

Parlementair jaar 2023/2024, 23e vergadering

Aanvang: 10.30 uur

Sluiting: 21.22 uur

Status: gecorrigeerd

► download video volledige vergadering (rechter muisknop -> opslaan als)

Opening

Voorzitter: Croll

Tegenwoordig zijn 70 leden, te weten:

Van Aelst-den Uijl, Aerds, Van Apeldoorn, Bakker-Klein, Van Ballekom, Baumgarten, Belhirsch, Van den Berg, Bezaan, Van Bijsterveld, Bovens, Bruijn, Croll, Crone, Dessing, Dittrich, Doornhof, Fiers, Van Gasteren, Geerdink, Goossen, Van der Goot, Griffioen, Van Gulp, Hartog, Van Hattem, Heijnen, Huizinga-Heringa, Janssen, Janssen-van Helvoort, Jaspers, Karimi, Kemperman, Ton van Kesteren, Kluit, Van Knapen, Kroon, Lagas, Van Langen-Visbeek, Lievense, Marquart Scholtz, Martens, Van Meenen, Meijer, Moonen, Nanninga, Nicolaï, Oplaat, Panman, Perin-Gopie, Petersen, Prins, Ramsodit, Recourt, Rietkerk, Van Rooijen, Roovers, Rosenmöller, Schalk, Schippers, Van Strien, Talsma, Thijssen, Van Toorenborg, Veldhoen, Visseren-Hamakers, Vogels, Vos, De Vries en Van Wijk,

en de heer Adema, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, mevrouw Van Gennip, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, viceminister-president, en mevrouw Van der Wal, minister voor Natuur en Stikstof.

De **voorzitter**:

Ik open bij dezen, en iets minder hard dan de vorige keer, de vergadering van de Eerste Kamer der Staten-Generaal van dinsdag 12 maart 2024. Ik heet de leden, de medewerkers en de aanwezige, o nee, de aanwezigen op de publieke tribune — daar zitten er ook nog drie, twee — van harte welkom en iedereen die deze vergadering via de livestream volgt.

Mededelingen

De **voorzitter**:

Ingekomen zijn berichten van verhindering van de leden:

Kaljouw, Klip-Martin en Koffeman, wegens ziekte;

Holterhues, wegens werkzaamheden in het buitenland.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

Begroting Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het Diergezondheidsfonds 2024

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) en het Diergezondheidsfonds (F) voor het jaar 2024 (36410-XIV).**

De **voorzitter**:

Aan de orde is de eerste termijn van de behandeling van het wetsvoorstel 36410-XIV, Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2024. In de slipstream daarvan heet ik de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de minister voor Natuur en Stikstof van harte welkom. Fijn dat u hier onder ons wilt zijn.

De beraadslaging wordt geopend.

De **voorzitter**:

Ik geef als eerste het woord aan de heer Oplaat.

De heer **Oplaat**ⁱ (BBB):

Voorzitter, dank u wel. Beste mensen, aanwezigen, mensen die thuis via de stream of het werk dit volgen, welkom bij de beraadslagingen over de LNV-begroting en het Diergezondheidsfonds. Natuurlijk ook een woord van dank voor de aanwezigheid van onze beide ministers in dezen, de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit, en wat de BBB betreft in de toekomst ook weer visserij, en natuurlijk ook de minister voor Natuur en Stikstof, waarvan de BBB zich wel hardop afvraagt of deze post bij de formatie niet zal gaan sneuvelen. Maar goed, dat laten we over aan de formerende partijen. Waarom maak ik die opmerking toch? Omdat we ons in het

stikstofdossier zelf in de nesten hebben gewerkt, als Nederland zelf het probleem hebben gecreëerd.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** ⁱ (PvdD):
Voorzitter?

De **voorzitter**:
Ja, aan u het woord.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Dank u wel, voorzitter. Is de heer Oplaat nog steeds voorzitter van de Vereniging van de Nederlandse Pluimveeverwerkende Industrie, NEPLUVI, en de Association of Poultry Processors and Poultry Trade in the EU Countries, AVEC?

De heer **Oplaat** (BBB):
Voorzitter, ik zou het prettig vinden als u de klok even stilzet, want ik raak heel veel minuten kwijt door deze vragen. Iedereen kan dat weten. Het antwoord is ja.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Beide organisaties zijn lobbyorganisaties. NEPLUVI omschrijft haar rol als "belangenbehartiging" op haar website en AVEC presenteert zichzelf als "the voice of the European poultry meat sector". Ik vraag de heer Oplaat waarom de BBB ervoor gekozen heeft om juist hem het woord te laten voeren tijdens een debat over de Landbouwbegroting. Met zijn rol in deze landbouwlobbyorganisaties ontstaat de schijn van belangenverstrengeling.

De heer **Oplaat** (BBB):
Dat is een interne keuze van de BBB zelf en interne dingen hoef ik niet te delen met deze Eerste Kamer.

Voorzitter. We hebben geen stikstofprobleem, maar een stikstofwetprobleem.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Voorzitter?

De heer **Oplaat** (BBB):
Daar kom ik later in mijn betoog wel op terug.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Voorzitter, volgens mij mag je bij een interruptie altijd drie vragen stellen en ik heb er nog maar twee gesteld. Ik zou de heer Oplaat dus graag nog een derde vraag willen stellen.

De **voorzitter**:
Gaat uw gang.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Dank u wel, voorzitter. Door het woord te voeren handelt de heer Oplaat in strijd met de Gedragscode integriteit van dit huis. Die gedragscode schrijft voor dat als het redelijkerwijs de schijn van belangenverstrengeling zou kunnen oproepen, een lid zich in principe van het voeren van het woord dient te onthouden. Bovendien stelt het Reglement van Orde van de Eerste Kamer dat ieder lid zich in de vergadering op een wijze gedraagt die geen afbreuk doet aan de waardigheid en het functioneren van de Kamer.

Voorzitter. Ik vraag de heer Oplaat dan ook om in lijn met de Gedragscode integriteit niet deel te nemen aan dit debat om ook geen afbreuk te doen aan de waardigheid van deze Kamer.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik vervolg mijn betoog na deze oprisping van de kant van de Partij voor de Dieren.

Voorzitter. We kunnen de landbouw-, de tuinbouw- en de visserijsector vanuit idealisme of vanuit moraliteit gaan benaderen. Dat gebeurt ook vaak. Het leidt vaak, ook al is het door gebrek aan kennis, tot framing en veel verdriet voor ondernemers en hun gezinnen die werkzaam zijn in deze sector. Buiten het feit dat het tot veel verdriet leidt, leidt het soms zelfs tot zelfmoord van agrarische ondernemers. Het is bijzonder naïef om zo te blijven denken. Als we kijken naar de Green Deal, dan zorgt die op dit moment voor chaos en onrust in Europa. Overal gaan boeren met hun gezinnen de weg op en protesteren. Het moet toch te denken geven dat dit zo massaal en door heel Europa gebeurt. Het moet toch leiden tot enige zelfreflectie. Het beleid dat gevoerd wordt, is niet het juiste. De Green Deal ...

De **voorzitter**:

Meneer Oplaat, ik geef even kort het woord aan mevrouw Kluit.

Mevrouw **Kluit**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Ik wil even voortborduren op het punt van de Partij voor de Dieren. De heer Oplaat en ik hebben hierover in deze Kamer al vaker van gedachten gewisseld. Wij hechten er met z'n allen aan dat we, als instituut Eerste Kamer, niet op integriteitsissues in de problemen komen. We zijn ermee geholpen als Kamerleden expliciet zijn over waar zij wel en niet een belang hebben, maar ook over waar zij bijvoorbeeld in een brede begroting, zoals die nu voorligt, wel of niet een belang hebben. Kan de heer Oplaat daarom wat dieper ingaan op de vraag: is hij helemaal niet betrokken geweest, bij geen enkel project of proces dat vandaag gefinancierd wordt via deze begrotingen? Als dat zo is, dan is het een ander verhaal dan wanneer de heer Oplaat daar wel bij betrokken is geweest. Kan hij daar helderheid over geven?

De heer **Oplaat** (BBB):

Dat kan ik. Er zit geen geld in de begroting dat raakvlakken heeft met mijn werk. Ik zou dus graag door willen gaan met mijn betoog. Misschien kunt u mij even laten uitspreken, want ik ben net op pagina 1, en ik heb er 15. Het schiet nog niet erg op zo en dan zitten we hier vannacht om half een nog. Het beroerdeste is dat de kroegen dan dicht zijn. Dat is me vorige week ook al overkomen.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ja, dat ligt ook aan uw eigen inbreng.

De **voorzitter**:

Vindt u het goed dat ik u het woord geef?

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Sorry, excuus, voorzitter.

De **voorzitter**:

Gaat uw gang.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Dank voor deze verheldering. Misschien kunt u nog een verdere verheldering geven. U heeft ook niet bij het landbouwakkoord, waarvan sommige uitwerkingen in deze begroting zitten, aan tafel gezeten, als NEPLUVI dan wel als voorzitter, wat een uitwerking heeft in deze begroting? Het kan uitgesloten worden dat u daar belangen bij heeft?

De heer **Oplaat** (BBB):

Er is geen landbouwakkoord.

Voorzitter. Ik wil verdergaan met de Green Deal. Die zorgt voor de onrust in Europa. Dat heb ik net geschetst. De Green Deal wilde ...

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Voorzitter, ik heb een punt van orde.

De heer **Oplaat** (BBB):

... onmogelijke en niet te realiseren doelen en middelen.

De **voorzitter**:

Een punt van orde. Vertel.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Dank u wel, voorzitter. Ik vraag de voorzitter om toe te zien op de naleving van het Reglement van Orde en de gedragscode. We kunnen het ons niet veroorloven om in het hart van onze democratie lobbyisten het woord te geven over een van de belangrijkste dossiers, dat raakt aan de belangen die ze vertegenwoordigen. We zijn in uw handen, voorzitter. Graag, zie toe op de naleving van onze gedragscode.

De **voorzitter**:

Zeker. Ik zie als voorzitter toe op de naleving van de regels. U hebt scherpe vragen gesteld en daar een helder antwoord op gekregen, eenmaal, andermaal en volgens mij zelfs ten derden male. Daarna heeft mevrouw Kluit hier ook nog wat van gezegd. Ik ben het eens met wat de heer Oplaat net vertelde: dit is in beginsel iets wat binnen de fractie wordt besloten. Klaarblijkelijk is dat binnen de fractie zo besloten. De antwoorden die de heer Oplaat heeft gegeven, vind ik voldoende, dus we gaan nu door.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Er zijn veel leden van de fractie aanwezig. Ik heb het voorstel dat een van de collega's van de heer Oplaat het overneemt van de heer Oplaat, zodat het probleem van de schijn van belangenverstrengeling is opgelost.

De **voorzitter**:

Dank voor dit creatieve voorstel, maar dat gaan we niet doen. De heer Oplaat.

De heer **Oplaat** (BBB):

Voorzitter, dank u wel. Het lijkt me goed dat ik na deze oprispingen nu eindelijk met mijn verhaal kan doorgaan, om er toch een soort van samenhang in te krijgen. Ik ben bang dat er anders te veel gemist wordt door al deze ...

De **voorzitter**:

Als u het goedvindt, meneer Oplaat, nog heel kort ...

De heer **Oplaat** (BBB):

Ja, ik vind het goed. Het is aan u, voorzitter.

De **voorzitter**:

Ja. De heer Dessing.

De heer **Dessing**ⁱ (FVD):

Ik wil toch even mijn steun uitspreken voor het feit dat de heer Oplaat hier staat. Ik kan me heel goed voorstellen dat er vragen zijn gesteld. Die vragen zijn beantwoord. Het gaat juist om het feit dat we hier als volksvertegenwoordigers in deze Eerste Kamer vanuit onze expertise een inhoudelijk debat met elkaar kunnen voeren. Ik ben het er volledig mee eens dat de heer Oplaat op de inhoud met zijn expertise dit debat vervolgt. Dat wilde ik voor de Handelingen vastgelegd hebben. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u vriendelijk. Dan gaan we nu voort met het betoog van de heer Oplaat.

De heer **Oplaat** (BBB):

Voorzitter, dank u wel. De Green Deal wilde onmogelijke en niet te realiseren doelen en middelen. De voedselzekerheid van de EU kwam daarmee in gevaar. Er lijkt nu wat beweging te komen in de EU, waarschijnlijk mede ingegeven door verkiezingen die eraan komen. De gewasbeschermingsmiddelenwet is teruggetrokken. De natuurherstelwet is afgezwakt. Ik hoor graag van de minister voor Nens wat haar positie nu is. Ik lees van alles in de media hierover. Gaan we nu voor of tegen die wet stemmen? In de Tweede Kamer is het voor en dan weer ... Het is allemaal bijna niet meer te volgen. Zelfs onze premier bemoeide zich ermee en kwam met een oplossing in het RENURE-debat, over de kunststofmestvervanger. Kan de minister van LNV ons meenemen in de stand van zaken van het hele RENURE-dossier? Ik hoorde de minister in een interview ook zeggen dat het toch wel wat anders moet in de EU gezien alle ophef die er is. Ik ben wel benieuwd wat er dan anders moet. Wat gaat er anders worden en wat betekent dat voor de begroting die hier voor ons ligt?

Voorzitter. Ik kom terug op idealisme en moraliteit. Dat kent tot nu toe geen toekomstperspectief. Idealisme verbouwt geen graan en bakt geen brood voor alle monden in de wereld. BBB kiest voor nuchterheid en realiteit en wil een strategie waarin voedsel een wapen is in de geopolitiek. Dat is een voedselstrategie waarin wij als Nederland, gezien de gunstige ligging en met onze vruchtbare gronden, goed opgeleide boeren, kennisinstututen en een goede verwerkende industrie, het voortouw zouden moeten nemen. Want wat is de huidige positie van Nederland? We maken het ondernemers met buitensporige en verregaande eisen steeds moeilijker en zetten met onze handelsverdragen de deuren ver open voor producten die niet aan onze standaarden voldoen op het gebied van milieu, dierenwelzijn en volksgezondheid. Dat is een resultaat van idealisme, moraliteit en een ngo-politiek, die steeds meer het beleid in ons land lijken te bepalen. Het leiderschap ...

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):
Voorzitter?

De **voorzitter**:
Meneer Oplaat ...

De heer **Oplaat** (BBB):
... en het primaat moeten terug naar de regering, zou ik zeggen. Er moet wat meer trots zijn op de bv Nederland. Ik zou daar graag een reactie op willen van de minister van LNV. Is de minister voornemens om tegen handelsverdragen te stemmen waarin de reciprociteit, de wederkerigheid, niet is geregeld, zoals bij Mercosur?

De **voorzitter**:
Akkoord. Even een korte interruptie. Mevrouw Kluit.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):
Ik hoorde een tijd geleden meneer Oplaat in zijn pleidooi zeggen dat het een kwestie is van voedselzekerheid versus idealisme. Tegelijkertijd praat ik heel veel met boeren die de afgelopen jaren grote schade hebben gehad als gevolg van bijvoorbeeld droogte, droogte als gevolg van de klimaatverandering. Ik heb gesproken met boeren die het plantregime voor hun terreinen ...

De **voorzitter**:
Ik ga even ingrijpen.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):
Nee, ik wil even van ...

De **voorzitter**:
Nee, ik ga u even wat vertellen. Het is niet de bedoeling dat het verhaal van senator Oplaat aan barrellen geschoten wordt. Waar gaat dit nu over? Een punt van orde? Wat wilt u hiermee? Iets wat er in het verleden gebeurd is ...

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):
Ik wil graag van de heer Oplaat ... Ik vind het eerlijk gezegd heel problematisch, want het gaat juist wel om het voeren van een inhoudelijk debat in een politiek orgaan als de

Eerste Kamer.

De **voorzitter**:

Zeker, maar de heer Oplaat heeft nog niet zo veel gezegd.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Nou, hij heeft wel wat gezegd. Hij heeft namelijk het klimaat- en natuurbeleid "idealistisch" genoemd en gezegd dat wij "om idealistische redenen" de maatregelen nemen die wij nemen. Dat is natuurlijk helemaal niet zo. Wij nemen deze maatregelen omdat klimaatverandering onze voedselzekerheid onder druk zet. Juist de schade aan de natuur zet onze productieprocessen in het landelijk gebied onder druk. Volgens mij is wetenschappelijk erkend dat wij een holistische benadering moeten hebben, die problemen onder ogen moeten zien en ze moeten oplossen. Is de heer Oplaat dat met mij eens?

De heer **Oplaat** (BBB):

Ja, dat ben ik met u eens. Ik kom er later in mijn betoog op terug waarom ik vind dat wij die voedselstrategie hier moeten hebben. Daar kom ik later op terug. U wordt straks op uw wenken bediend.

Voorzitter. De BBB wil gezien de situatie waarin Europa verkeert een voedselstrategie. Mijn collega Van Wijk zei een paar weken geleden in haar maidenspeech al dat het lijkt en voelt alsof het 1938 is. Ze sloeg met haar statement de spijker op de kop: het is een angstige tijd. De oorlog klopt aan de grenzen van het vrije Europa. Hoe lang nog? Collega Van Wijk refereerde ook aan de visie van prof. dr. Rob de Wijk van het Haagse Centrum voor Strategische Studies. Toevallig had ik twee dagen later een gesprek met Rob de Wijk, waarin hij mij wees op de naïviteit die Nederland heeft door zo met onze voedselproducenten om te gaan. "Minder voedsel produceren is gevaarlijk", zei hij — zie ook de koppen daarover in de media — waarna hij dat in een lezing onderbouwde.

De BBB onderschrijft zijn visie daarin. Een Nederlandse sector is geopolitiek van groot belang. Voedsel, maar ook breder de glastuinbouw, de glutenproductie, de fruit-, bloemen- en sierteelt hebben wereldwijd naam en faam. En wat te denken van de kracht van de tuinders, die met de wkk, de warmte-krachtkoppeling, en met gebruik van CO₂ zorgen voor stabiliteit op het elektriciteitsnetwerk? De Nederlandse agri- en foodbusiness is wereldwijd toonaangevend en wordt geroemd om zijn efficiency en circulaire manier van ondernemen. Om dat dan in lezingen af te serveren als "een minimale bijdrage aan de economie" doet groot onrecht aan onze agri- en foodbusiness en is ver bezijden de waarheid.

Hetzelfde geldt voor de stelling dat we niet zo veel hoeven te produceren en dat "alleen voor Nederland" genoeg is. Ja, dat zou kunnen. Maar stel je voor dat andere landen ook die positie innemen en ook zo zouden reageren. Dan zouden we binnen de kortste keren zitten met hongersnood. We zouden letterlijk in de kou zitten en protesten en voedselrellen zouden ons deel zijn. Geen bananen, geen koffie, kleding, thee, auto's, mobiele telefoons, soja voor vegaproducten, geen energie en zeker geen graan meer voor ons brood. De lijst zou eindeloos zijn, dat heeft de geschiedenis ons wel geleerd.

De Nederlandse economie verdient als groep het meest aan de export van land- en tuinbouwproducten, aldus het Centraal Bureau voor de Statistiek. In 2023 heeft Nederland daaraan 50,4 miljard euro verdiend — let wel: verdiend! — op een exportvolume van 123,8 miljard euro, met 600.000 banen in de hele business en de spin-off in het regionale en lokale bedrijfsleven.

Voorzitter. De BBB wil dat wij stoppen met van binnen naar buiten kijken. We moeten juist eens van buiten naar binnen kijken, want wat is de huidige situatie in Europa? De oorlog klopt aan onze grenzen, mensen zijn onzeker. Neem de timmerman, de docent, de politieagent als voorbeeld. Zij maken zich zorgen over de energieprijzen. Zij maken zich zorgen over de dure boodschappen. Zij maken zich zorgen over de huur, over hun hypotheek en over of de volgende generatie nog wel een huis kan kopen.

Die onzekerheid weerspiegelt zich ook bij ondernemers. Uit een onderzoek van VNO-NCW en MKB-Nederland van 15 februari jongstleden blijkt dat 44% ervaart dat het ondernemersklimaat verslechtert. 20% overweegt zelfs een vertrek uit ons land. Laat dat bezinken: een vijfde van onze bedrijven overweegt om hier weg te gaan. Een jaar eerder waren die cijfers respectievelijk 28% en 13%. Wie naar het bredere perspectief kijkt, kijkt naar onze burenen, Duitsland, en ziet dat daar de economie ook in zwaar weer is. De auto-industrie kampt daar met een krimp van al meer dan 20% en men verwacht nog meer, door goedkopere importen van Chinese auto's. Europa heeft zelf weinig grondstoffen en energie halen we ook al niet meer uit onze grond. Wat maken we dan in de toekomst nog wel? Shell is al weg en Unilever. Boskalis dreigt te gaan. ASML — u hoeft de kranten maar te lezen en u volgt de discussies — dreigt ook te gaan en nog veel meer van die grote bedrijven.

Wat hebben we dan nog wel? Nederland is behept met goede grond, goede boeren, kennis en innovatie. Als je kennis en innovatie wilt behouden, betekent dat ook dat je genoeg volume moet hebben in de primaire sector. De wereld vraagt elke dag om meer voedsel. De bevolking zal naar alle waarschijnlijkheid in het jaar 2050 gegroeid zijn van 7 miljard mensen nu naar bijna 10 miljard mensen. In de huidige 7 miljard mensen zitten 2 miljard mensen die nog geen toegang hebben tot een dagelijkse warme maaltijd. Wanneer de welvaart voor hen ook stijgt, zal de voedselvraag alleen maar meer toenemen. Alle statistieken — ik citeer de statistieken van de Europese Commissie, van de banken en van de Wereldvoedselorganisatie, de FAO — laten zien dat we tot 2030 bijvoorbeeld 22% meer vlees moeten produceren en tot 2050 zelfs meer dan 40%. Dat is de realiteit. Ik bedenk het niet. Dat zijn de statistieken, onder andere van onze FAO. Hier ligt de grote uitdaging en de kans voor Nederland met zijn strategische positie. We kunnen daar innovatie, kennis en een geopolitiek belangrijke bijdrage leveren.

De Wereldvoedselorganisatie, de FAO, riep drie maanden geleden nog op tot meer productie van onder andere vlees en zuivel. Volgens de FAO moeten landen die zeer efficiënt zijn in het houden van vee, zoals Nederland en Nieuw-Zeeland, meer vlees en zuivel produceren. Zij vraagt om meer sociale export van vlees en zuivel en dat — dan kom ik bij uw punt, mevrouw Kluit — vergt versterking van onze ambassades en de afdeling op het ministerie voor export. Die moet versterkt worden. Daar ligt de grote uitdaging. Waarom spreekt de FAO over sociale export? Omdat wij het hier klimaatvriendelijker doen en diervriendelijker doen dan andere landen. Op het moment dat je het verplaatst naar andere landen, zal het dierenwelzijnsniveau afnemen en zal het klimaat ook verder gaan verslechteren. Daar ligt natuurlijk ook de spagaat in de

balans die we zoeken. Daar zit natuurlijk een negatieve kant in. Dat besef ik ook. Maar door innovatie zijn heel veel oplossingen te bedenken om dit op een diervriendelijke en milieuvriendelijke manier zo goed mogelijk te doen. Ik hoor graag van de minister van LNV of hij de oproep van de FAO kent en of hij bereid is om zijn ambassades in het buitenland te versterken en dit te bespreken met de collega's in het kabinet.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Ik vraag mij oprecht af — het gaat dus mis — wie er nou pleit voor meer productie van vlees. Is dat de heer Oplaat de BBB'er, is dat de heer Oplaat de voorzitter van NEPLUVI, of is dat de heer Oplaat de voorzitter van de AVEC?

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik heb net geciteerd uit het rapport van de FAO van drie maanden geleden, die een pleidooi hield voor het meer produceren van onder andere vlees en zuivel. Zij noemden daarbij twee landen die daar zeer geschikt voor zijn. Dat zijn Nederland en Nieuw-Zeeland. Voorzitter, aldus.

Veel landen zijn niet zelfvoorzienend en worden dat de komende jaren ook niet. China als voorbeeld. Groot-Brittannië kent ook dit probleem en Duitsland is al netto-importeur van varkensvlees. Zweden is slechts voor 60% zelfvoorzienend wat voedsel betreft.

Voorzitter. Dan kom ik nu tot onze strategische positie. Wat produceren we dan nog zelf? Een aantal Europese landen, Nederland in het bijzonder, liggen in de groene banaan en dat is van cruciaal belang in het licht van de economische uitdagingen waarmee we momenteel worden geconfronteerd. Zoals gezegd verslechtert het ondernemersklimaat. Europa verliest veel industriële productie en het klimaat verandert, zoals mevrouw Kluit terecht al zei. Spanje en Italië worden bijvoorbeeld droger en droger en verliezen steeds meer agrarische productie. Vandaar mijn opmerking over de groene banaan, de vruchtbare delta, waar Nederland een onderdeel van is.

De recente ontwikkeling in China stelt ons ook niet gerust. China koopt wereldwijd gronden op om zijn eigen voedselproductie veilig te stellen, in Afrika en Australië. Ook delen van Europa zijn al in Chinese handen, bijvoorbeeld in Spanje, Italië, Griekenland en meer landen. Een Europese voedselstrategie is noodzakelijk om onze agrarische sector te stimuleren en te verbeteren in plaats van alleen maar te krimpen. Dit omvat investeringen in onderzoek en innovatie om de efficiency en de duurzaamheid van de voedselproductie verder te verbeteren, het bevorderen van fairtradeovereenkomsten om eerlijke concurrentie te waarborgen en natuurlijk het stimuleren van consumptie, ook van lokale duurzame producten.

Daarnaast moet Europa voedsel niet alleen als economisch goed beschouwen, maar ook als een strategisch wapen. Door onze voedselproductie te versterken, vergroten we onze autonomie en verminderen we onze afhankelijkheid van externe leveranciers. Dit is van cruciaal belang om de voedselzekerheid en het welzijn van onze burgers te waarborgen. Prof. dr. De Wijk gaf een voorbeeld om te verduidelijken hoe je voedsel als strategisch wapen kunt inzetten om je eigen economie die onder druk staat overeind te houden. Je biedt China zuivel, melkpoeder, vlees en andere producten aan in ruil voor terughoudendheid met het dumpen van goedkope auto's op de Europese markt. Bovendien is China een van de belangrijkste leveranciers van grondstoffen voor onze medicijnen. Voedsel is de basis van het volk en met China valt daar best over te spreken,

aldus prof. dr. Rob de Wijk. Als wij als Europa invloed willen behouden op het wereldtoneel, dan is voedsel een belangrijk wapen. Natuurlijk lijkt het simpel, maar zo werkt de wereldmacht en zo werken onze handelsverdragen.

Om die gewenste voedselstrategie te bereiken, wil de BBB in de toekomst de wetgeving anders gaan toetsen. Wij komen tot op heden tot een onvoldoende voor deze ministers en willen graag een ander en beter beleid. Dat zal geen verrassing zijn. Ik weet dat het geen taak is van de Eerste Kamer. Het hoort op de formatietafel en op de ministeries, maar wetgeving en begrotingen beoordelen doen we hier wel. De BBB toetst het beleid van het kabinet naast op handhaafbaarheid, doelmatigheid, uitvoerbaarheid en betaalbaarheid langs de volgende punten. Er moet een gelijk speelveld komen met passend toezicht. Kom met doelsturing en stop met middelsturing. Laat de sector ondernemen, innoveren, en stimuleer dat niet in een te strak keurslijf. Laat de markt zijn werk doen. De consument bepaalt. Geef de sector de tools en heb wat meer waardering voor onze koplopperspositie als Nederland zijnde. Wetgeving die niet aan deze voorwaarden voldoet, zullen we in de toekomst in de Eerste Kamer afwijzen in het belang van de door ons gewenste voedselstrategie.

Ik loop al die punten vanwege de tijd niet allemaal langs, maar ik wil er één meenemen: het gelijke speelveld en het passende toezicht. Daar ontbreekt het in Nederland nogal eens aan. We hebben in Nederland in het verleden gekozen om toe te treden tot de EU, toen nog de EEG, met onder andere vrij verkeer van goederen en mensen: onze communautaire markt. Daarbij worden zaken geregeld middels Europese wetgeving en Nederland is nogal eens geneigd om daar Nederlandse plussen op te zetten. Hiermee is de achterstand dan weer een feit. Alle sectoren worden kennelijk in dit land geconfronteerd met dit fenomeen. Zie de ondernemerspeiling van VNO-NCW. Waarom eigenlijk? Waarom kiest de minister van LNV er telkens voor om met extra regelgeving onze sector op achterstand te zetten? Wat vindt de minister dan van de samenwerking in de EU? Of kiest hij elke keer liever voor die alleingang? Of wil de minister zelfs uit de EU? Dat laatste hoop ik trouwens niet.

Producten die Nederland binnenkomen, hoeven vaak niet aan onze eisen te voldoen. Producten met lagere standaarden, die niet voldoen aan onze strenge eisen, worden geïmporteerd, terwijl hier wordt gesaneerd. Kan de minister daar eens op reflecteren en acteren?

Een passend toezicht is een gewenste waarborg voor onze exportpositie. De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit ligt nogal eens onder vuur en wordt vaak vermorzeld door incidenten, gevolgd door een ongenueanceerde politiek, die alleen op dat incident verdergaat. De politiek eist onmiddellijk actie en handhaving, tot in de strengste vorm. Aan de andere kant klagen het bedrijfsleven, van het GroentenFruit Huis tot en met alle andere sectoren, steen en been over deze werkwijze. De vraag is: hoe onafhankelijk is onze NVWA nog? Wie houdt er toezicht op de toezichthouder?

We zien te vaak dat de NVWA zelf beleid maakt, terwijl zij een toezichthoudende taak heeft. Ik begrijp uit de overlevering — gelukkig hebben we wat meer historie hierover in onze fractie zitten — dat Thorbecke het anders had bedacht. Hij beantwoordde wel de vraag wie de controle-instantie controleert. Het staatstoezicht had volgens Thorbecke ambtelijk toezicht nodig: ambtelijk toezicht dat boven het staatstoezicht gesteld is en zich rechtstreeks tot de minister kon wenden, en als die niet wilde luisteren tot de

Kamers. Dat resulteerde toen in de Veterinaire Hoofdinspectie. Daar werd later de Keuringsdienst van Waren aan toegevoegd. Eigenlijk ging het toen al fout. Een keuringsdienst en het staatstoezicht werden gecombineerd. In 2002 — ik was er zelfs nog bij — werd dit bekrachtigd in een regeerakkoord. BBB wil graag van de minister een toezegging dat deze verantwoordelijkheden weer beter gescheiden gaan worden. Wil de minister nadenken over het herstellen van het toezicht op de toezichthouder?

Wat BBB betreft gaat er ook meer risicogebaseerd gecontroleerd worden en toezicht worden gehouden, dit temeer omdat uit stukken van de NVWA en de minister blijkt dat er grote capaciteitsproblemen zijn bij onze Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. Er zijn bedrijven die simpelweg niet het toezicht krijgen dat ze wensen. Risicogebaseerd toezicht houdt in de ogen van BBB in dat bedrijven die het goed doen en dat bewijzen, ontlast worden wat betreft toezichtdruk. Dat is een win-winsituatie, want ook de NVWA wordt dan in haar capaciteitsproblemen ontlast. Wil de minister eens reflecteren op dat risicogebaseerde toezicht?

Ik wil ook graag even met u naar de kosten kijken. Het is bijna pervers als ik het hier uitspreek. Ik doe het met enige gêne. Er zijn bedrijven die vanwege een permanent toezichtregime — dat moet vanwege wetgeving — te maken hebben met immense kosten. Dat heeft ook te maken met het gelijke speelveld. Andere landen kennen deze kosten niet. Hou u vast. Een toezichthouder die acht uur per dag toezicht houdt, 261 dagen per jaar, kost de ondernemer €449.000. Dat is bijna een half miljoen. Dat is meer dan twee keer de balkenendenorm. Ik weet natuurlijk wel dat de toezichthouder dit niet zelf krijgt. BBB wil graag een effectievere en andere NVWA, die zelf geen beleid maakt, maar meer toezicht houdt.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Kan de heer Oplaat een voorbeeld geven van een toezichthouder die acht uur aanwezig is? Ik ken niet één andere dan die in de slachtketen.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik kan dat voorbeeld zo niet geven. Ik heb de gegevens wel op mijn tafel liggen. Er zijn meerdere bedrijven die permanent toezicht hebben. Die hebben daarmee te maken. Sterker nog, als we naar negen uur gaan, is het €568.000. Gaan ze naar twaalf uur per dag, dan is het al €775.000. Mijn punt is dat bijvoorbeeld Duitsland en België dat niet kennen. Dat wil ik zeggen met mijn verhaal. We komen steeds meer op achterstand te staan ten opzichte van andere bedrijven. Je kunt het ook doortrekken naar bedrijven die een halve dag toezicht hebben. Je kunt naar een dag toezicht. Het maakt allemaal niet uit. Het kost gewoon te veel en ik zou graag willen dat het efficiënter wordt en dat we teruggaan naar de basis: het toezicht houden. Daarbovenop wil ik ook weer toezicht op de toezichthouder.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik hecht eraan dat er toch duidelijkheid komt over de soort toezichthouder waarover we het hebben. Als het alleen in de slachtketen is — dat is de enige toezichthouder die ik ken die er acht uur zit — dan zeg ik: die zijn er gekomen vanwege de enorme misstanden in de slachtketen. Ik ga zelf ook iets zeggen over toezicht en handhaving, dus ik moet eerlijk zeggen dat we elkaar op het onderwerp zeker kunnen vinden. De uitwerking is misschien wat anders. Maar het is echt belangrijk dat de heer Oplaat de schijn van belangenverstremgeling tegenhoudt en niet met voorbeelden komt die uit zijn

eigen lobbypositie kunnen komen. Er zijn volgens mij buiten de slachtketens geen toezichthouders in het domein acht uur per dag actief.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik begrijp dat ik elders een heel belangrijke andere positie heb, want elke keer komen ze daarop terug. Waar het mij om gaat, is dat de kosten van het toezicht finaal uit de hand lopen en elk jaar maar stijgen en stijgen. Of je nu een halve dag, een uur of permanent toezicht hebt, dat heb ik alleen als voorbeeld gegeven om aan te geven dat de kosten volledig uit de hand lopen, en niet zo'n klein beetje ook. Ik heb het voorbeeld gegeven dat het €449.000 kost voor acht uur per dag. Het gaat mij om het voorbeeld van bedrijven waar permanent toezicht is. Welke bedrijven dat zijn, dat weet ik ook allemaal niet. Je kunt ze vinden in de stukken van LNV en ook van de NVWA, waar alle tarieven vermeld zijn. Daar heb ik ze ook af gehaald.

Voorzitter. Tot slot kom ik bij stikstof en het NPLG. Ik wil even terugkomen op de stikstofdiscussie. Ik ben blij dat de minister voor Nens hier vandaag in ons midden is. Ik ben benieuwd hoe zij de afgelopen weken ervaren heeft; de krantenkoppen logen er namelijk niet om. Als BBB kijkt naar de handhaafbaarheid, doelmatigheid en haalbaarheid, krijgt het beleid dan ook een zwaar onvoldoende. Het is verre van handhaafbaar, gezien al de juridische uitspraken. De PAS-melders zouden als eerste geregeld worden, volgens de minister voor Nens. Kan zij ons aangeven hoe het daar nu mee gesteld is? Worden zij nu ook als eerste geholpen? Welke stappen onderneemt de minister hierin?

De doelmatigheid krijgt ook een onvoldoende, want het Planbureau voor de Leefomgeving laat ons zien dat het beleid niet erg succesvol is, en dat is nog maar heel voorzichtig uitgedrukt. De doelmatigheid krijgt ook een onvoldoende en het door het kabinet gewenste resultaat wordt niet gehaald. Zelfs het terugbrengen van de maximumsnelheid naar 100 km/u leverde een te verwaarlozen bijdrage. Welke stappen en welke wetgeving worden weer teruggedraaid? Hoe denkt de minister bijvoorbeeld over de 100 km/u?

Voorzitter. Ik heb ook kennisgenomen van de gele kaart die de minister voor Nens in de Tweede Kamer heeft gekregen. Twee keer geel is rood heb ik altijd geleerd, maar het is niet aan mij om er hier nog een te trekken. Dat zou ook niet passen bij de Eerste Kamer, maar een zwaar onvoldoende is hier wat mij betreft wel op z'n plaats. Normaal blijf je met een onvoldoende zitten, maar in uw geval liever niet, zeg ik tegen de minister.

De beoordeling van de haalbaarheid stemt ons namelijk ook niet vrolijk. De minister blijft een politiek doodlopende weg inlopen. Ik herinner mij nog de woorden van een paar jaar geleden over haar stikstofbeleid. "Het moet nu. We kunnen geen dag langer wachten. Het moet van Europa en de natuur staat op omvallen." Een soort van frame neerleggen om politiek iets voor elkaar te krijgen. BBB staat hier wat realistischer en nuchterder in. Wij hebben geen stikstofprobleem, maar een stikstofwetprobleem. Het moet niet nu, het hoeft ook niet van Europa, en de natuur staat echt niet op omvallen.

We hebben het probleem zelf gecreëerd door tal van natuurgebiedjes, heiden en vennetjes aan te wijzen en daarbij een norm, een kritische depositiewaarde neergelegd die vele malen, zelfs tot duizenden keren strenger is dan in bijvoorbeeld Duitsland en Denemarken. Europa vraagt niet om stikstofbeleid maar om een goede instandhouding

van de Natura 2000-gebieden. Dat is meer dan alleen stikstof. Dat is water, dat is onderhoud, dat is bekalken, beheren en bejagen. "De natuur kan geen dag langer wachten", werd er gezegd. Dat is volgens mij al meer dan 500 dagen geleden. En mevrouw Louise Fresco heeft onlangs op tv nog weer eens verkondigd dat de natuur best wel even kan wachten en echt niet omvalt.

Voorzitter. Het huidige stikstofbeleid is eigenlijk failliet. Het is een politieke keuze. De formerende partijen staan voor de uitdaging om een beter, haalbaar, betaalbaar en handhaafbaar beleid te formuleren. BBB heeft daartoe samen met JA21 al een initiatief in de Tweede Kamer genomen. BBB maakt duidelijk een andere keuze dan het huidige kabinet. De oplossing wordt wat ons betreft ook niet gevonden in het snel bijplussen van de 1,28 miljard euro uit artikel 22. Een noodpleister die ergens op een niet te vinden wond geplakt moet worden. Kan de minister voor Nens aangeven waar dat aan besteed gaat worden en wat voor doel ermee behaald wordt, inclusief de stikstofreductie? Uit welke pot wordt dit betaald? Het stikstoftransitiefonds is in deze Kamer controversieel verklaard. Hoe wordt dit dan verantwoord?

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik heb begrepen dat BBB in de Tweede Kamer tegen het gehele artikel 22 heeft gestemd — voor zover dat kon; het kon eigenlijk niet — en dus eigenlijk vindt dat dat niet uitgevoerd moet worden. Geldt dat ook voor de Eerste Kamerfractie?

De heer **Oplaat** (BBB):

Dat heeft u heel goed begrepen. We kunnen aantekening vragen bij artikel 22 bij het stemmen over de begroting. Ik kan u vast aankondigen dat BBB dat hier ook gaat doen.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Wat mij een beetje verbaast, is het volgende. Ik ken BBB als een partij die ook steeds uitspreekt niet tegen natuur te zijn. In artikel 22 zitten ook grote investeringen in de natuur, bijvoorbeeld natuurherstel en -ontwikkeling in de Waddenzee, rondom de grotere wateren. Er zit ook een regeling in waar volgens mij BBB ook niet tegen is. Dat is die uitkoopregeling die op vrijwillige basis is en zeker kan bijdragen aan de stikstofreductie in het gebied. Daar stemt u allemaal tegen. Klopt dat?

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik begrijp de vraag van mevrouw Kluit niet helemaal of helemaal niet. We hebben gezamenlijk besloten dat de stikstoftransitie voor ons controversieel is. Ik kan me niet voorstellen dat je de ene week, ook als Partij van de Arbeid-GroenLinks, zegt "we vinden het controversieel en we willen wachten tot er in de Tweede Kamer wat gebeurt" en nu zegt "we halen geld uit een controversieel transitiefonds". Dus ik begrijp die vraag niet.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Nou, dat is misschien goed, want dan kan ik daar meteen helderheid over geven. Op het moment dat we dat controversieel verklaarden, hebben we ook meteen gezegd dat de minister de investeringen ook via de lopende begroting kan regelen. Dat doet ze op dit moment. Wat ons betreft doet de minister precies wat wij bij die controversieelverklaring hebben gevraagd. Wat ik jammer vind aan deze positie — ik zal daar in mijn inbreng ook nog wel weer op terugkomen — is dat we op deze manier niet uit de schijntegenstelling tussen natuur en landschap komen. Ik wil toch een pleidooi houden en de heer Oplaat

vragen om dit niet te doen en zowel aandacht te hebben voor de natuur als voor de ontwikkeling van de landbouw, zoals wij dat bij andere partijen ook terugzien.

De **voorzitter**:

Ik wilde zojuist zeggen dat als u het zo dadelijk gaat vertellen, het jammer is als wij het nu al horen. Het wordt dan dubbelop.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik ben het met mevrouw Kluit in zoverre eens dat de boer en natuur onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Door de fout in de stikstofwet, doordat we stikstof gaan hanteren in een wet, is de boer bijna tot vijand van de natuur gemaakt en omgekeerd. Dat willen wij eerst hersteld hebben. We willen graag dat de boer en de natuur gewoon weer samen hand in hand kunnen gaan. Ik zal zo schetsen hoe wij denken dat dat beter kan. Dan horen boer en natuur onlosmakelijk bij elkaar. Iedere boer is voor natuur; neem dat van mij aan. Er is geen boer die geen natuur wil. Sterker nog, ze zijn erin geboren, opgegroeid en helaas sterven sommige mensen ook weer daarin.

Voorzitter. In het NPLG zijn een heleboel maatregelen opgenomen die moeten leiden tot afname van emissies, een betere waterkwaliteit en klimaatmaatregelen. Voor de uitvoering was het transitiefonds in het leven geroepen met een bedrag van 24 miljard. De provincies kregen de opdracht, gingen aan de slag en kwamen terug met een rekening van 56 miljard euro. Wat BBB betreft geldt: er is geen geld, dus die plannen kunnen zeker niet worden uitgevoerd. In het NPLG wordt ook met geen woord gerept over die positie van die boer, die mevrouw Kluit net ook zo benoemde, over de belangrijke speler in het gebied, ook voor de sociale cohesie, voor de leefbaarheid. Er wordt niets gezegd over die boer die nodig is voor de voedselstrategie, de voedselproductie, het landschapsonderhoud, als motor van de nationale en regionale economie. Er wordt zeker ook niets gezegd over de sociale factor die de boer heeft in het landelijk gebied. De NPLG-plannen zoals ze er nu liggen zijn een vergaande aantasting van de leefbaarheid van het landelijk gebied. Waar is de rol van de boer hier? BBB wil graag van de minister voor Natuur en Stikstof een reactie op dit punt.

De minister heeft, ook naar aanleiding van het advies van de commissie-Remkes, de Kamer en de sector beloofd met drie opties te komen, een soort keuzemenu: innovatie, extensivering en opkoop. Deze belofte is helaas niet waargemaakt. Een keuze voor de ondernemer is er namelijk niet. Hij of zij kan aan de keukentafel geen gedegen keuze maken en heeft daarmee dus geen toekomstperspectief. Opkoop is de enige optie. Daarvoor is de landelijke beëindigingsregeling Lbv of Lbv+ in het leven geroepen. De claims die zijn gedaan door de minister in het NPLG betreffen meer dan 400.000 hectare en dat is dan nog geen einddoel, dat is slechts het doel tot het jaar 2030. Dat is een afname van voedselproducerende grond van 25% in onze groene delta, die we juist zo nodig hebben volgens de FAO, de Wereldvoedselorganisatie, om de wereldbevolking van voedsel te voorzien. Daarin hebben wij een rol.

Het Planbureau voor de Leefomgeving adviseerde in 2021 in zijn rapport "Naar een uitweg uit de stikstofcrisis" om de kritische depositiewaarde in de wet te zetten of ervoor te kiezen naar de werkelijke staat van de natuur te kijken. Daar ontstaat ons zelfgecreëerde stikstofprobleem. De KDW kwam in de wet, met alle juridische gevolgen van dien. Naar de staat van de natuur werd niet gekeken. Het zelf gecreëerde probleem is overduidelijk een politieke keuze geweest. Waarom is die keuze voor de KDW en niet

voor een goede instandhouding van de natuur gemaakt, vraag ik de minister voor Natuur en Stikstof.

Europa zegt ons dat de natuur niet verder mag verslechteren en vraagt om een goede instandhouding, zoals gevraagd in de Vogel- en Habitatrichtlijn. Het uitgangspunt dat de natuur nu in een slechte staat zou zijn kent geen onderbouwing. Feitelijk is het zo dat zolang de natuur niet achteruitgaat, we voldoen aan die richtlijn. Het probleem is echter dat we geen nulmeting hebben uit de tijd dat de Natura 2000-gebieden zijn aangewezen. Of de natuur nu voor- of achteruitgaat, is objectief dus niet vast te stellen. De Ecologische Autoriteit heeft haar eigen autoriteit ondergraven door allerlei foute aannames en conclusies; dat is wel gebleken. Toegang tot natuurdata is een vereiste. Deze data zijn niet openbaar toegankelijk en zijn niet in te zien voor provincies en ecologen. BBB wil graag de toezegging van de minister dat deze natuurdata openbaar toegankelijk worden. Tot overmaat van ramp staan in enkele gebieden soorten als doelen opgenomen die daar eerder nog nooit zijn waargenomen. De afwezigheid daarvan — je gaat natuurlijk vinken en vervolgens vaststellen dat die soort er niet is — leidt dan tot het predicaat van een slechte instandhouding van onze natuur. Kan de minister voor Natuur en Stikstof ons bevestigen dat dit voorkomt?

Afgelopen week concludeerden het Planbureau voor de Leefomgeving, Wageningen Universiteit en het RIVM dat de door de overheid gestelde doelen op het gebied van stikstof onhaalbaar zijn. Het niet rapporteren van effecten maakt dat de vergunningverlening nog steeds muurvast zit. Dit omdat er niet becijferd kan worden of er voortgang is geboekt. Het voorbeeld van Schiermonnikoog heeft al aangetoond dat een reductie van de veestapel met 40% niet leidt tot afname van depositie. We weten al dat dit op meerdere plekken niet werkt. Al haal je de hele veestapel weg, dan nog voldoen we niet aan onze wet. De instituties die ik net noemde pleiten voor een drempelwaarde. BBB en JA21 hebben hierover in de Tweede Kamer een motie ingediend. Stikstof en het NPLG zijn een papieren modellenwerkelijkheid waarin niet wordt gekeken naar waar het om gaat, namelijk de staat van de natuur. We hebben onszelf in de nesten gewerkt. In heel Europa zijn er twee gebieden die zichzelf in de nesten hebben gewerkt: Nederland en het landsdeel Vlaanderen. Zij zijn de enige twee die het AERIUS-model gebruiken. Alle andere landen gebruiken het LOTOS-model, bijvoorbeeld Duitsland en Denemarken. De ons omringende landen hebben dit probleem niet. BBB blijft bij haar eerdere conclusie dat het een politieke keuze in de Tweede Kamer is. Dat is ook helder uitgelegd door het Planbureau voor de Leefomgeving. De vergunningverlening zit op slot. Dit komt dus niet door de hoeveelheid stikstof of de staat van de natuur.

Voorzitter, ik rond af. In de begroting van LNV voor 2024 werd er nog snel 1,28 miljard euro bijgeplust. Dit zal de onzekerheid en de kans op verkeerde keuzes alleen maar vergroten en draagt niet bij aan een uitweg uit de stikstofcrisis. Een drempelwaarde naar Europees voorbeeld doet dat wel. Dat helpt de vergunningverlening, ook voor de huizenbouw. Eigenwijs vasthouden is verkeerd en gijzelt zo ongeveer onze hele economie. Ik spreek met heel veel boeren die graag perspectief willen zien, gewoon op de plek waar ze soms al generaties zitten. Dat kan ook, met innovatie, inzet, keuzes, hulp en stoppen met de stikstofwaan. En dat kan met een beleid gebaseerd op EU-wetgeving zonder Nederlandse koppen en een voedselstrategie voor Europa. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ik dat dit kabinet niet meer zie doen. Daarom is de hoop van de BBB gevestigd op een nieuw kabinet.

Overigens, voorzitter, zijn we van mening dat de regeldruk in Nederland drastisch omlaag moet.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel voor uw betoog. We gaan door met mevrouw Kluit.

Mevrouw **Kluit**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Dank, voorzitter. Ik spreek vandaag ook namens Volt. Na jaren van industrialisatie in de landbouw, met uitholling van de natuur tot gevolg, constateer ik dat beide polen in dit mooie ministerie nog steeds totaal uit evenwicht zijn. Het probleem van de natuur en de landbouw blijkt er een van ying en yang te zijn. Het is wit of het is zwart. Het lijkt tegengesteld, maar dat is het natuurlijk niet. Het zijn complementaire waarden die alleen bestaan in relatie tot elkaar. Een boer kan niet boeren zonder gezonde natuurlijke processen en de natuur kan niet floreren als ze geen ruimte krijgt in het agrarisch gebied. Ze horen bij elkaar.

Zowel boeren als natuurorganisaties spreken deze samenhang gelukkig continu uit, ook in deze spannende tijd. De belangrijkste opgave voor dit en ook het volgende kabinet blijft dan ook het herstellen van vertrouwen aan zowel de natuurkant als de landbouwkant. Dat is een moeilijke taak, maar het moet wel gebeuren. Wij vinden dat daarvoor snel actie nodig is van beide ministers, want als er voor de zomer geen nieuw kabinet is, moeten de boeren en de natuurorganisaties toch door kunnen.

Wij zijn dan ook blij dat er een stevig gevulde begroting van het ministerie voorligt. Maar, en ik ga nu eerst naar onze minister van LNV, wij kunnen niet anders dan concluderen dat een visie op landbouw of een perspectief er nog steeds niet is. Stilstand is achteruitgang, voor de boeren en voor de natuur. Boeren weten nog steeds niet wat de mogelijkheden zijn. Meer richting, ook in een demissionaire fase van kabinetsvorming, is noodzakelijk. De eerste vraag is dan ook wat deze beide ministers in de komende maanden gaan doen om een perspectief te blijven ontwikkelen voor het komende jaar. Stel dat er voor de zomer geen nieuw kabinet is, komen zij dan in september met een beleidsrijke begroting, zodat de natuur en de boeren door kunnen? Wij vragen ons ook af of de maatregelen die nu in het voorstel zitten voldoende helder en ook langdurig zijn. Kunnen de maatregelen waarover geen controverse bestaat meerjarig worden? Zijn de ministers bereid om deze meerjarig te ontwikkelen?

Ik kom op de license to operate versus handhaving. Het is een beetje hetzelfde punt, maar de andere kant van de medaille. Wij hebben heel veel boeren gesproken en één ding komt steeds naar voren: ze voelen zich enorm aangevallen. Ze voelen een grote maatschappelijke kritiek op hun license to operate. Ze vinden al dat wantrouwen bijzonder pijnlijk en kunnen zelf vaak heel weinig doen om dat wantrouwen weg te nemen. Ze doen het al goed of ze doen het nog niet goed, maar dan zitten ze klem tussen toeleveranciers en de regels van de overheid. Heel veel boeren willen ondertussen wel anders. Toch — ik kijk even naar mijn collega — is die maatschappelijke kritiek wel heel begrijpelijk, want burgers moeten helemaal niets hebben van schandalen in hun voedselketen. Als ik dan de nieuwsberichten in de afgelopen weken op een rijtje zet, stel

ik vast dat het ging over drugsafval in mestvergisters, uitbuiting van Oost-Europeanen in de kippenlactketen, uitbuiting van kalmpjes op Europees transport, illegale slacht en transport van wrakke runderen die te ziek waren en onwaardige zeetransporten waarbij runderen dood overboord gegooid werden. Verder lijkt heel Noord-Holland vergiftigd te zijn met een landbouwgif dat al decennia verboden is.

Voorzitter. Dat zijn alleen de artikelen in de afgelopen weken. De volledige lijst, als je het een jaar bijhoudt, is echt ellenlang. Ik reken het echt de minister van LNV heel erg aan dat dan steeds de reactie is dat het incidenten betreft, want dat is een obligate reactie als je dit op een rijtje zet. De hele sector wordt aangevallen omdat er keer op keer iets aan de hand is en dan is het echt aan de vakminister om te zorgen voor goed toezicht, goede handhaving en goede begeleiding van de sector om het vertrouwen te herstellen en om te voorkomen dat de boeren die het goed doen met hetzelfde wantrouwen tegemoet worden getreden als de boeren die er een potje van maken.

Ik vraag de minister dus wat hij daaraan gaat doen. Wanneer komt hij nou eens met een stevige aanpak om die misstanden op het vlak van milieu, dierenwelzijn en arbeid in de landbouwsector aan te pakken? Kan hij ons daarbij informeren over de vraag of de NVWA, de omgevingsdiensten en de Arbeidsinspectie zich met de uitgetrokken middelen wel voldoende geëquipeerd voelen om hun taken uit te voeren? In tegenstelling tot zijn voorganger, denk ik dat de risicogestuurde aanpak een van de redenen is dat wij onvoldoende effect zien van ons handhavingprotocol. Je moet het immers al slecht doen voordat je überhaupt in beeld komt bij de NVWA. Ik wil dus graag dat de minister een analyse doet van of die risicogestuurde aanpak nou eigenlijk oplevert wat wij ervan verwachten, namelijk vastgestelde wetgeving nakomen, en of die voldoende effectief is om een afschrikwekkende werking te hebben. Graag een reactie van de minister daarop.

Dan een nieuw landbouwperspectief. Mijn voorganger sprak daar ook al over. Het kabinet weigert de sector een breed maatschappelijk handelingsperspectief voor te schotelen en zo lang blijven ook alle boeren onderdeel van maatschappelijke kritiek. Wij pleiten dus voor Europagericht landbouwbeleid, want uit de Europese landbouwpraktijk blijkt dat er al een heel ander model mogelijk is. Allereerst zijn er maar een paar gebieden in Europa die zo'n bizar hoge dichtheid hebben van vee als Nederland. Dat is natuurlijk ook het gevolg van de wet- en regelgeving in ons gebied. Dat laat zien hoe veel ruimte wij maken voor het vee in dit land.

Uit de landbouwpraktijken elders in Europa blijkt dat een ander model ook heel goed haalbaar is. We kijken bijvoorbeeld naar Oostenrijk, waar de biologische boeren al een aanzienlijk percentage van de landbouwpraktijk vormen. We kijken bijvoorbeeld naar Oost-Europa en Duitsland, waar de bloemrijke graslanden of kantstroken, sorry, al jaren een verplicht onderdeel van het repertoire van elke boer zijn. Dat levert een prachtig landschap op, moet ik eerlijk zeggen. We hebben het bijvoorbeeld over het plotseling afschaffen van de derogatie. Ik ben het er helemaal mee eens dat dat heel plotseling kwam, al kon je het wel zien aankomen. Het punt is natuurlijk dat andere boeren dat helemaal nooit gehad hebben. Dat was een uitzondering voor onze boeren waar ze heel lang plezier van hebben gehad, maar die andere boeren helemaal niet hadden. Terwijl onze minister een dierwaardige veehouderij probeert uit te hollen, is dat in andere landen al lang de praktijk. Het couperen van staartjes gebeurt in Scandinavië al jaren niet meer. Wat daar kan, kan hier ook. Laten we ons dus niet focussen op de

achterblijvers, maar juist op de koplopers. Anders hebben we een actieve rol in het ontwikkelen van een oneerlijke landbouwpraktijk.

Dat in algemene zin de maatregelen tot weerstand leiden, snappen wij dus heel goed. Het komt altijd heel plotseling tot stand en dat leidt ertoe dat boeren overvallen worden. Wij vinden dus ook dat het heel belangrijk is om een langjarig perspectief te ontwikkelen. Ik zie de heer Oplaat.

De **voorzitter**:

Meneer Oplaat, aan u het woord.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Voorzitter, dan kan de tijd stilgezet worden.

De **voorzitter**:

Ja, mijn vinger hing er al boven.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Mooi.

De **voorzitter**:

Het is niet te geloven, hè.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ja, we zijn heel scherp geworden.

De heer **Oplaat**ⁱ (BBB):

Voorzitter, dank u wel. Collega Kluit gaf het voorbeeld van Oostenrijk. Dat is het slechtste voorbeeld dat u kunt bedenken, want dat is alleen maar gesubsidieerde landbouw en Oostenrijk heeft een zelfvoorzieningsgraad van 57%, vooral op groente.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Dank aan de heer Oplaat voor het stellen van deze vraag. Ik hoor dat vaker. Het hele punt is dat het daar gaat over het yin en yang, de balans in het systeem. In een duurzame landbouw zal gewoon een deel van de boeren een deel of misschien groot deel van zijn inkomsten uit subsidies halen of uit andere marktontwikkelingen die gaan over natuurontwikkeling en niet over melkproductie. Dus dat is de omslag die wij moeten maken en dat moeten wij ook steunen. Dat moeten wij financieel steunen en qua regels moeten we dat steunen. Het is mij een doorn in het oog ...

Ik zie de tijd weer doorlopen. O, hij staat nu weer stil.

De **voorzitter**:

Helemaal niet. Hoe komt u daarbij?

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Nou, het was net 37 seconden en nu 30. Daardoor kom ik erbij.

De **voorzitter**:

Het staat bij mij stil. Bij u niet?

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ja, nu weer wel.

De **voorzitter**:

O, mooi zo.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Het is mij dus een doorn het oog dat wij bijvoorbeeld aan de supermarktketens niet veel strengere eisen stellen, want zonder dat de overheid daar de markt gaat organiseren, weten de consumenten ook echt niet waar ze aan toe zijn. We hebben allemaal gezien hoe het kalf-bij-de-koeproject gestrand is op gebrekkig enthousiasme in de markt, maar ik moet zeggen dat ik — ik dus, als goed geïnformeerd Kamerlid — er persoonlijk pas van hoorde op het moment dat het uit de handel was. Nou, dat zal dan voor andere consumenten ook wel gelden. De minister moet consumenten dus helpen om die weg naar de goede producten te vinden en ook vertellen wat er nodig is om het goed te doen.

Mijn vraag aan de minister is dan ook wat hij meer gaat doen aan de ondersteuning en versterking van de biologische sector. Hetzelfde geldt voor de jonge boeren. Die hebben echt het kompas in de goede richting staan. Wat gaat hij doen om te zorgen dat zij daadwerkelijk op pad kunnen op de route naar die duurzame landbouw? Wat zou hij bijvoorbeeld in 2025 graag anders zien? Hoe ziet hij de planning voor dat toekomstige landbouwmodel? Hij is demissionair, maar de boeren en de natuurorganisaties zijn dat niet. Er is dus altijd een meerderheid in de Kamer te vinden voor goede plannen. Ik ben er niet voor om te gaan wachten op de onderhandelingen, want straks ploft het — helaas meneer Oplaat, het kan gebeuren — en dan zitten de boeren weer een jaar te wachten. Laten we daar dus niet op wachten.

Ik ben benieuwd of de minister in de begroting nog gaat normeren. Er zit heel veel stimuleren in zijn begroting, maar normeren zit er veel te weinig in.

Voorzitter. Ik kom nog even op het Nationaal Programma Landelijk Gebied. Wij waarderen oprecht dat de minister voor Natuur en Stikstof ons pleidooi voor handelen via de begroting heeft ingevuld. Het is ons opgevallen dat de toekenning per provincie heel verschillend — laat ik het zo maar noemen — heeft uitgepakt. Mijn vraag is wat de oorzaak daarvan is. Wat kunnen provincies daarvan leren? Wat kunnen ze leren van provincies die veel hebben gekregen? Is zij eventueel bereid om bij de Voorjaarsnota of in het najaar met een extra inzet te komen, zodat de provincies die nu achter het net hebben gegrepen sneller van start kunnen dan over een jaar?

Ik zie dat mijn tijd op is. Dank, voorzitter, dat ik nog even door mag. Mijn vraag is ook aan deze minister — stilstand is niet goed — of zij bereid is om, net als haar collega, een meerjarig perspectief te presenteren met Prinsjesdag, ook wanneer het transitiefonds niet deze Kamer passeert. Want Nederland staat niet stil, ook al staat Den Haag soms wel stil.

Dank, voorzitter.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Kluit. Dan gaan we nu naar mevrouw Visseren-Hamakers. Aan u het spreekgestoelte.

Mevrouw **Visseren-Hamakers**ⁱ (PvdD):

Dank u, voorzitter. Ten eerste mijn oprechte dank aan beide ministers en hun ambtenaren voor de snelle en uitvoerige beantwoording van onze schriftelijke vragen vorige week. Die heeft echt geholpen bij het voorbereiden van dit debat.

Voorzitter. Ik wil eerst stilstaan bij de actualiteiten, omdat deze goed laten zien hoe beide ministers, Adema en Van der Wal, invulling geven aan hun rol. Gisterenavond werd bekend dat minister Van der Wal toch tegen de Europese natuurherstelwet gaat stemmen en de Tweede Kamer behandelt op dit moment weer de Wet dieren, omdat minister Adema weigerde de wet zoals die was aangenomen door zowel de Tweede als de Eerste Kamer uit te voeren. Beide ministers verdienen voor dit recente optreden wat betreft de Partij voor de Dieren een vette onvoldoende. Met zulke ministers hebben de dieren, de natuur en de duurzame landbouw geen vijanden nodig. Ik zie dit debat over de Landbouwbegroting dan ook als een herkansing voor beide ministers om alsnog een dikke voldoende te halen.

Voorzitter. Het beleid van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit raakt als geen ander beleidsterrein de vraag die centraal staat in de idealen van de Partij voor de Dieren: hoe geven wij vorm aan onze relatie met andere soorten, met andere dieren en met elkaar? Of nog scherper geformuleerd: is de mens in staat om deze aarde op een vreedzame manier te delen met andere soorten? Dat is een vraag die mij persoonlijk al decennia bezighoudt. Op alle terreinen van het ministerie van LNV, bij internationaal, Europees en nationaal beleid op het gebied van landbouw, visserij, natuur en dierproeven, is het antwoord van de Partij voor de Dieren op deze fundamentele vraag helaas bij herhaling: nee. Ik kijk ernaar uit om met beide ministers van gedachten te wisselen over hoe we zo snel mogelijk het antwoord op deze vraag kunnen veranderen.

Voorzitter. Het Nederlandse model van de intensieve veehouderij en landbouw is failliet, letterlijk. De maatschappelijke kosten van de veehouderij, nog afgezien van het dierenleed, betreffen ongeveer 9 miljard euro per jaar. De winsten van de intensieve landbouw zijn voor de big agro, de Rabobank, Bayer, Syngenta, Yara, Friesland Campina en Vion, om er maar een paar te noemen. De kosten zijn voor de samenleving en de slachtoffers zijn de dieren en de boeren en boerinnen in het agrarisch gezinsbedrijf, dat steeds verder onder druk staat.

Zoals we allemaal weten, behalve soms de heer Oplaat, veroorzaakt de intensieve landbouw problemen op het gebied van dierenwelzijn, stikstof, biodiversiteit, natuur, klimaat, fijnstof, mest, landbouwbodemvervuiling met pesticiden, gezondheid en ruimtegebruik. De ouderwetse, grootschalige, intensieve landbouw past niet in Nederland. Maar liefst 66% van ons landoppervlak wordt ingenomen door de landbouw. Terwijl een groeiende groep stakeholders hiervan doordrongen is, houdt de agro-industrie, die belang heeft bij de status quo, de transitie naar een duurzame, diervriendelijke en rechtvaardige landbouw in de houdgreep. Boeren worden met hun trekkers op pad gestuurd om de belangen van big agro, al dan niet met geweld, te

verdedigen. De burger die alleen deze boze boeren ziet in de media, blijft in verwarring achter.

Dit gebeurt terwijl het alternatief, namelijk de moderne, duurzame, diervriendelijke en eerlijke landbouw, al in verschillende vormen bestaat. Neem biologische en regeneratieve landbouw, agro-ecologie, caring farmers, biologisch-dynamische landbouw, biocyclische veganlandbouw en korte ketens, om maar een paar voorbeelden te noemen. Deze boeren en boerinnen worden te weinig gehoord en te weinig ondersteund.

De transitie naar een duurzame landbouw heeft een overheid nodig met visie, vasthoudendheid en daadkracht. Die heeft een overheid nodig die ten eerste het einddoel van een duurzame, diervriendelijke en eerlijke landbouw voor ogen heeft en daaraan vasthoudt ondanks het kapitaalkrachtige verzet van big agro.

Zowel minister Adema als minister Van der Wal werken aan deze transitie, maar volgens de Partij voor de Dieren met onvoldoende ambitie en snelheid; too little, too late. Een belangrijke verklaring hiervoor is dat zij over de doelen van het beleid in overleg gaan met stakeholders — of moet ik "steakholders" zeggen? — inclusief diegenen die baat hebben bij de status quo. Polderen over de doelen van beleid is niet effectief. De uitkomst is meestal een zwak compromis en niet dat wat nodig is om de problemen op te lossen. De transitie kan alleen maar slagen als we het poldermodel loslaten.

De transitie heeft ten tweede een overheid nodig die bereid is de machtsverhoudingen in de landbouw te veranderen, de macht van big agro in te perken en de positie van duurzaam producerende boeren te versterken. Dat kan alleen als de overheid ingrijpt. De markt kan dit niet alleen. Een voorbeeld hiervan is om vervuilers te laten meebetalen aan de transitie. In het conceptlandbouwakkoord was hiermee een begin gemaakt, alhoewel er voornamelijk werd gesproken over leningen door banken. Sindsdien bleef het hierover ooverdovend stil.

Ten derde heeft de transitie een overheid nodig die zowel actief duurzame boeren ondersteunt als een actief beleid heeft voor het uitfasen van de ouderwetse landbouw. Mevrouw Kluit sprak daar ook al over. Nodig zijn dus zowel de wortel als de stok. De Partij voor de Dieren vindt dat dit kabinet te veel met de wortel werkt en te weinig met de stok achter de deur, met als gevolg dat de transitie al jarenlang niet van de grond komt.

Voorzitter. De transitie naar een duurzame landbouw kan niet wachten op een nieuw kabinet. De doelen op alle LNV-gerelateerde dossiers — dierenwelzijn, stikstof, het NPLG, natuurbescherming, biodiversiteit, klimaat et cetera — worden niet gehaald. Sterker nog, de wettelijke verplichtingen worden evenmin gerealiseerd. Ik zou beide ministers willen vragen hoe zij zich, totdat een nieuw kabinet aantreedt, zullen inzetten om te werken aan het bereiken van de vastgestelde doelen, door onder meer de drie eerdergenoemde aspecten te integreren: het vasthouden aan ambitieuze doelen, het veranderen van machtsverhoudingen, onder andere door vervuilers te laten meebetalen, en zowel het ondersteunen van voorlopers als het uitfasen van ouderwetse bedrijven en activiteiten.

Aan minister Van der Wal zou ik willen vragen hoe zij de doelen uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied wil bereiken. In het schriftelijk overleg noemde zij

additionele maatregelen. Is zij deze maatregelen al aan het voorbereiden, aangezien het PBL inschat dat de doelen met de huidige maatregelen niet zullen worden gehaald?

Voorzitter. Hoe kan de Eerste Kamer de minister overtuigen om toch voor de Europese natuurherstelwet te stemmen? Afhankelijk van het antwoord van de ministers overweeg ik op dit punt een motie.

Voorzitter. Naast deze algemene opmerkingen over de landbouwtransitie wil ik tijdens de begrotingsbehandeling inzoomen op drie belangrijke en actuele onderwerpen. Ten eerste de wolf, of eigenlijk de wolf in schaapskleren, en dat is in dit geval de schapenhouder. Na in de negentiende eeuw te zijn uitgeroeid, is de wolf terug in Nederland. We mogen er trots op zijn dat de wolf er weer is. Er gaat gelukkig soms toch nog iets goed met de natuur in Nederland.

Voorzitter. We kunnen vreedzaam samenleven met de wolf. De vraag voor sommige mensen is of ze willen samenleven met de wolf, alhoewel het verdrag van Bern, de Habitatrictlijn en de Wet natuur die keuze niet vrijblijvend maken. Schapenhouders beschermen hun dieren onvoldoende, terwijl de wet voorschrijft dat eigenaren hun dieren verplicht moeten beschermen tegen roofdieren. Meer dan 99% van de incidenten waarin wolven schapen of andere kleine dieren aanvielen, betrof dieren die niet tegen wolven waren beschermd. De schapenhouder had geen beschermend hek. De wolf is dus niet het probleem, maar de schapenhouder. Die laat zijn dieren aan hun lot over, en de schapen zijn het slachtoffer, in veel gevallen bij herhaling. Ondanks meerdere aanvallen weigeren schapenhouders een deugdelijk — ik herhaal: wettelijk verplicht — wolfwerend hek te plaatsen, waardoor hun schapen bij herhaling worden aangevallen en door de bewuste keuze van de schapenhouder ten prooi vallen aan de wolf.

Ondanks dat de wolf al jaren terug is in Nederland spreekt de minister van een "transitiefase" met betrekking tot de wolf. De minister zegt dat zij op dit moment samen met de NVWA onderzoekt hoe de wet- en regelgeving die houders van dieren verplicht om buiten gehouden dieren te beschermen tegen roofdieren, geïnterpreteerd moet worden. Ook wordt er eind 2024 een nieuw interprovinciaal wolvenplan verwacht.

Voorzitter. Hoe langer de minister wacht met helderheid, hoe meer schapen en andere dieren die buiten worden gehouden zullen worden aangevallen. Bovendien voedt de terughoudendheid van minister Van der Wal om te handhaven de huidige hetze tegen de wolf. Veel mensen horen van aanvallen op schapen maar weten niet dat deze aanvallen gemakkelijk zijn te voorkomen. Wanneer verwacht de minister een antwoord op de vraag te hebben wat als "voldoende bescherming tegen de wolf" moet worden beschouwd? En hoe zal zij daarop handhaven? Is de minister bereid om op korte termijn en uiterlijk voor deze zomer met regels te komen voor de bescherming van schapen en andere dieren die buiten worden gehouden, ter uitwerking van artikel 1.6 van het Besluit houders van dieren, en om tot handhaving over te gaan? Is de minister bereid in overleg met provincies een plan te ontwikkelen en uit te voeren voor versnelde plaatsing van wolfwerende hekken, zodat uiterlijk medio 2025 alle gehouden dieren, inclusief dieren die buiten worden gehouden, adequaat beschermd zijn? Er zijn heldere adviezen over waar een wolfwerend hek aan moet voldoen. Het zou dus niet zo moeilijk moeten zijn om dit alles op korte termijn te implementeren, zodat wet- en regelgeving gehandhaafd kan worden en zowel de schapen als de wolf beschermd zijn. Ik overweeg op deze punten een motie.

De heer **Oplaat**ⁱ (BBB):

We moeten de feiten wel even beter op een rij hebben dan in dit betoog. 3% van de schapenhouders heeft al een hek, maar ondanks dat hek vinden aanvallen plaats. Gisteren meldde Bart Kemp — een heel bekende schapenhouder die ook vaak op de tv in talkshows zit — dat hij voor de vijfde keer sinds november schapen is kwijtgeraakt door een wolf. Deze man, deze ondernemer/schaaphouder is niet in staat om hekken te plaatsen, omdat hij van natuurbeherende organisaties de opdracht krijgt om met zijn schapen rond te trekken. Wat wilt u dan? Een heel landschap vol met alleen maar hekken? Daarmee beperkt u ook andere dieren om bij elkaar te komen. Wat u voorstaat is Utopia. Er is maar één manier: beheren.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Ik heb weinig behoefte om in debat te gaan met de vertegenwoordiger van de pluimveeverwerkende industrie in Nederland en Europa. Als de BBB een andere woordvoerder had uitgekozen voor dit debat, dan was ik graag hierover in debat gegaan, maar niet met de heer Oplaat.

De heer **Oplaat** (BBB):

Voorzitter, misschien kunt u even bevestigen dat ik senator ben namens BBB en hier sta om in debat te gaan namens BBB. Nogmaals: het is Utopia waar u in leeft. U heeft de feiten niet op een rij. 3% heeft wolfwerende hekken, maar die helpen niet genoeg. Wolven gaan eroverheen. Ik heb een voorbeeld gegeven van een schapenhouder die voor de vijfde keer wordt geconfronteerd, een schapenhouder die in opdracht van een terreinbeherende organisatie aan beheer doet op heidevelden en grasvelden. Het is onmogelijk om daar hekken neer te zetten. Nogmaals, beheer is de enige optie.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Ik heb de opmerkingen van de voorzitter van de Nederlandse pluimveeverwerkende industrie gehoord, voorzitter.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik wil graag een persoonlijk feit maken. Misschien kunt u haar even corrigeren, voorzitter. Ik sta hier niet namens een organisatie. Ik sta hier namens BBB als senator en voer hierover het debat. Ik wens niet elke keer op mijn achtergrond te worden aangesproken, hoe mooi die ook is.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Voorzitter. De heer Oplaat heeft er zelf voor gekozen om het woord te voeren tijdens de begrotingsbehandeling van het ministerie van Landbouw. Dat betekent dat we over de volle breedte van de begroting het debat voeren, inclusief de werkzaamheden die Oplaat buiten deze Kamer doet. Ik acht de heer Oplaat dus geen geschikte woordvoerder op dit beleidsterrein. Ik zou graag in debat gaan met de heer Oplaat over sociale zaken of andere onderwerpen, maar niet over een terrein waarop hij ook lobbyist is, voorzitter.

De **voorzitter**:

Mevrouw Visseren, de zitting van vanmorgen is begonnen met direct een interruptie van uw kant. Daar hebben we een- en andermaal met elkaar over gesproken. Daarmee is dat afgedaan. Ik denk dat het niet bevorderlijk is voor de sfeer in deze Kamer om hier nu telkens weer op terug te komen. Daar staat nu een punt achter. Dat is nu klaar, uit en afgelopen. Dat hebben we besproken en het zou niet terecht zijn als u daar telkens weer

op terugkomt. Ik vind dat u dat niet moet doen. Het is besproken en nu gaan we gewoon verder. Ik wil u vragen om hier verder geen aandacht meer aan te besteden, omdat het is afgedaan aan het begin.

Dan wou ik nu het woord geven aan mevrouw Kluit.

Mevrouw **Kluit**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Ik ga even mijzelf herpakken, want ik werd wat afgeleid.

De **voorzitter**:

Wie niet.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Het zou misschien een suggestie zijn om dit vast te pakken bij de integriteitsbespreking tussen de fractievoorzitters. Dan kunnen we het in dit debat even loslaten, maar dan krijgt het wel een plek. Ik wil u vragen, voorzitter, of u het daar zou willen laten landen.

De **voorzitter**:

Dat zal ik doen. Dank u wel.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Dan mijn vraag. Ik heb gezien dat de Partij voor de Dieren vragen heeft gesteld over de bescherming van schapen. Daaruit kwam naar voren dat 97% van de schapen niet is beschermd en dat voor 3% een wolfwerend hek aanwezig is. Daarvan is 0,3% goed geïnstalleerd. Ik ben zelf ook bij de heer Kemp langs geweest. Soms is het ingewikkeld om zo'n hek goed neer te zetten. Soms is er bezwaar van natuurorganisaties tegen het hek, dat klopt. De heer Kemp heeft volgens mij geen loslopende schapen. Volgens mij staan zijn schapen in weilanden. U vraagt heel terecht om betere bescherming van de schapen door de veehouders. Wat zou de Partij voor de Dieren graag zien? Stel dat wij deze regel streng gaan toepassen, hoe kunnen schapenhouders, die soms ook afhankelijk zijn van andere grondeigenaren, geholpen worden met wet- en regelgeving — ze sluiten contracten met pachters of wie dan ook over het beheer van de gronden — zodat ze ook in staat zijn om dat te doen?

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Ten eerste is het de wet die bepaalt dat alle veehouders hun dieren dienen te beschermen tegen aanvallen van roofdieren — niet alleen de wolf, maar alle roofdieren. Het staat dus in de wet. Inmiddels zijn we jaren verder sinds de wolf terug is in Nederland. We hebben dus voldoende tijd gehad om de vraag van de collega te beantwoorden. Er is subsidie voor het plaatsen van dit soort hekken. Er is voldoende tijd geweest om in overleg te treden met terreinbeheerders, grondeigenaren en de schapeneigenaren om samen tot een oplossing te komen. Ik vraag de minister om de wettelijke eis om dieren die buiten worden gehouden te beschermen, voor de zomer verder uit te werken, zodat iedereen, inclusief de schapenhouders en de terreinbeheerders, scherp heeft wat de eisen precies zijn. Voor de zomer kunnen wij deze vraag dus beantwoorden en vervolgens tot handhaving overgaan.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Helder. Misschien kan ik via mevrouw Visseren dan ook aan de minister de vraag stellen om bekende knelpunten op te lossen. Hobbyboeren bijvoorbeeld kunnen hierop geen aanspraak maken. Schapenhouders kunnen de verantwoordelijkheid voor het plaatsen van een wolfwerend hek neerleggen bij grondeigenaren. Het moet niet alleen een stok maar ook een wortel zijn en er moeten instrumenten zijn. Overigens, voordat er misverstanden ontstaan: ik ben niet voor het beheer van wolven. Ik ben er wel voor dat schapenhouders meer ondersteuning krijgen.

De voorzitter:

Dank u wel. Dan is het woord weer aan mevrouw Visseren.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Dank u wel, voorzitter. Dit onderwerp uit de begroting laat mooi zien hoe wij ons leven en ons samenleven met de wolf en andere dieren vormgeven. Ik hoop dat schapenhouders bereid zijn om te zoeken naar soms wat creatieve oplossingen om hun dieren te beschermen tegen de wolf. Dat zal laten zien dat wij vreedzaam kunnen en ook willen samenleven met de wolf. We moeten ons een beetje aanpassen voor onze nieuwe inwoner, die er overigens al een tijdje is.

Voorzitter. Ik ga verder met het tweede inhoudelijke onderwerp dat ik graag wil bespreken vandaag, namelijk nieuwe genomische technieken of NGT's. De Partij voor de Dieren maakt zich ernstige zorgen over het voorstel van de Europese Commissie over NGT's. Genetische manipulatie is een technologie die met grote terughoudendheid moet worden toegepast en vooral niet buiten het lab, zoals in de landbouw. Het voorzorgsprincipe is hier keihard nodig. Bovendien hebben de gentechgewassen uit de jaren negentig geen van hun beloftes waargemaakt. Het enige wat zij hebben bereikt, is het bijdragen aan de schaalvergroting in de landbouw en een verdere versteviging van de positie van grote veredelaars en pesticideproducenten zoals Bayers Monsanto. Nu zien we dat er weer grote beloftes worden gedaan. De Partij voor de Dieren vindt dat de doelen die worden genoemd, zoals een landbouw die beter bestand is tegen klimaatverandering of het verminderen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, ook, en sterker nog, beter zonder NGT's kunnen worden bereikt. Een echte duurzame landbouw is weerbaar. De Partij voor de Dieren betreurt het voorstel om categorie 1-NGT-planten en hun producten niet te etiketteren. Hiermee verdwijnt de keuzevrijheid van de consument om te kiezen voor ggo-vrije voeding. De voorgestelde database is hiervoor niet voldoende.

Voorzitter. We staan met dit voorstel op een kruispunt in het Europese, en dus ook het Nederlandse, landbouwbeleid. Als we eenmaal de weg van NGT's inslaan, kunnen we moeilijk terug, met alle risico's van dien. Welke mogelijkheden ziet de minister als het voorstel wordt aangenomen om terug te keren naar een landbouw die niet grotendeels is gebaseerd op genetische manipulatie? Met andere woorden: is er een plan B? Zo ja, hoe werkt de minister aan dit plan B?

De minister deelt het oordeel van de Partij voor de Dieren en de COGEM dat het verschil tussen categorie 1- en categorie 2-planten, maximaal twintig wijzigingen, onvoldoende wetenschappelijk onderbouwd is. Het kabinet vindt dat dit verder uitgewerkt en onderbouwd moet worden. De COGEM noemt ook nog andere criteria die onvoldoende wetenschappelijk onderbouwd zijn. Een voorbeeld is dat als twee NGT-1-planten met elkaar worden gekruist en de nieuwe generatie 40 wijzigingen kan omvatten, die plant

toch nog als NGT-1-plant kan worden gecategoriseerd. Dit zijn ernstige constatering, aangezien categorie 1 in het voorstel niet onder de ggo-wetgeving valt. Hiermee valt in essentie het fundament weg onder het hele voorstel. Kan de minister toezeggen dat hij niet zal instemmen met het voorstel voordat deze categorisering verder is uitgewerkt en onderbouwd? Ik overweeg op dit punt een motie, afhankelijk van het antwoord van de minister. Kan de minister ook toezeggen dat hij niet zal instemmen met het voorstel totdat de Tweede en Eerste Kamer hun inbreng over het definitieve voorstel hebben kunnen leveren? De Partij voor de Dieren hecht grote waarde aan het ggo-vrij blijven van de biologische sector, zowel voor NGT-1- en NGT-2-planten. Kan de minister toezeggen dat hij zich hiervoor in Europa hard zal blijven maken?

Voorzitter. Ten derde de transitie naar proefdier vrije innovatie. Zoals veel andere transities gaat deze transitie veel te traag, niet alleen internationaal en in de Europese Unie, maar ook in Nederland. We krijgen het aantal dierproeven maar niet omlaag. In 2022 werden er in Nederland 438.762 dierproeven uitgevoerd. Dit aantal was hoger dan in voorgaande jaren. Deze cijfers zijn nog exclusief de dieren die werden gehouden voor dierproeven en die zijn gestorven of gedood zonder dat zij zijn gebruikt in een dierproef. Dit waren in Nederland in 2022 nog zo'n 341.887 dieren bovenop het eerdergenoemde cijfer. In de Europese Unie en wereldwijd zijn de cijfers even bedroevend, vooral als je realiseert dat dit voor ieder individueel dier meestal een enorme lijdensweg vormt en altijd de dood betekent. Dit is ondanks veel beleid en veel initiatieven voor de transitie naar proefdier vrije innovatie. Er gaat dus echt iets mis. Dit heeft verschillende oorzaken. De belangrijkste oorzaak is dat ook deze transitie, zoals vele andere, wordt vormgegeven door gepolder. De transitie wordt vooral vormgegeven door deskundigen en betrokkenen die vaak belang hebben bij dierproeven. Dan schiet de transitie uiteraard niet op. De minister werkt vooral met streefbeelden en vermijdt hardere maatregelen.

Voorzitter. De minister heeft in zijn Kamerbrief van 20 december aangekondigd dat hij de Tweede Kamer dit voorjaar zal informeren over de doelstellingen van de verlenging van het dierproefvrije innovatiebeleid. Ik zou de minister willen vragen of hij bereid is de volgende aspecten mee te nemen in dit vernieuwde beleid. Is het kabinet bereid om voor sommige toepassingen over te gaan op het verbieden van dierproeven? Een voorbeeld is het bachelor- en masteronderwijs. In sommige opleidingen biomedische wetenschappen worden geen dierproeven meer gebruikt en in andere wel. Ook in andere bachelor- en masteropleidingen, zoals diergeneeskunde en animal sciences, zijn veel alternatieven voorhanden. Het gebruik van dierproeven in bachelor- en masteropleidingen kan worden gezien als in strijd met verschillende uitgangspunten van wetgeving en beleid op het gebied van dierproeven, zoals de drie V's — vervanging, vermindering en verfijning — en de dierproef als last resort uit de EU-directive 2010/63. Is de minister het met de Partij voor de Dieren eens dat een verbod op dierproeven hier gewenst is? Is hij bereid om zo'n verbod met ingang van het academisch jaar '25/'26 voor te bereiden en welke mogelijkheden ziet de minister om dit te bewerkstelligen? Ik overweeg op dit punt ook een motie.

Een ander voorbeeld zijn toepassingen waarvoor al uitontwikkelde en goedgekeurde alternatieven bestaan. Het gebruik van dierproeven als er alternatieven zijn, is in strijd met Europese wetgeving. Is de minister bereid voor bekende gevallen dierproeven te verbieden en zich in de Europese Unie voor handhaving van het verbod in te zetten? En zo ja, hoe gaat hij dit bewerkstelligen? Is de minister bereid zich in te zetten voor overzichten met betrekking tot dit verbod op dierproeven waarvoor goedgekeurde

alternatieven in Europa en internationaal verband bestaan, en zich in internationaal verband hard te maken om deze overzichten ieder jaar te actualiseren, en dus ook de handhaving van het verbod ieder jaar te actualiseren, aangezien er ieder jaar weer meer alternatieven worden ontwikkeld en goedgekeurd? En is de minister bereid om per toepassingsgebied een streefdatum voor het uitfaseren van dierproeven te formuleren? Want alleen met een streefdatum en een helder doel versnelt het tempo van de transitie.

Tot slot, voorzitter. Ik krijg niet iedere dag de kans om tegelijkertijd met de minister van LNV en de minister voor Natuur en Stikstof te debatteren, dus ik wil graag van deze kans gebruikmaken om te pleiten voor verdere integratie van de beleidsterreinen van beide ministers. Het Europese en internationale duurzaamheids- en natuurbeleid, zoals de duurzameontwikkelingsdoelen van de VN, het VN-Biodiversiteitsverdrag en het Europese natuur- en duurzaamheidsbeleid, hebben weinig of geen aandacht voor dierenwelzijn. Dieren worden in dit beleid gezien als soort en niet als individu. Is minister Van der Wal bereid om in de Europese Unie en in internationaal verband zich hard te maken voor het integreren van dierenwelzijnsaspecten in het natuur- en biodiversiteitsbeleid?

Voorzitter. Ik kijk uit naar de reacties van beide ministers. Ik hoop oprecht dat ik ze aan het einde van het debat een dikke voldoende kan geven.

Voorts ben ik van mening dat er een einde moet komen aan de bio-industrie.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Visseren. Dan komt nu aan bod de heer Dessing.

De heer **Dessing**ⁱ (FVD):

Voorzitter, ministers, dank u wel. Het gaat uitstekend met de natuur. 80% van de Natura 2000-gebieden is in goede of zelfs in uitstekende staat en voor de overige 20% is de mindere staat van deze natuur eigenlijk niet toe te schrijven aan de aanwezigheid van te veel stikstof. Toch staat deze Kamer op het punt om een begroting goed te keuren waarin uiteindelijk 25 miljard euro wordt uitgegeven aan stikstofmaatregelen die geen enkel effect hebben voor het beoogde doel. Weggegooid geld dus, en dat in tijden waarin de bevolking van Nederland zucht onder koopkrachtverzwaring en veelal moeite heeft om de touwtjes aan elkaar te knopen vanwege onder andere de enorm gestegen energiekosten. In ieder bedrijf zou het verkwisten van zulke enorme bedragen er op zijn minst voor zorgen dat de uitgezette koers rigoureus wordt aangepast. Zo niet bij de overheid. Want ondanks steeds duidelijker bewijs van de ineffectiviteit van de maatregelen, gaat deze minister vrolijk door op de ingeslagen rampzalige weg en weten de Nederlandse boeren, die tot de top van de wereld behoren, niet meer hoe ze hun bedrijf moeten voortzetten. Er hangt ze zelf uitkoop boven het hoofd van hun bedrijf dat vaak al generaties lang bestaat.

Het mantra dat deze maatregelen nu eenmaal moeten vanwege Brusselse verplichtingen is niet langer houdbaar. Immers, Nederland heeft zichzelf in deze positie gemaneuvreerd. Het kan zichzelf dus ook gemakkelijk weer uit deze stikstofklem halen, mits er politieke wil is om dat te doen.

Hoe zit het nu met stikstof en waarom is er volgens Forum voor Democratie alle reden om het huidige beleid en dus ook de exorbitante uitgaven ter discussie te stellen? Heel het stikstofbeleid rust op twee grote aannames. De eerste is dat het slecht zou gaan met onze natuur en de tweede is dat dat komt door stikstof. En dus rijden we niet harder dan 100 kilometer per uur op de snelweg, moeten wellicht 11.000 veehouderijen stoppen en nog eens 17.000 veehouderijen ernstig inkrimpen en trekt het kabinet maar liefst 25 miljard euro — dat is €4.000 per huishouden — uit om ons landelijk gebied ingrijpend en onherkenbaar te veranderen, om het een transitie te laten ondergaan. Het zijn twee ogenschijnlijk onwrikbare aannames die in het maatschappelijk debat als een paal boven water lijken te staan.

De **voorzitter**:

Ik zie mevrouw Kluit achter de interruptiemicrofoon. Gaat uw gang.

Mevrouw **Kluit**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Het intrigeert mij dat Forum voor Democratie in zijn betoog aangeeft dat het landschap onherkenbaar gaat veranderen met het beleid van de minister, want u zult het toch met mij eens zijn dat op dit moment heel mooie soorten, zoals de grutto, de Kieviet en de veldleeuwerik — ik kan er zo nog een heleboel andere aan toevoegen — in existentiële nood zijn geraakt en dat die juist thuishoren in het Nederlandse landschap? Het gaat hier toch over het herstel van het Nederlandse landschap met alles wat we daaruit kennen en toch niet over het vernietigen?

De heer **Dessing** (FVD):

Ik kom daar graag in het vervolg van mijn betoog op terug. Mijn hele betoog zal er straks op gebaseerd zijn — ik zal dat straks expliciet aangeven met cijfers van de overheid — dat de habitat wel degelijk in stand is gebleven en dat de stellingname die hier wordt geponeerd door GroenLinks is absoluut geen feit is. Mocht GroenLinks daar na dit debat, na mijn betoog, anders over denken, dan kom ik daar graag nog op terug. Ik wil graag eerst even mijn inhoudelijke pleidooi in dat kader afmaken en dan kom ik eventueel graag bij mevrouw Kluit terug.

Voorzitter. Twee recente voorbeelden. Twee weken geleden kopte De Telegraaf: "Vernietigend rapport maakt gehakt van stikstofbeleid". Op het eerste gezicht een zeer kritisch artikel. De krant meldt dat het Planbureau voor de Leefomgeving, de Wageningen Universiteit en het RIVM het stikstofbeleid onder de loep namen en ernstige gebreken ontdekten. Volgens de instanties zijn de effecten van de talloze stikstofmaatregelen niet bekend, omdat daarvoor onvoldoende informatie beschikbaar is. Dat is op het eerste gezicht dus een zeer kritisch rapport, maar zowel De Telegraaf als het RIVM stellen dat de genoemde aannames onder het stikstofbeleid niet ter discussie worden gesteld. Volgens allebei staat de natuur in Nederland onder druk en volgens allebei is stikstof de boosdoener. Hoewel beide het een ernstig gebrek vinden dat de effecten van de huidige stikstofmaatregelen onbekend zijn, staat geen moment ter discussie dat die maatregelen nu eenmaal genomen moeten worden. Sterker nog, omdat de effecten onduidelijk zijn en dus ook niet zeker is dat de stikstofdoelen zullen worden gehaald, zijn er juist meer maatregelen nodig, zo luidt het advies.

Nog een recent voorbeeld. Onlangs informeerde de minister ons per brief over een alternatief voor de kritische depositiewaarde, de normen die de basis vormen van het stikstofbeleid. Kritiek op die normen wordt breed gedragen. Men is het er grofweg over

eens dat het beter is om niet alleen naar stikstof, maar ook naar andere invloeden op de natuur te kijken. Forum voor Democratie is het daar volledig mee eens. Dus stelde de minister een werkgroep in om alternatieven te onderzoeken. Uitstekend, zelfreflectie, zou je denken. Maar ook hier: schijn bedriegt. Want wat lezen we in de brief? De minister schrijft: "Tijdens deze verkenning stond op mijn verzoek het doel en de ambitie van de structurele aanpak van stikstof niet ter discussie. Dit betekent dat het alternatief een vergelijkbare ambitie moet hebben als de huidige omgevingswaarde voor wat betreft stikstofreductie."

De normen deugen niet, is de constatering. Logischerwijs zou daaruit moeten volgen dat de doelen die uit diezelfde normen voortkomen geen onderbouwing meer hebben en dus van tafel moeten. Maar de minister wil andere normen om diezelfde doelen te kunnen behalen. Kan de minister bevestigen dat deze doelen gebaseerd zijn op de huidige stikstofnormen? Zo ja, welke verbetering brengen die nieuwe normen dan als de doelen die ze moeten nastreven gebaseerd blijven op de oude normen? Graag een reactie.

Voorzitter. Al sinds 2019 staat ons land op z'n kop vanwege de vermeende stikstofcrisis. Het ene na het andere adviesrapport verschijnt. Werkgroepen worden ingesteld. De pers doet een duit in het zakje. Politici van links tot rechts voeren oeverloze debatten over de vraag of deadlines in 2030 of 2035 moeten worden gehaald, of we in plaats van de landbouw de industrie wat zwaarder moeten belasten en of we de veestapel maar moeten inkrimpen met 20% of 50%. Maar de discussie blijft binnen de gebaande paden. Niemand stelt de aannames onder deze marginale variaties ter discussie, maar die aannames kloppen niet. Gaat het inderdaad slecht met de natuur? En, zo ja, is stikstof de boosdoener? Forum voor Democratie is de enige partij die dat heeft onderzocht. Het bracht ons bij een rapport van onderzoeker Henri Prins, afkomstig van de Universiteit Wageningen. Aan de hand van de toestand van — daar komt ie, mevrouw Kluit — 521 soorten die gezamenlijk een representatief beeld geven van de toestand van het totale ecosysteem in diverse Natura 2000-gebieden, bracht hij de toestand van de natuurgebieden in kaart. Hij maakte daarvoor gebruik van empirische gegevens uit databanken van diverse soortenorganisaties, zoals de Vlinderstichting.

Staat u mij toe om mijn pleidooi in dit verband af te ronden, voorzitter? Of doen we nu de interruptie?

De **voorzitter**:

Maakt u het even af. Het spijt mij; ik was even wat aan het opschrijven, waardoor ik u niet naar de microfoon zag rennen, mevrouw Kluit.

De heer **Dessing** (FVD):

Maar liefst 81% van die 521 soorten is sinds het jaar 2000 in verspreiding of in populatie erop vooruitgegaan of stabiel gebleven, 14% is afgenomen en geen enkele soort is verdwenen. Van de elf dier- en plantensoorten die al voor het jaar 2000 uit Nederland verdwenen, zijn er na 2000 weer vier in ons land teruggekeerd.

Over het geheel genomen gaat het dus gewoon goed met Natura 2000-gebieden. En ja, sommige soorten gaan inderdaad wat achteruit, maar daar staat een groter aantal soorten tegenover dat in aantal of verspreiding juist toeneemt. De natuur is nu eenmaal altijd in beweging en aan verandering onderhevig.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Met dat laatste ben ik het helemaal eens. De natuur verandert altijd. Het gaat natuurlijk ook om de selectie die je maakt. U had het net over verbetering van natuur in Natura 2000-gebieden. Dat is eigenlijk een warm pleidooi om het beleid om Natura 2000-gebieden te versterken voort te zetten, niet om het stop te zetten. Als het gaat over biodiversiteit, gaat het heel nadrukkelijk ook over soorten die buiten die natuurgebieden leven. Kijk naar de veldleeuwerik: sinds 1970 is 96% weg. De grutto, waarvan 90% van de populatie in Nederland leeft: een kwart sinds 1990. De Kieviet: 50% reductie. Watervogels: gehalveerd sinds 1990. Het is dus maar net welke cijfers je neemt of het een succes is of niet. Wat u nu net vertelt, is een warm pleidooi voor Natura 2000-gebieden en ik kijk er echt naar uit dat u de minister voor Natuur gaat steunen in haar beleid.

De heer **Dessing** (FVD):

Ik hoor geen vraag, maar toch wil ik hier gezegd hebben dat ik absoluut geen warm voorstander ben van Natura 2000-gebieden. De korte samenvatting is dat de natuur inderdaad natuur en vrij moet kunnen zijn. Ik ben absoluut tegen het vormen van tekentafelnatuur. Wij zijn erg goed in Nederland in het construeren van hoe de natuur zou moeten zijn en dat is een verkeerde aanname.

Ik ga verder met mijn betoog, voorzitter. Laten we toch wat breder kijken naar die 14% die achteruitgaat: 72 van de 521 soorten. Is die achteruitgang dan wellicht toch aan stikstof te wijten? Ook die vraag werd door Prins onderzocht. Uit de databanken van de soortenorganisaties herleidde hij dat in slechts zeven gevallen stikstof de hoofdoorzaak van de achteruitgang was, te weten voor twee plantensoorten, twee mossoorten, twee vlindersoorten en de tapuit. Zeven soorten dus, op een totaal van 521. Dat is een kleine 1,5%. Forum voor Democratie heeft dit tijdens de begrotingsbehandeling in de Tweede Kamer ook aangekaart en de minister gevraagd hierop te reflecteren. Zij noemde toen allerlei andere soorten die volgens haar ook onder stikstof te lijden zouden hebben. De informatie van de minister kwam echter niet overeen met de officiële gegevens die Henri Prins heeft gebruikt. Ook in de rode lijsten waarnaar de minister verwees, werd stikstof niet als oorzaak genoemd. Kan de minister dus aangeven op welke bronnen zij zich precies baseert en hoe zij de officiële gegevens beoordeelt die Henri Prins heeft gebruikt? Is de minister het met Forum voor Democratie eens dat de stikstofnormen worden gesteld voor de habitats van Natura 2000-gebieden en niet voor de soorten zelf? Graag een reactie.

De conclusies van Prins worden overigens bevestigd door gegevens die de Nederlandse overheid zelf bij Brussel aanlevert over de toestand van de Natura 2000-gebieden. En wat blijkt? Ruim 80% van het Natura 2000-oppervlak in ons land verkeert, volgens onze eigen regering dus, in goede of zelfs uitstekende staat. Ook hier is de mindere staat waarin de overige 20% verkeert aantoonbaar niet tot nauwelijks toe te schrijven aan een te hoge stikstofdepositie. Leg je namelijk de toestand van ieder individueel Natura 2000-gebied naast de kritische depositiewaarde, oftewel de stikstofnorm die bij dat specifieke gebied hoort, dan blijkt dat het voor de toestand van dat gebied niets uitmaakt of die norm wel of niet wordt overschreden. Gebieden waar officieel te veel stikstof neerslaat, kunnen net zo goed in goede of in minder goede toestand verkeren als gebieden waar dat niet gebeurt. Er is dus geen verband tussen het overschrijden van stikstofnormen en de toestand van de Natura 2000-gebieden. Nogmaals, dat is zo volgens gegevens van onze eigen regering, van onze eigen ministers.

Voorzitter. We kunnen constateren dat uit empirisch onderzoek, gebaseerd op gegevens van de soortenorganisaties en op officiële stukken die de regering naar Brussel stuurt, blijkt dat het met het gros van de Nederlandse Natura 2000-gebieden dus goed of zelfs uitstekend gaat. Uit datzelfde onderzoek blijkt dat een te hoge stikstofdepositie — dat wil dus zeggen een overschrijding van de door de regering vastgestelde stikstofnorm — weliswaar in enkele specifieke gevallen van negatieve invloed kan zijn geweest, namelijk bij die zeven soorten die ik net noemde, maar over het geheel genomen geen factor van betekenis is. Het blijkt dus dat de twee aannames waar ik mee begon, niet kloppen. Er is simpelweg niets aan de hand.

Voorzitter. Wat bezielt ons dan toch om ons hele land daarvoor op zijn kop te zetten, om al die bedrijven en al die talloze boerengezinnen hun levenswerk te ontnemen en om deze twee aannames heilig te verklaren? Geloofst deze minister nu werkelijk in alle ernst dat stikstof onze natuur vernietigt? Is het een tunnelvisie, waardoor we vasthouden aan een ingeslagen koers, ondanks dat we inmiddels zien wat de negatieve effecten van de ingeslagen weg zijn? Is het onwetendheid, omdat deze minister zich niet realiseert dat stikstof geen gif, maar een essentiële voedingsstof voor de natuur is? Of is het in dat kader een gebrek aan kennis van de feiten? Of is het wellicht gemakzucht? Is het luiheid? Is het niet verder willen kijken dan je neus lang is? Is het wellicht de aloude menselijke drang om bij de groep te willen horen en niet toe te willen geven dat we het als collectief wellicht verkeerd hebben gezien? Is het toch de angst om als enige te roepen dat de keizer geen kleren aanheeft? Wordt er toch maar gekozen voor de weg van de minste weerstand, omdat toegeven dat stikstof geen issue is wellicht het bestaansrecht van een minister voor Stikstof onderuithaalt? Nederland is namelijk het enige land ter wereld dat dit onderwerp bij een aparte minister heeft belegd. Of is stikstof, om met de woorden van Ronald Plasterk te spreken, een "smoesje voor een ander doel"?

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Voorzitter, ik maak bezwaar tegen de volgende redentie van Forum voor Democratie. Ik maak er bezwaar tegen dat er van de mensen die in het ambt van minister treden — dat kan ieder van ons overkomen in deze Kamer, en eigenlijk iedere Nederlander — en die dus verantwoordelijkheid nemen, de integriteit ter discussie wordt gesteld, alsof iemand via slinkse wegen beleid zou maken om zo zelf een positie te maken. Ik vraag de voorzitter om hier ook op te letten. Wij moeten er in deze moeilijke tijd in de politiek namelijk heel blij mee zijn als capabele mensen naar voren treden en als zij ook in functie willen treden. Punt. Ik weet niet hoe ik het precies moet definiëren, maar ik wil dit graag markeren. Ik wil vragen aan Forum voor Democratie om hiermee op te houden.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik heb u gehoord. Aan u het woord, meneer Dessing.

De heer **Dessing** (FVD):

Voorzitter, ik wil hier graag op reageren. Ik stel hier namelijk het stikstofbeleid ter discussie. Ik stel hier het stikstofbeleid aan sich ter discussie, en daarmee de noodzaak van een minister voor Stikstof. Ik heb het niet over deze minister voor Stikstof. Het gaat over het ter discussie stellen van een minister voor Stikstof.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Dan vraag ik de heer Dessing om voortaan beter op zijn teksten te letten. Er werd namelijk een hele litanie aan motivaties genoemd voor de vragen waarom deze minister

doet wat ze doet en waarom deze ministers doen wat ze doen. Ik wil daar in deze Kamer echt verre van blijven. Wij moeten ervoor zorgen dat mensen die naar voren treden en verantwoordelijkheid nemen, van welke partij ze ook zijn, gewoon beoordeeld worden op hun daden en niet op basis van allerlei complotachtige theorieën. Laten wij daar dus met z'n allen heel goed op letten, voorzitter.

De **voorzitter**:

Ik heb u beiden gehoord. Ik wil de heer Dessing vragen om door te gaan met zijn verhaal.

De heer **Dessing** (FVD):

Ik wil toch even gemarkeerd hebben dat het hier niet over complotten gaat; ik heb het hier over feiten. Ik ga verder met mijn betoog, dank u wel.

Voorzitter. Dient deze gehele exercitie ertoe om onder valse voorwendselen een einde te maken aan de boerenstand, om zo willens en wetens ruimte te maken voor woningen, zonnepaneelvelden en megawindturbines? Is er dan toch sprake van een internationale agenda die aanstuurt op het confisqueren van kostbare landbouwgrond voor andere doelen dan het behoud van ons agrarische landschap? Is er sprake van het minimaliseren van onze mooie agrarische sector, die toonaangevend is in de wereld? Wat doet deze minister als achteraf blijkt dat ze de effecten verkeerd heeft ingeschat en de plank volledig heeft misgeslagen, ten koste van al die duizenden boeren? Hebben we dan het lef om die besluiten terug te draaien, net zoals het bedrijf dat zijn beleid afstemt volgens de "plan-do-check-act"-werkwijze?

Voorzitter. Dit stikstofbeleid is gebaseerd op drijfzand en verkeerde aannames. De vele miljarden die we nu moeten accorderen ten behoeve van een beleid dat aantoonbaar geen effect heeft, is onverantwoord. Deze miljarden verdienen een beter doel dan waar ze nu voor zijn bestemd. De inwoners van Nederland zuchten al te veel onder de enorme lastendruk. Daarom kan de fractie van Forum voor Democratie onmogelijk instemmen met deze begroting. Laten we proberen om te redden wat er te redden valt.

Voorzitter. Ik sluit af met het bekende gezegde: beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald. Ik dank u wel.

De **voorzitter**:

Meneer Dessing, dank u vriendelijk voor uw betoog. Ik kijk even naar de klok en naar de agenda die ik hier voor me heb liggen. Ik zie dat mevrouw Prins nu aan de beurt is. U hebt voor zeven minuten ingetekend. Dat lukt dus ook, mag ik hopen? Dat vraag ik u maar even heel bescheiden. Bent u voor 12.30 uur klaar?

Mevrouw **Prins**ⁱ (CDA):

Als het aan mij ligt wel. Dat hangt ook af van de interrupties, maar ik denk dat het mij wel moet lukken.

De **voorzitter**:

Ik neem graag het risico. Aan u het woord, mevrouw Prins. Ik begrijp dat u namens het CDA spreekt, maar ook namens OPNL. Mijn onervarenheid op deze stoel doet mij realiseren dat ik dat ook bij mevrouw Kluit had moeten zeggen. Zij sprak niet alleen

namens GroenLinks-PvdA, maar ook namens Volt. Ik belijd mijn zonden diep, maar dan is het bij dezen hersteld. Mevrouw Prins, aan u het woord.

Mevrouw **Prins**ⁱ (CDA):

Dank u wel, voorzitter. Vandaag sta ik hier, zoals gezegd mede namens de fractie OPNL, stil bij de LNV-begroting en wel vanuit het perspectief van de uitvoerbaarheid. Uitvoerbaarheid kun je toetsen op de praktische, technische en juridische aspecten. Uitvoerbaarheid hangt echter ook af van acceptatie van de stakeholders, van vertrouwen van de stakeholders in het gedrag van de overheid. Daar zit onze zorg. Wij constateren al enkele jaren dat veel natuur behoefte heeft aan verbetering en in ieder geval aan het voorkomen van verslechtering. Tegelijkertijd snakken veel boeren naar perspectief, hebben diverse provincies het gevoel niet gehoord te worden na het keiharde werken om de provinciale plannen landelijk gebied tijdig gereed te hebben en weten de meeste PAS-melders nóg niet wanneer zij hulp ontvangen. In het beleid achter de begroting zien we wel de eerste, voorzichtige stappen, maar echt perspectief, helderheid en activiteiten missen we.

Voorzitter. Ik neem graag een en ander nader onder de loep. Allereerst, de PAS-melders. Het is toch werkelijk wrang dat deze nog steeds niet geholpen zijn. De minister geeft aan dat er nu met de inzet van een speciale commissie maatwerk zal worden geleverd. Is de vraag niet veel meer: hoe kunnen burgers, die slachtoffer zijn van een fout van de overheid, zo lang in de kou blijven staan? Het zal juridisch terecht zijn, maar het voelt beslist niet rechtvaardig. We hebben de afgelopen tijd gezien dat ook een overheid fouten kan maken. Moet de vraag niet zijn: in hoeverre beschermen wij als overheid burgers en bedrijven die slachtoffer zijn geworden van een fout van de overheid, ondanks mogelijke, juridische voetangels en klemmen? Graag zien we daar aandacht voor.

Voorzitter. Dan over het perspectief van de boeren. Het uitgangspunt was een keuze tussen innoveren, extensiveren, verplaatsen en stoppen. Een palet van maatregelen die gelijktijdig gereed zouden moeten zijn om als boer een verantwoorde keuze te kunnen maken. Helaas moeten we constateren dat — eerlijk is eerlijk — uit armoede de termijn voor de Lbv+ is verlengd naar eind december. De andere regelingen zijn nog steeds in de maak. Zo moeten de boeren steeds maar weer wachten. Gelukkig is er wel geld beschikbaar voor startende, jonge boeren, maar ze hebben pas een kans als andere boeren stoppen. Anderzijds zijn er nog steeds geen structurele gelden beschikbaar gesteld voor de zo belangrijke groen-blauwe diensten.

Voorzitter. Veel van onze natuur vergt bescherming. Dit vergt ingrijpende plannen voor natuur, klimaat, water en de landbouw. Alle provincies hebben keihard gewerkt om 1 juli 2023 provinciale plannen landelijk gebied gereed te hebben. Het ene plan zal wellicht meer doortimmerd zijn dan het andere, maar er lag genoeg om mee aan de slag te gaan, om al stevige, eerste stappen te zetten. Door in elke provincie met elkaar te werken aan verbetering van de relevante natuur en aan het perspectief voor de boeren, kwam er ook begrip en een gevoel van wederzijdse afhankelijkheid. Denk maar aan de noodzaak dat boeren er zijn voor landschapsbeheer. Helaas heeft de minister slechts 1,3 miljard ter beschikking gesteld, te verdelen over twaalf provincies, terwijl het budget van het transitiefonds ruim 24 miljard bedraagt en de provincies bij elkaar aangaven meer dan 50 miljard nodig te hebben. Of die 50 miljard volledig onderbouwd is, is een vraag voor

deskundigen. Echter, onze fracties begrijpen wel het gevoel van provincies dat zij met een footje zijn afgescheept. Zij kunnen slechts bescheiden aan het werk op een enkel project. Een integrale aanpak is zo bijna niet mogelijk. De eerste toenaderingen tussen de diverse organisaties vervagen weer, terwijl we nu juist ook zien dat in diverse colleges van verschillende politieke samenstellingen een koers is bepaald. Graag een toelichting van de minister.

Voorzitter. Wij zien veel inzet en betrokkenheid van de ministers en de ambtenaren. Toch is voor veel kiezers in het land nu wel de vraag wat de minister voor Natuur en Stikstof nu eigenlijk vindt, gezien haar optreden in de Tweede Kamer en de stemming. Eerlijk, of dat nu het vertrouwen in de politiek versterkt?

Voorzitter. Waar het om gaat is dat het te lang duurt. Het is natuurlijk een teken aan de wand dat ook de Algemene Rekenkamer op diverse projecten onderuitputting signaleert. Zo loopt Nederland in vergelijking met andere landen achter bij de groei van biologische boeren. Kunnen wij wat van die andere landen leren, zo vragen wij de minister.

Voorzitter. Natuurlijk is er de demissionaire status van het kabinet. Toch zouden wij deze ministers willen oproepen om, overigens ook op verzoek van diverse Tweede Kamerleden, stevigere en meer voortvarende voorstellen te doen voor de noodzakelijke activiteiten en daar budget voor vrij te maken. Een consequent en consistent beleid voor landbouw en natuur is cruciaal voor effectiviteit en voor het vertrouwen. Graag een reactie van de minister.

Dit is des te prangender met het oog op de aanstaande Europese Natuurherstelverordening, die ook van Nederland een natuurherstelplan vraagt. Ook al gelden er nu al inspanningsverplichtingen, dan nog staat ons land heel veel werk te wachten. Daarbij vinden onze fracties het gewenst dat er naast dit herstelplan een Europese visie komt op voedselzekerheid en soevereiniteit. Juist de combinatie van beide zou een fundament moeten bieden voor een geloofwaardig en wenkend perspectief voor de boeren en voor de natuur. Graag een reactie van de minister.

Meneer de voorzitter, we kunnen heel snel eten.

De **voorzitter**:

U eindigt uw betoeg exact na het aantal minuten dat u als spreektijd had opgegeven. Dank u wel. Ik ben nu alleen wel in de verleiding om mevrouw Van Aelst ook nog even aan het woord te laten komen, als dat uw instemming heeft. Dan kunnen we na de lunchpauze direct beginnen met het aanhoren van het verhaal van de regering. Ik wou dat eigenlijk maar doen, want dat is qua efficiency in het voordeel van iedereen, toch? Ja? Dan zou ik dat willen doen.

Het woord is aan mevrouw Van Aelst. O ja, daar staat u. Neem me niet kwalijk. U bent sneller dan het licht, dat is duidelijk. Dank u wel.

Mevrouw **Van Aelst-den Uijl**ⁱ (SP):

Voorzitter, dank u wel. Voordat ik op de begroting, de wijzigingen en onze vragen hierover zal ingaan, wil ik eerst iets breder ingaan op het Nederlandse landbouwbeleid en

de SP-visie hierop.

De voorzitter:

Wilt u iets dichter bij de microfoon gaan staan?

Mevrouw **Van Aelst-den Uijl** (SP):

In de wereld wordt er met groot respect gekeken naar de Nederlandse land- en tuinbouw. Op tal van lijstjes hoort Nederland bij de wereldtop: als grote voedselexporteur, voor een vooraanstaande landbouwuniversiteit, innovatieve landbouwresearch en als trendsetter in de sectoren glastuinbouw, bloementeel, zaadveredeling, varkenshouderij en zuivel. Bovendien hebben heel veel wereldvoedselconcerns hun hoofdkantoor in Nederland. Deze ontwikkeling van boeren, wetenschappers en ondernemers in de kleine Nederlandse delta is eigenlijk best bijzonder.

Er is echter ook een keerzijde. De ontwikkeling gaat samen met schaalvergroting en intensivering van ons grondgebruik. Het landbouwsysteem is in de greep van grote handelshuizen, voedselproducenten, supermarktketens, zuivelconcerns, zaadveredelaars, voorverkopers, lobbyisten en banken. Ze opereren op wereldschaal en verdringen in het globale zuiden de lokale landbouw en het tropisch regenbos ten faveure van sojaplantages en palmolie. Veevoer en kunstmest worden in Nederland op grote schaal geïmporteerd en een grote hoeveelheid mest blijft hier in Nederland achter, met desastreuze effecten op kwaliteit van natuur, milieu en gezondheid van mensen.

Voorzitter. De minister stelt in de begroting het gebruik van kunstmest te willen verminderen door alternatieven uit dierlijke mest te stimuleren. Echter, met kunstmest is er nog een ander groot probleem, namelijk de niet oneindig beschikbare fosfor. Welke maatregelen treft de minister om te voorkomen dat fosfor verdwijnt na eenmalig gebruik omdat het vernietigd wordt in een riool of via biovergisting? Kortom, hoe gaat deze minister fosforgebruik circulair maken zolang wij nog gebruikmaken van kunstmest?

De internationaal opererende bedrijven zijn de aanjagers van schaalvergroting en intensivering. In hun kielzorg nemen ze universiteiten, onderzoeksinstituten en overheden mee. Het hele landbouwsysteem is op dit moment gericht op meer, groter en goedkoper. Wat er nog aan natuur over is in agrarisch gebied, wordt bestreden met landbouwgif ten gunste van een grotere oogst. Boerenland raakt op die manier zo dood als een pier. Bodem en grondwater zijn vervuild en de uitstoot van ammoniak bedreigt de biodiversiteit in onze natuurgebieden.

Voorzitter, over dat landbouwgif, dat in de begroting "gewasbeschermingsmiddelen" wordt genoemd. De minister spreekt over afbouw, maar de SP is heel benieuwd of dat ook de opstelling van Nederland is in het huidige beleid. We vragen de minister hoe het in deze begroting genoemde voornemen zich bijvoorbeeld verhoudt tot het feit dat Nederland zich in november afzijdig heeft gehouden bij een stemming in Europa over het mogelijk verbieden van glyfosaat. De Eerste Kamer dient de doelmatigheid, doeltreffendheid en handhaafbaarheid van wetten en beleid te bezien. Maar hoe doeltreffend is beleid dat uw eigen gedrag als minister ondergraaft? Wat gaat de minister doen om het handelen van de eigen regering in lijn te brengen met de beleidsvoornemens van haar eigen begroting?

Voorzitter. Terug naar de visie van de SP. Ruimte voor natuurlijk gedrag van vee is sterk beperkt en het aantal stalbranden is duizelingwekkend. GroenLinks-PvdA refereerde zojuist al aan de dieronterende schandalen waarover we alleen al de afgelopen weken hebben kunnen lezen in de krant. Het ter discussie stellen van de noodzaak van toezicht en handhaving op al deze veehouderijen verbaast ons dan ook zeer. De gezondheid van mens en dier staat steeds meer op het spel, zo lieten onder andere Q-koorts en diverse varianten van vogelgriep zien. Om het land met grote machines te kunnen bewerken is de grondwaterstand in Nederland flink naar beneden gebracht. Daardoor oxideert het veen, met als gevolg een sterke toename van CO₂-uitstoot, steeds meer land dat eigenlijk onbruikbaar is voor tuinbouw en veeteelt en een nog lager grondwaterpeil: een desastreuze cirkel. Daarnaast is in de glastuinbouw het energieverbruik zo gigantisch, ook na vele pogingen tot verduurzaming, dat ook de impact van de energiecrisis zich laat zien in de glastuinbouw, want soms is energie te duur om nog door te kunnen gaan met de bedrijfsvoering. Zo veel energie wordt er namelijk gebruikt.

De boerenstand in Nederland is en wordt door al deze ontwikkelingen steeds verder gedecimeerd. Veel gezinsbedrijven produceren in armoede en veel boeren hebben een inkomen onder de armoedegrens. Het zijn alleen de grote, kapitaalintensieve bedrijven die overblijven. Bedrijven die de band met natuur, landschap en samenleving eigenlijk ook steeds meer aan het verliezen zijn. Onterecht worden boeren vaak met de nek aangekeken vanwege alle problemen in de land- en tuinbouw. Ook onterecht worden alle boeren over één kam geschoren, agro-industrieel én kleinschaliger. Vele boeren zouden echt wel anders willen, maar zijn afhankelijk van internationale concerns die de markt dicteren. Het onderkennen van al deze werkelijke problemen — een veel te intensieve landbouw — is de halve oplossing.

Wij zijn als SP bijzonder geïnspireerd geraakt door verschillende praktische alternatieven die boeren zelf hebben ontwikkeld, ook wel "boerenlandbouw" genoemd, een mooie geuzennaam voor tal van alternatieven die gepraktiseerd worden, zoals biologische landbouw, ecologische landbouw, natuurinclusieve landbouw, permacultuur, stadslandbouw en gemeenschapslandbouw. De oplossing ligt in een radicale koerswijziging: stoppen met het stimuleren van intensivering en schaalvergroting, en al die initiatieven ondersteunen die leiden tot een landbouw gestoeld op draagkracht van bodem, water, lucht en natuur; een landbouw die draagvlak heeft onder de bevolking en die boeren een welverdiende boterham biedt voor hun veelzijdige beroep.

Hoewel de Nederlandse boer de beste, zo niet allerbeste, duurzaamste boer ter wereld is, moet het echt beter. Dat betekent niet stilstaan. Het betekent ook niet terug in de tijd. Het betekent voorwaarts tegen de stroom in, tegen wereldconcerns op die de landbouw in hun greep hebben. Om de bakens te verzetten is niet een terugtrekkende maar een heel sterke overheid nodig. Een gezonde landbouw en gezonde voeding zijn veel meer dan een product dat aan de markt kan worden overgelaten. De markt gaat dit niet oplossen, al helemaal niet zonder een regering die eisen stelt en toezicht houdt.

Over biologische landbouw — het CDA refereerde daar net al even aan, geloof ik — stelt de Algemene Rekenkamer dat het beleid zoals het ministerie dat eigenlijk al heel lang heeft ter stimulering van biologische landbouw, tot op heden niet heeft geleid tot een toename van de biologische landbouw. In deze begroting streeft de minister naar een verdere toename. Wij vragen ons als SP af welk aanvullend beleid de minister beoogt om

daadwerkelijk een groei van de biologische landbouw te bewerkstelligen. Kennelijk was wat we tot nu toe deden, niet genoeg. Daar halen we het niet mee.

Bij de behandeling in de Tweede Kamer stemde de SP-fractie voor diverse voorstellen die het landbouwbeleid een stap verder in de richting van menselijker, duurzamer en ecologischer zouden moeten brengen. Dat is een beginnetje, maar zeker niet uitputtend. In de wijziging van de begroting zijn nog een aantal middelen toegevoegd om onder andere provincies wat lucht te geven om door te kunnen gaan met de implementatie van oplossingen. Er wordt deels voorkomen dat overheden, provincies gedwongen worden om te handhaven. Zoals gezegd zijn dat nuttige wijzigingen, mits het totale landbouwbeleid zou zijn zoals wij het net omschreven.

Wij hebben nog wel een aantal vragen. Op welke termijn denkt de minister te komen met voldoende stikstofruimte die gebruikt kan worden om de PAS-melders te legaliseren? Met andere woorden: hoelang blijven al deze mensen nog in onzekerheid? Heeft de minister een overzicht van alle stikstofbanken die zijn opgezet in Nederland, de hoeveelheid beschikbare stikstofruimte in deze banken en de wijze en regels op basis waarvan al deze stikstofruimte wordt ingezet? Is de minister ook bereid om dat overzicht aan ons als Kamer aan te leveren? Heeft de minister een beeld van alle stikstofruimte die in Nederland via intern en extern salderen wordt ingezet en van hoeveel stikstofruimte inmiddels is ingezet voor het beloofde natuurherstel? Ook hiervan graag een overzicht. Kan de minister daarnaast aangeven welke oplossingen er worden gezocht voor de zogenaamde interimmers?

Voorzitter. Ter afsluiting nog even terug naar onze visie. De toekomst van de Nederlandse landbouw ligt naar onze mening in de omvorming van de grootschalige intensieve landbouw naar een landbouw op de schaal van het gezinsbedrijf, met meer oog voor milieu, natuur en landschap en stevig ingebed in de lokale samenleving. Hoe die er precies uit gaat zien en zich verder zal ontwikkelen, moet de toekomst vanzelfsprekend uitwijzen, maar wij denken dat het een pluriforme ontwikkeling zal worden. Er kan aangesloten worden bij de vele initiatieven die er nu al zijn en die soms tientallen jaren geleden al zijn ingezet door boeren die níét kozen voor schaalvergroting.

Het is een veelzijdig samenstel van initiatieven zoals biologische landbouw, ecologische landbouw en natuurinclusieve landbouw. Opkomende initiatieven zijn voedselbossen, permacultuur, stadslandbouw en gemeenschapslandbouw, community-supported agriculture, een beweging waarin de directe koppeling tussen producent en consument met zoveel mogelijk uitschakeling van tussenhandel en supermarkt wordt gerealiseerd. We moeten naar meer lokale en regionale voedselproductie, biologisch en herkenbaar, met een grote variëteit aan producten. We rangschikken voornoemde ontwikkelingen graag onder de term "boerenlandbouw". Dat heeft de positieve klank van een geuzennaam. Het zijn tenslotte die veelzijdige boeren die het moeten doen.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel. Dan zijn we bijna bij de pauze aanbeland, maar niet dan nadat ik u heb gevraagd of een van de aanwezige leden nog in eerste termijn het woord wilde voeren. Dat is niet het geval.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**:

Ik schors de vergadering. Na de lunchpauze gaan we verder met de eerste termijn van de kant van de regering.

De vergadering wordt van 12.37 uur tot 13.33 uur geschorst.

Mededelingen

Voorzitter: Bruijn

De **voorzitter**:

De ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Ingekomen is een beschikking van de Voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal houdende aanwijzing van de Eerste Kamerleden Van den Berg, Panman, Veldhoen en Kluit en de Tweede Kamerleden Omtzigt, Wilders en Maeijer tot vertegenwoordigers in de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa en de Eerste Kamerleden Moonen, Vogels en Bovens en de Tweede Kamerleden Van Campen, Tuinman, Agema en Van der Lee tot plaatsvervangend vertegenwoordigers in de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa.

Op verzoek van de SP-fractie heb ik op grond van artikel 30 van het Reglement van Orde van de Eerste Kamer het lid Janssen aangewezen als lid van de commissie voor Digitalisering in plaats van het lid Van Apeldoorn.

(Hilariteit)

De **voorzitter**:

U wenst schorsing?

Dan heb ik begrepen dat de heer Van Rooijen het woord wenst.

De heer **Van Rooijen**ⁱ (50PLUS):

Voorzitter, mijn fractie wil een ordevoorstel doen over de Wet toezicht gelijke kansen bij werving en selectie (35673), die vanavond in stemming zou komen. Dat houdt in om de stemming daarover aan te houden, opdat de fracties voldoende tijd krijgen om zich te beraden over het wetsvoorstel en met name over de moties, alvorens volgende week tot stemming over te kunnen gaan.

De voorzitter:

Wenst een van de leden het woord over het ordevoorstel om niet vanavond maar volgende week dinsdag te stemmen over het wetsvoorstel en de moties, als ik het goed begrijp, met betrekking tot het wetsvoorstel Wet toezicht gelijke kansen bij werving en selectie (35673)? Kan de Kamer zich vinden in het ordevoorstel? Dat is het geval. Dank u wel, meneer Van Rooijen.

Daartoe wordt besloten.

Hamerstukken

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Wet luchtvaart in verband met een informatieplicht voor luchthavenexploitanten en enkele technische verbeteringen (36168);**
- **het wetsvoorstel Goedkeuring van het op 3 mei 1996 te Londen tot stand gekomen Internationaal Verdrag inzake aansprakelijkheid en vergoeding voor schade in verband met het vervoer over zee van gevaarlijke en schadelijke stoffen, 1996 (Trb. 1997, 302 en Trb. 2002, 222) en het op 30 april 2010 te Londen tot stand gekomen Protocol van 2010 bij het Internationaal Verdrag inzake aansprakelijkheid en vergoeding voor schade in verband met het vervoer over zee van gevaarlijke en schadelijke stoffen, 1996 (Trb. 2010, 316) (36323-(R2182));**
- **het wetsvoorstel Uitvoering van het op 3 mei 1996 te Londen tot stand gekomen Internationaal Verdrag inzake aansprakelijkheid en vergoeding voor schade in verband met het vervoer over zee van gevaarlijke en schadelijke stoffen, 1996 (Trb. 1997, 302 en Trb. 2002, 222), zoals gewijzigd door het op 30 april 2010 te Londen tot stand gekomen Protocol van 2010 bij het Internationaal Verdrag inzake aansprakelijkheid en vergoeding voor schade in verband met het vervoer over zee van gevaarlijke en schadelijke stoffen, 1996 (Trb. 2010, 316) (Uitvoeringswet HNS-verdrag) (36331);**
- **het wetsvoorstel Wijziging van de Wet langdurige zorg en de Algemene Kinderbijslagwet in verband met de invoering van ambtshalve toekenning en toekenning met terugwerkende kracht van dubbele kinderbijslag bij intensieve zorg (36385);**
- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Mobiliteitsfonds voor het jaar 2024 (36410-A);**
- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Deltafonds voor het jaar 2024 (36410-J);**
- **het wetsvoorstel Wijziging van de Luchtvaartwet BES in verband met het introduceren van een passend regelgevingskader voor vluchten met onbemande luchtvaartuigen in de openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba (Wet onbemande luchtvaart BES) (36447);**
- **het wetsvoorstel Tijdelijke wet inzake invoering van een belasting op marktinkomsten van inframarginale elektriciteitsproductie overeenkomstig verordening (EU) 2022/1854 van de Raad van 6 oktober 2022 betreffende een**

noodinterventie in verband met de hoge energieprijzen (PbEU 2022, L 261 I) (Tijdelijke wet inframarginale elektriciteitsheffing) (36453).

De **voorzitter**:

Dan zijn aan de orde acht wetsvoorstellen die als hamerstuk kunnen worden afgedaan. Ik heb begrepen dat mevrouw Van Langen-Visbeek het woord wenst namens de fractie van BBB.

Mevrouw **Van Langen-Visbeek**ⁱ (BBB):

Dank u wel, voorzitter. Ik wil graag een ordevoorstel doen om de Tijdelijke wet inframarginale elektriciteitsheffing (36453) te onthameren en terug te halen naar de commissie, om de commissie in de gelegenheid te stellen om vragen te stellen, en in ons geval gaat het over regeldruk.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Van Langen-Visbeek. Op grond van artikel 63, lid 1 van het Reglement van Orde kan de Kamer besluiten een wetsvoorstel terug te verwijzen naar de commissie als zich na de aanmelding voor plenaire behandeling nieuwe feiten en omstandigheden hebben voorgedaan die terugverwijzing naar het oordeel van de Kamer wenselijk maken.

Het voorstel dat mevrouw Van Langen-Visbeek heeft gedaan, dient conform dit artikel door ten minste vijf leden te worden ondersteund. Is dat het geval? Dat is het geval. Wenst een van de leden het woord over het voorstel tot terugwijzen? Dat is niet het geval. Mag ik concluderen dat de Kamer zich kan vinden in het verzoek van mevrouw Van Langen-Visbeek? Dat is het geval. Dit betekent dat wetsvoorstel 36453 wordt terugverwezen naar de commissie voor Economische Zaken en Klimaat en geen onderdeel meer uitmaakt van de hamerstukkenagenda.

Wenst een van de leden stemming over een van de andere wetsvoorstellen? Dat is niet het geval.

De wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aanvaard.

Verlangt iemand aantekening? Mevrouw Visseren namens de fractie van de Partij voor de Dieren.

Mevrouw **Visseren-Hamakers**ⁱ (PvdD):

Dank, voorzitter. De Partij voor de Dieren wil graag aantekening vragen bij de begrotingsstaten voor het Mobiliteitsfonds (36410-A) en voor het Deltafonds (36410-J).

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Visseren. Wenst een van de andere leden aantekening? Dat is niet het geval.

De leden van de fractie van de PvdD wordt conform artikel 88 van het Reglement van Orde aantekening verleend dat zij geacht willen worden zich niet met het wetsvoorstel

Vaststelling van de begrotingsstaat van het Mobiliteitsfonds voor het jaar 2024 (36410-A) en het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Deltafonds voor het jaar 2024 (36410-J) te hebben kunnen verenigen.

Thans zijn aan de orde de stemmingen. Ik heet de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit welkom, die namens de regering bij de stemmingen aanwezig is, met zijn collega, zie ik. Er zijn zelfs twee ministers. Ik heet beide ministers graag van harte welkom.

Hebben voldoende leden de presentielijst getekend? Dat is het geval.

Ik heb begrepen dat de heer Kroon het woord wenst over het intrekken van een motie. Wilt u dat bij de interruptiemicrofoon doen? Dan kan heel Nederland u volgen.

De heer **Kroon**ⁱ (BBB):

Dank u wel, voorzitter. Dat is het geval. Namens de BBB-fractie wil ik de minister bedanken voor zijn overweging in de tweede termijn van het debat van vorige week, namelijk dat ook het kabinet oordeelt dat naar de organisatorische vormgeving van het toezicht gekeken moet worden, inclusief de bemanning, de diepte en de breedte van de expertise, en de benoemingstermijnen. De BBB-fractie apprecieert zijn toezegging om deze onderwerpen te adresseren in de komende wetsvorming van de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten en om, gezien de beraadslagingen vorige week in de Eerste Kamer, de Eerste Kamer gedurende dat wetsvormingsproces te informeren. We zien uit naar het eerste uitvoeringsverslag hiervan en verwachten dat de minister ook binnen de vigerende wetgeving wel acteert op de door de Kamer afgegeven signalen. Vanuit die verkregen toezegging trekken wij de motie in.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Kroon, voor uw korte toelichting.

Aangezien de motie-Kroon ([36263, letter K](#)) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van behandeling meer uit.

Dan heb ik begrepen dat de heer Nicolaï het woord wenst over het aanhouden van een motie, met daarbij ook een korte toelichting.

De heer **Nicolaï**ⁱ (PvdD):

Ik zal niet volstaan met een korte toelichting. Ik zal helemaal geen toelichting geven. Ik wil wel graag verzoeken om in te stemmen met aanhouding van mijn motie.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Nicolaï. Dat betekent dat er op een nader te bepalen moment gestemd wordt over de motie 36263, letter L.

Op verzoek van de heer Nicolaï stel ik voor zijn motie (36263, letter L) aan te houden.

Daartoe wordt besloten.

Stemmingen

Stemming Tijdelijke wet onderzoeken AIVD en MIVD naar landen met een offensief cyberprogramma, bulkdatasets en overige specifieke voorzieningen

Aan de orde is **de stemming** in verband met het wetsvoorstel **Tijdelijke regels inzake specifieke wettelijke voorzieningen voor het uitvoeren van onderzoeken door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst en de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst naar landen met een offensief cyberprogramma tegen Nederland of Nederlandse belangen alsmede voorzieningen inzake de mogelijkheid tot vaststelling van een nieuwe eindtermijn voor gebruik door de diensten van in het kader van hun taakuitvoering met bijzondere bevoegdheden verworven bulkdatasets en de invoering van een bindende toets ex ante van verleende toestemmingen voor de real time interceptie van verkeers- en locatiegegevens (Tijdelijke wet onderzoeken AIVD en MIVD naar landen met een offensief cyberprogramma, bulkdatasets en overige specifieke voorzieningen) ([36263](#)).**

(Zie vergadering van 5 maart 2024.)

De **voorzitter**:

Dan stemmen wij nu over het wetsvoorstel 36263, Tijdelijke regels inzake specifieke wettelijke voorzieningen voor het uitvoeren van onderzoeken door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst en de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst naar landen met een offensief cyberprogramma tegen Nederland of Nederlandse belangen alsmede voorzieningen inzake de mogelijkheid tot vaststelling van een nieuwe eindtermijn voor gebruik door de diensten van in het kader van hun taakuitvoering met bijzondere bevoegdheden verworven bulkdatasets en de invoering van een bindende toets ex ante van verleende toestemmingen voor de real time interceptie van verkeers- en locatiegegevens, kortweg de Tijdelijke wet onderzoeken AIVD en MIVD naar landen met een offensief cyberprogramma, bulkdatasets en overige specifieke voorzieningen.

Wenst een van de leden een stemverklaring over het wetsvoorstel af te leggen? De heer Nicolaï namens de Partij voor de Dieren.

De heer **Nicolaï**ⁱ (PvdD):

Voorzitter. Onze fractie ziet hier een sleepwet in vermomming. Er worden enorme hoeveelheden bulkdata vergaard, waarvan men niet eens weet wat erin zit. In deze wet wordt toestemming gegeven aan de diensten om die gegevens te delen met buitenlandse diensten, die helemaal geen bewaartermijn in acht hoeven te nemen en die ermee kunnen doen wat ze willen. Dat is onaanvaardbaar, dus wij stemmen tegen.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Nicolaï. Dan de heer Janssen namens de SP.

De heer **Janssen**ⁱ (SP):

Voorzitter, dank u wel. De SP-fractie had en heeft nog steeds grote bezwaren tegen het delen van ongeëvalueerde bulkdata met buitenlandse diensten. Het verhaal van de minister dat dit alleen gebeurt voor technische bijstand heeft ons niet kunnen overtuigen, dus mijn fractie zal tegen deze wet stemmen.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Janssen. Dan mevrouw Perin-Gopie namens Volt.

Mevrouw **Perin-Gopie**ⁱ (Volt):

Dank u wel, voorzitter. Volt vindt het heel belangrijk dat de veiligheidsdiensten hun werk goed kunnen doen om onze veiligheid te garanderen. Maar met de tijdelijke wet worden ingrijpende zaken in de Wiv 2017 veranderd. In het kader van een zorgvuldige wetgevingsprocedure is de Eerste Kamerfractie van Volt van mening dat dergelijke wijzigingen pas bij een herziening van de Wiv hadden moeten worden aangenomen, zodat er een bredere discussie gevoerd had kunnen worden in beide Kamers over deze fundamentele aanpassing in de Wiv en het werk van de inlichtingendiensten. Maar dat is nu niet het geval en daarom stemt de Voltfractie tegen.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Perin-Gopie. Mevrouw Fiers namens GroenLinks-Partij van de Arbeid.

Mevrouw **Fiers**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Dank u wel, voorzitter. Onze veiligheidsdiensten doen belangrijk werk om Nederland veilig te houden. De vraag die voorligt in deze tijdelijke wet met een hele lange naam, in samenhang met de Wiv, is enerzijds of deze wet bijdraagt aan de inzet van onze diensten om tijdig en effectief ons te beschermen tegen ernstige cyberaanvallen van statelijke actoren. Anderzijds is het vanuit het belang van onze democratische rechtsstaat noodzakelijk om die inzet duidelijk wettelijk begrensd te hebben, waarvoor ook passende waarborgen gelden. Dat is geen eenvoudige afweging, die de fractie van GroenLinks-Partij van de Arbeid dan ook niet lichtzinnig heeft gemaakt. Je kunt over die afweging verschillend denken en in onze fractie wordt er ook verschillend over gedacht. Uiteindelijk hebben we besloten, alles afwegend, om tegen deze tijdelijke wet te stemmen. We hopen dat de regering onze tegenstem ziet als een aanmoediging om snel werk te maken van de gehele herziening van de wet, gebaseerd op het totaal van de aanbevelingen van de evaluatiecommissie.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Fiers. Ik constateer dat er geen behoefte is aan meer stemverklaringen.

We stemmen bij zitten en opstaan.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De voorzitter:

Ik constateer dat de leden van de fracties van de SGP, D66, het CDA, de PVV, de VVD, JA21, de ChristenUnie, BBB en 50PLUS voor dit wetsvoorstel hebben gestemd en de leden van de fracties van OPNL, GroenLinks-PvdA, Volt, FVD, de SP en de PvdD ertegen, zodat het is aanvaard.

Stemming brief Parlementair behandelvoorbehoud EU-voorstel inzake mensensmokkel

Aan de orde is **de stemming over de brief van de voorzitter van de vaste commissie voor Immigratie & Asiel / JBZ-Raad aan de Voorzitter van de Eerste Kamer d.d. 5 maart 2024 over het plaatsen van een parlementair behandelvoorbehoud bij het wetgevende EU-voorstel inzake mensensmokkel (COM(2023)755) (36507, letter A).**

De voorzitter:

Dan stemmen wij ten slotte over het voorstel vervat in de brief van de voorzitter van de vaste commissie voor Immigratie & Asiel / JBZ-Raad aan de Voorzitter van de Eerste Kamer over het plaatsen van een parlementair behandelvoorbehoud bij het wetgevende EU-voorstel inzake mensensmokkel, 36507, letter A.

Wenst een van de leden een stemverklaring over dit voorstel af te leggen? De heer Schalk namens de SGP.

De heer Schalkⁱ (SGP):

Voorzitter, dank u wel. De EU-richtlijn waar deze brief op doelt, is gericht op criminele activiteiten van mensensmokkel om gewin of uitbuiting. Dit behandelvoorbehoud vermengt dit met hulp door humanitaire organisaties. Maar ingeval van hulpverlening zal er geen strafbaarstelling zijn; de staatssecretaris heeft in de Tweede Kamer aangekondigd dat dit in de considerans zou komen. De EU-richtlijn gaat dus niet over humanitaire organisaties, maar is gericht op criminele mensensmokkel. Die moet juist voortvarend worden aangepakt en daarom zal mijn fractie dit behandelvoorbehoud niet steunen, vooral ook door de heldere toezegging van de staatssecretaris dat ingeval van hulpverlening geen strafbaarstelling plaatsvindt.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Schalk. Mevrouw Van Toorenburg namens het CDA.

Mevrouw Van Toorenburgⁱ (CDA):

Voorzitter. De voorgaande spreker heeft het inhoudelijk heel goed uitgelegd. Mijn fractie komt desalniettemin juist tot het oordeel dat we voor het voorbehoud zouden moeten stemmen, omdat het belangrijk is dat leden in deze Kamer de gelegenheid krijgen om erover te spreken en erover geïnformeerd te worden. Wij zijn dan ook van mening dat het past bij ons huis om het toch hier op de middenstip te leggen om het erover te kunnen hebben, ook al zou je inhoudelijk wel eens juist voor dit voorstel kunnen zijn.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Van Toorenborg. De heer Van Hattem namens de PVV.

De heer **Van Hattem**ⁱ (PVV):

Dank, voorzitter. Ik denk dat het op zich een goed recht is om als Kamerlid alle informatie te kunnen krijgen die je verlangt en dat in die zin een behandelvoorbehoud zeker te rechtvaardigen is. Echter, in de strekking van de woorden van mevrouw Karimi in het verzoek, zit, zoals door de heer Schalk al aangegeven, een politieke inkadering en afweging om ten aanzien van die migrantensmokkelorganisaties strafbaarstelling uit te sluiten. We kunnen dus absoluut niet meegaan in de afweging en de inkadering en zullen dan ook tegen het behandelvoorbehoud stemmen.

De **voorzitter**:

Wenst een van de andere leden nog het woord? Mevrouw Nanninga namens JA21.

Mevrouw **Nanninga**ⁱ (JA21):

Dank u wel, voorzitter. Op grond van al eerder gehoorde afwegingen stemmen wij, met tegenzin weliswaar, voor deze brief. Als fractie staan wij principieel positief ten opzichte van een parlementair behandelvoorbehoud. We willen ook altijd partijen die dat wensen, daarin steunen. Inhoudelijk vinden we wel dat in de brief een verkeerde en vage richting wordt gekozen. We vrezen en voorzien ook dat dit zal worden gebruikt door partijen of belangengroepen om bijvoorbeeld ook dubieuze organisaties als de UNRWA, zoals die in Gaza opereert, hiermee uit de wind te kunnen houden. Maar principieel steunen we dit.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Nanninga. Wenst een van de andere leden nog een stemverklaring af te leggen? Dat is niet het geval.

We stemmen bij zitten en opstaan.

In stemming komt de brief van de vaste commissie voor Immigratie & Asiel / JBZ-Raad (36507, letter A).

De **voorzitter**:

Ik constateer dat de leden van de fracties van OPNL, GroenLinks-PvdA, D66, het CDA, Volt, de SP, de PvdD, JA21, de ChristenUnie en 50PLUS voor dit voorstel hebben gestemd en de leden van de fracties van de SGP, de PVV, FVD, de VVD en BBB ertegen, zodat het is aanvaard.

Hiermee zijn we gekomen aan het einde van de stemmingen.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

Begroting Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het Diergezondheidsfonds 2024

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) en het Diergezondheidsfonds (F) voor het jaar 2024 (36410-XIV).**

De **voorzitter**:

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van wetsvoorstel 36410-XIV, de Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) en het Diergezondheidsfonds (F) voor het jaar 2024.

De beraadslaging wordt hervat.

De **voorzitter**:

We zijn toe aan het antwoord van de regering in eerste termijn. Ik geef het woord aan de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Minister **Adema**ⁱ :

Dank u wel, voorzitter. Allereerst wil ik zeggen dat dit voor mij een heel bijzonder moment is. Het is de eerste keer dat ik u vanaf deze plek als minister toespreek. Ik heb ooit een kennismaking gehad met de commissie voor Landbouw in een van de commissiezalen. Het is bijzonder om hier te staan. Ik sta hier ook wel met enige schroom, omdat ik als nieuwbakken minister, om het zo maar te zeggen, voor de eerste keer in de Eerste Kamer mag optreden. Ik voel mij zeer vereerd. Ik kan u zeggen dat het welkom dat ik ontvangen heb toen ik binnenkwam, heel bijzonder was. De deuren gingen open — ze stonden eigenlijk al open — dus het was een warm welkom. Mijn medewerkers, die hard werken om ons te voorzien van antwoorden, hebben mij opgedragen om hier te melden dat ook zij een buitengewoon warm welkom hebben gehad. Zij hebben mij op het hart gedrukt om dat hier te melden. Heel veel dank daarvoor dus.

Het is goed dat we met elkaar de begroting van Landbouw bespreken en daarover de discussie voeren, want er is veel aan de hand in de landbouw en er zijn veel zorgen in de landbouw. Het is goed dat we vandaag dit debat met elkaar voeren, wat mij betreft.

Meneer de voorzitter. Wij hebben een landbouw van wereldklasse, een landbouw die overall bekend is. Als je op buitenlandse reizen bent en buitenlandse missies hebt, wordt de waarde van de Nederlandse landbouw het meest duidelijk, kan ik u verzekeren, omdat iedereen graag met jou als minister van Landbouw wil praten over uitwisseling van kennis en innovatie. Over de hele wereld hebben wij daarin een belangrijke positie. Dat moet ook zo blijven, zeker omdat — ik zal straks iets zeggen over de verduurzaming — wij in Nederland een infrastructuur hebben die om een zekere schaal van landbouw vraagt. Denk aan de universiteit van Wageningen, een universiteit van wereldformaat,

kan ik u verzekeren. Die heeft een achterland nodig waarin voldoende landbouw plaatsvindt.

Onze agrarische sector voedt vele monden. Ik weet dat heel vaak in de discussies voorbijkomt dat een groot deel van de export in Europa blijft en dus, zou je kunnen zeggen, een regionale markt bedient. Maar laten we niet vergeten dat ook wij met onze landbouwproducten een wereldwijde markt bedienen. Ik denk aan het uitgangsmateriaal en het zaadmateriaal, ik denk aan het pootgoed dat de wereld overgaat. Wij voeden dus veel meer monden dan de monden die je op basis van de export in Europa zou mogen veronderstellen.

Het is van belang dat wij ook in de toekomst een landbouw van wereldformaat houden, alleen loopt de Nederlandse landbouw tegen zijn grenzen aan, grenzen die te maken hebben met ecologie en met schoon water. Dit betekent dat de landbouw zal moeten verduurzamen en ik kan u verzekeren dat heel veel boeren graag willen verduurzamen. Het is niet zo dat natuur en ecologie tegenover de boeren staan. Boeren werken in de natuur en samen met de natuur en willen heel graag aan de slag om te verduurzamen. Ik kan u verzekeren dat ook in de toekomst de duurzame landbouw, juist als duurzame landbouw, een landbouw van wereldklasse blijft als dat op een goede manier gebeurt en als wij dat goed faciliteren. Want wij kunnen juist laten zien als landbouwsector en als land wat we aan wereldvoedselvoorziening kunnen leveren, ook als het klimaat verandert. Het klimaat verandert namelijk. De maatregelen om die veranderingen tegen te gaan zijn nodig, maar het is ook nodig dat onze landbouw zich aanpast aan de wereldwijde klimaatverandering, zodat we ook in andere delen van de wereld op een goede manier kunnen voorzien in de voedselvoorziening.

Maar hier in Nederland zal het ook anders moeten. Het zal duurzamer moeten. Het zal meer in balans met de omgeving moeten. Boeren hebben de laatste tijd het gevoel dat er veel op hen afkomt. Er zijn zorgen op het boerenerf. Ik heb de wanhoop gezien in de ogen van redelijke mensen. Ik heb met boeren aan tafel gezeten die emotioneel waren, die niet weten hoe hun toekomst eruitziet en die niet weten of ze hun bedrijf kunnen overdragen aan een nieuwe generatie. Deze boeren staan voor de mogelijke overname van hun bedrijf met de vraag: moet ik dat nu wel doen of moet ik dat nu niet doen? Tegen hen zeg ik: werk aan een duurzame toekomst, en dan is er als jonge boer, als nieuwe generatie, een toekomst voor je in dit land.

Daarvoor is het nodig dat we perspectief bieden. U weet dat ik samen met de sector bezig ben geweest om te komen tot een landbouwakkoord en dat dat helaas niet is gelukt. Mijn collega zal beamen dat we in het kabinet heel vaak een discussie hebben met elkaar en dat er dan wordt gezegd: wat is het toch jammer dat het niet gelukt is, want de dingen die daarin stonden, hebben we nu zo hard nodig met elkaar. Maar we zeggen niet dat het niks heeft opgeleverd, want ik zie dat in de landbouw die verduurzamingsslag misschien juist wel nu versnelling krijgt. Ik zie nu namelijk dat de Rabobank bijvoorbeeld zegt: we gaan nog wel leningen verstrekken, maar dat moeten wel duurzame leningen zijn. De Rabobank relateerde dat ook aan het traject van het landbouwakkoord, dus ook dit akkoord heeft wel degelijk wat opgebracht. Ik zie in de landbouw breed de energie om te gaan verduurzamen, waarbij natuurlijk ook aan ons als kabinet, als overheid, wordt gevraagd: wij willen die stip op de horizon zetten, dus kunnen jullie ons helpen om daar te komen en om het mogelijk te maken? Dat is typisch een vraag die goed past bij een overheid.

Boeren hebben soms het gevoel dat ze het probleem zijn, maar boeren bieden ons de oplossing. Natuurlijk moet er verduurzaamd worden en natuurlijk moeten wij meer in balans met de omgeving gaan werken, maar boeren kunnen ook oplossingen bieden als het gaat om juist het onderhoud van de natuur. Kijk bijvoorbeeld naar ecosysteemdiensten en de groen-blauwe diensten. Als we dat als samenleving op een goede manier faciliteren, dan kunnen er ook nieuwe verdienmodellen ontstaan die voor de agrarische sector van buitengewoon belang zijn. Dus ja, er is perspectief voor de agrarische sector. En ja, het moet anders, het moet meer in balans zijn.

Dat geldt overigens ook — ik heb dat in de eerste termijn niet zo voorbij zien komen — voor onze vissers, die op dit moment ook die wanhoop kennen, die ook zorgen hebben over hun toekomst en die het ook zo verdienen om dat duurzame product, die duurzame eiwitten uit de zee, op een goede manier op de markt te kunnen brengen en daar ook een toekomstperspectief bij verdienen. Vandaar dat ik vorige week mijn toekomstvisie op voedsel uit zee naar buiten heb gebracht. In die sector zie ik dezelfde zorgen en wanhoop als ik zie bij de agrarische partijen.

Op dit moment komt in de landbouw het verlies van derogatie heel hard binnen. Heel veel bedrijven hebben echt problemen om de mest op een goede manier te kunnen afvoeren. Er zijn echt grote zorgen, vooral bij die bedrijven die wij zo graag zien in Nederland: geëxtensiverende bedrijven met een hele lage bezetting per hectare. Tot nu toe waren ze volledig grondgebonden en nu moeten ze opeens mest gaan afvoeren en stellen ze daar vragen over. Die derogatiebeschikking heeft als negatief effect dat er meer kunstmest wordt aangevoerd, terwijl kunstmest een grotere CO₂-voetafdruk heeft en ook een grotere uitspoeling. Dat is een ontwikkeling die we niet kunnen hebben.

De **voorzitter**:

Ik zoek even naar een goed moment om mevrouw Kluit een interruptie te laten plegen. Heb ik dat nu gevonden?

Minister **Adema**:

Altijd, meneer de voorzitter.

Mevrouw **Kluit**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Ik ga even terug naar het landbouwakkoord. De minister schetst dat het jammer is dat het mislukt is. In het kabinet wordt af en toe gezegd dat het jammer is dat bepaalde maatregelen niet doorgedaan zijn. Maar wat let nou de minister om maatregelen waar beide ministers enthousiast over zijn, gewoon te treffen? Je hoeft natuurlijk geen akkoord met de samenleving te hebben om te regeren.

Minister **Adema**:

Na het landbouwakkoord is er nog iets gebeurd, namelijk het kabinet is gevallen. U weet dat er een budget van 13,5 miljard aan het landbouwakkoord gekoppeld was uit een fonds dat overigens in deze Kamer controversieel is verklaard. Als wij doorgaan met een landbouwplan in de omvang zoals het op tafel lag, dan betekent het ook dat je als overheid bereid moet zijn om daar financiële middelen onder te leggen om ervoor te zorgen dat de boeren gefaciliteerd worden om die transitie te kunnen maken. Gezien de demissionaire staat van het kabinet is er op dit moment niet de ruimte om dat soort grote budgetten vrij te geven.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Zoals ik het altijd begrepen heb in het staatsrecht, betekent een demissionaire status dat het kabinet niet met eigen voorstellen kan komen, maar het betekent natuurlijk niet dat er niet samen met de Kamer gewerkt kan worden aan brede voorstellen. En juist voor die dingen waar deze twee ministers samen op uit kunnen komen, vermoed ik dat er ook Kamerbreed meerderheden te vinden zijn. Het pleidooi in mijn betoog was dan ook om niet stil te gaan zitten daar waar geen controverse is, maar gewoon door te gaan. Toen mijn partij het controversieel verklaarde, hebben wij meteen gezegd dat via de begrotingen — dat vinden wij altijd onze primaire financiële lijn — altijd een heleboel kan. Daar zijn ook meerderheden te vinden. Ik leg de vraag dus nog een keer neer bij de minister. Het was ook een van mijn hoofdvragen: ga nu niet op uw handen zitten vanwege de demissionaire status, maar ga aan meerderheden in de Kamer werken.

Minister **Adema**:

Dan was dit misschien toch niet het juiste moment voor een onderbreking. Ik wilde namelijk nog zeggen dat we toch wel stappen zetten, ondanks de demissionaire status en ondanks het feit dat het landbouwakkoord niet is doorgedaan. Ik denk aan de ondersteuning van de biologische landbouw. Ik denk aan boeren die behoefte hebben aan ruimte op het boerenerf. Dat noemen we dan doelsturing. We moeten terug van middelsturing en we moeten toe naar doelsturing. Daar moet ruimte voor komen. Ook daar zijn middelen voor beschikbaar gesteld om daar een impuls aan te geven. We hebben een regeling voor jonge boeren die juist perspectief moeten hebben op overname van het bedrijf. We investeren ook in landschapselementen, waar we ook alvast een eerste opmaat doen naar de groen-blaue diensten waar ik het over had. Er worden dus wel degelijk stappen gezet. U hebt natuurlijk in de begroting kunnen zien dat er daarnaast ook nog andere elementen in de begroting zaten die van belang zijn om door te kunnen gaan met de belangrijke opgaves die er liggen. Ik noem alleen al het NPLG. Mijn collega zal daar straks op ingaan.

De **voorzitter**:

Mevrouw Kluit, tot slot.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

De vraag kwam ook naar voren vanwege die groen-blaue diensten, omdat we dan meteen uit het werkveld horen: er kan meer als wij ook meerjarig zekerheid hebben daarover. De boeren moeten dan hun land aanpassen. Dat doe je niet voor een jaar, maar dat doe je natuurlijk voor meerdere jaren. Ik zou de minister willen aanmoedigen om dat te omarmen, te versterken en in de rug te blazen.

Minister **Adema**:

Die aanmoediging heb ik eigenlijk niet nodig, omdat ik de noodzaak zie om hiermee aan de slag te gaan. Voor deze minister is het vallen van het kabinet en daarmee het stopzetten van de grote ontwikkeling, namelijk de transitie van de landbouw, vanzelfsprekend zeer frustrerend. U kunt dat misschien begrijpen, want ik heb met volle energie en vol passie gewerkt aan een akkoord met de agrarische partijen. Maar groen-blaue diensten zijn geen gemakkelijke opgave. Ook daar is jaarlijks veel geld voor nodig. Dat betekent ook dat er wetgeving zal moeten komen die te maken heeft met zaken als heffingen in de keten. Daar heb ik over gesproken bij het landbouwakkoord. Op het moment dat je dat nu doet in deze demissionaire status, verwachten wij niet dat daar voldoende draagvlak voor is. Uit respect voor de formerende partijen kunnen we nu niet

alles inzetten, want ook de formerende partijen moeten ruimte hebben om naar nieuw beleid toe te kunnen werken.

De heer **Oplaat**ⁱ (BBB):

Ik kom even terug op de opmerking die u maakte over het missen van de derogatie in relatie tot het gebruik van meer kunstmest. Ik zag dat onze premier zich — dat is heel verstandig — zelfs met de RENURE ging bemoeien in de EU. Dat is de kunstmestvervanger voor dierlijke mest. Ik ben benieuwd hoever het is met het RENURE-dossier, mede dankzij de inzet van onze premier en de minister.

Minister **Adema**:

Zoals u weet, ben ik daar met de premier mee bezig, maar ben ik daar zelf ook al lang mee bezig. Ik begrijp waarom u het zegt. In het afgelopen jaar hebben wij meerdere keren RENURE onder de aandacht gebracht. In eigenlijk elke Landbouw- en Visserijraad waar het ging om de Nitraatrichtlijn of waar een haakje was naar de Nitraatrichtlijn hebben wij RENURE onder de aandacht gebracht. RENURE is juist bij uitstek een methode om ervoor te zorgen dat je de CO₂-uitstoot kunt reduceren en dat je op een heel precieze manier kunt bemesten. Het is een prachtige vervanger voor kunstmest.

In de Landbouwwraad van januari hebben we het als een agendapunt aan de orde gesteld. Toen was er ook een grote meerderheid voor het inzetten van RENURE. De lidstaten verschilden een beetje over de timing hiervan. Maar wij hebben het op de agenda en wij praten hierover met de Europese Commissie. Ik heb hier met de Eurocommissaris over gesproken. Zoals u weet, heeft ook de minister-president een brief gestuurd naar de voorzitter van de Commissie. Op die manier proberen we aan alle kanten het onderwerp RENURE op de agenda te krijgen en ervoor te zorgen dat dit straks voor onze boeren een prachtige nieuwe stap is in de verduurzaming. Ik heb prachtige initiatieven gezien in het land, waarbij RENURE wordt gekoppeld aan biovergisting. Daardoor kunnen dorpen worden voorzien van biogas en kunnen boeren de RENURE weer op het land krijgen. Wij moeten hierop inzetten. We zijn hier volop mee bezig. Ik ga u niet vertellen wat er allemaal achter de schermen gebeurt, want dat is echt in beslotenheid. Het is een precair onderwerp. Wij zijn er zorgvuldig, maar zeer intensief, mee bezig. Ik trek heel intensief op met de minister-president. Het kan mij niet snel genoeg gaan, kan ik u verzekeren.

Mevrouw **Visseren-Hamakers**ⁱ (PvdD):

Dank aan de minister voor de beantwoording van de vraag wat er nog kan in het kader van de demissionaire status. Hij noemt allerlei voorbeelden van het ondersteunen van de nieuwe, duurzame landbouw. Een transitie bestaat echter niet alleen uit het ondersteunen van het nieuwe, maar ook uit het afbouwen van het oude, zoals ik ook in mijn eerste termijn zei. De minister zei net dat hij heffingen in de keten, de moeilijkere maatregelen dus, aan een nieuw kabinet laat. Daardoor schieten we dus zeker in de vertraging met deze transitie. Graag een reactie van de minister op deze vragen.

En ik kom nog even terug op het RENURE-dossier. Ik heb het in een debat met uw collega Jetten over biogas gehad. Ik heb het toen bruin gas genoemd, in plaats van groen gas. We moeten niet enorm gaan inzetten op het gebruik van mest voor allerlei andere toepassingen. We moeten juist inzetten op het verkleinen van de veestapel, zodat we echt stappen kunnen zetten in de verduurzaming van ons landelijk gebied.

Minister **Adema**:

Als je alle maatregelen treft die nodig zijn om te komen tot verduurzaming — dat heb ik al meerdere malen gezegd en overigens zegt Remkes dat ook in zijn rapport — is een gevolg daarvan dat de veestapel gaat krimpen. Een krimpemde veestapel is wat mij betreft een gevolg en geen doel op zich. Dat is één. Het kan toch niet bestaan dat wij op dit moment mest afvoeren? Het kan niet bestaan dat er bedrijven zijn die op dit moment een inkomen hebben van €70.000 en ineens geconfronteerd worden met €30.000 tot €40.000 inkomensverlies vanwege het afvoeren van mest, terwijl ze kunstmest moeten aanvoeren, met een grotere CO₂-afdruk en een hogere uitspoeling. Dat moeten we echt voorkomen. Dit is gewoon een heel goede methode om ervoor te zorgen dat je die kunstmest kunt vervangen en boeren perspectief kunt bieden. Het heeft wat mij betreft niet zozeer met derogatie te maken. Dat is een ander traject. Die derogatie krijgen we naar mijn inschatting niet terug. Het gaat om bedrijven die geëxtensieerd zijn. Ik heb een serie boeren gesproken in Friesland, waar de gemiddelde veedichtheid tussen 1,5 en 1,8 koe per hectare was. Dat ging over melkkoeien, kleinvee niet meegerekend, dus het was iets hoger. Dat zijn extensieve bedrijven. Het zijn niet echt biologische bedrijven, maar wel extensieve bedrijven. Die boeren zitten nu emotioneel aan tafel, vanwege de grote kosten waarmee ze geconfronteerd worden.

Ik heb met de Tweede Kamer een gesprek daarover gehad. We gaan kijken hoe we die nood kunnen lenigen, want die nood komt ook door normeringen die wij hebben opgelegd. Bijvoorbeeld als het gaat om mestplaatsingsruimte, als het gaat om bufferstroken en noem maar op. Er worden wel degelijk veel normeringen opgelegd aan de sector. Het is niet alleen maar stimulerend beleid. Alleen komen bedrijven in dit geval echt in de knel. Dat zijn bedrijven die we juist heel graag zien in Nederland. Daar moeten we echt wat aan doen.

Aan de andere kant hebben we de verduurzaming van de sector. Dat gaat ook over omschakelen en dat soort zaken. In dat kader vind ik RENURE een buitengewoon mooi product om de verduurzaming te kunnen vormgeven.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Voorzitter, nog heel snel. We moeten oppassen dat we in onze ambitie om te verduurzamen en om boeren te ondersteunen geen perverse prikkels ontwikkelen die ons in de toekomst weer in de problemen brengen. Uiteraard moeten we boeren helpen bij de transitie naar duurzamer en diervriendelijker productie, maar dat hoeft niet altijd via de markt.

Minister **Adema**:

Met die laatste opmerking zou u eigenlijk willen zeggen dat de gang naar duurzame productie niet altijd via de markt hoeft, maar dat het ook kan via de overheid. Ik denk dat er een goede mix nodig is. Als je kijkt naar de toekomst van de agrarische sector in Nederland, dan zie je dat er een goede mix moet worden gevonden van stimulering, misschien van de overheid, op een manier die past bij de overheid, maar van ook de markt, die haar bijdrage zal moeten gaan leveren. Ook de consument zal zijn bijdrage moeten leveren, want we weten ook al sinds jaar en dag dat het voedsel in Nederland relatief goedkoop is. Dat is natuurlijk op dit moment, nadat we net de afgelopen periode een hoge inflatieontwikkeling hebben gehad, een lastige boodschap. Maar bij het landbouwakkoord waren we bezig om te kijken naar 2040, om daar een stip op de horizon te zetten. Dan moet het ook zo zijn, dat er structureel meer betaald wordt voor

het voedsel en dat de samenleving structureel meer betaalt voor bijvoorbeeld ecosysteemdiensten waar ik het net over had.

We moeten een beetje af van het idee dat als we boeren betalen voor ecosysteemdiensten, dat subsidies zijn. Ik heb nog geen wegenbouwer die heel veel onderhoud doet voor de overheid aan wegen horen zeggen dat hij aan het subsidie-infuus hangt. Nee, hij zegt: ik lever maatschappelijke diensten en ik word ervoor betaald. En zo moet het ook bij boeren zijn, met ordentelijke contracten, waar een goed verdienmodel onder zit, waarbij de boeren een bijdrage leveren aan ontwikkeling van natuur en landschap en waar zij aan de andere kant goed voor betaald worden. Maar dat is een mix, die ook in het landbouwakkoord staat. Dat kan via de verduurzamingsstandaard, waarbij boeren een extra betaling zouden krijgen voor duurzaamheidsinspanningen die ze hadden, waarbij we met de ketenpartijen aan het praten waren over de vraag hoe we aan het eind van de keten bij de consument meer geld kunnen ophalen, en we er ook voor kunnen zorgen dat Nederlandse producten duidelijker in de schappen komen te liggen ten opzichte van de import. Daar gaan we het straks nog over hebben naar aanleiding van de vragen. Maar zo'n mix van maatregelen moet uiteindelijk zorgen voor een duurzame vorm van landbouw met een gezond verdienmodel.

De **voorzitter**:

Tot slot, mevrouw Visseren.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Wellicht is de minister op weg naar een voldoendetje; je weet het maar nooit.

De **voorzitter**:

Dat was een opmerking.

Minister **Adema**:

Ik verstond dat niet, maar misschien is het ook verstandig dat ik het niet verstond; ik weet het niet.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Ik zei: wellicht is de minister op weg naar een voldoendetje, een vol-doen-de-tje.

De **voorzitter**:

Ja, zo gaat het in deze Kamer.

Minister **Adema**:

Nou ja, ik vind het fijn dat de, laten we zeggen, juf, nu al een beetje begint voor te sorteren op een cijfer, terwijl ik het proefwerk nog niet helemaal heb afgemaakt. Dus we gaan kijken hoe ver we komen vandaag en of het aan het eind van het debat nog een voldoendetje is. Ik hoop het van harte, want de inzet is er wel degelijk.

De **voorzitter**:

Minister, kunt u straks iets zeggen over de structuur van uw verhaal, en of dat ook aan de hand van de onderwerpen is? Dan kan ik het een beetje timen. Ik geef nu mevrouw

Kluit nog de kans voor een enkele vraag, en dan gaan we de minister eens even de kans geven om ook wat meters te maken.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik sloeg aan op de plotselinge veranderingen die wij over de landbouwsector afroepen. Deze minister weet dat niet, maar met zijn twee voorgangers heb ik debatten gehad over zowel de meststoffen als de derogatie en de stikstofwet. In al die debatten kwamen al deze dingen die de minister noemt als toekomstmuziek voorbij. We hebben toen lang en uitgebreid met elkaar stilgestaan bij de vraag: hoe moeten boerenbedrijven zich ontwikkelen en welk tempo moet dat hebben? Daar was toen een langzaam tempo voor gekozen. Vervolgens verviel de derogatie, en nu zitten bedrijven in de knel. Maar dat is niet in het luchtledige gebeurd. Voor dat langzame tempo is gekozen, om aan de boerenstem van toentertijd tegemoet te komen. En dat laat zien hoe noodzakelijk het is dat wij een voorspelbaar plan maken voor de boeren, en niet alleen voor 2040.

De **voorzitter**:

Mevrouw Kluit, ik ga u toch even onderbreken. Een interruptie is een korte vraag of opmerking. U krijgt straks een tweede termijn. Dit lijkt meer op een tweede termijn dan op een interruptie, dus wilt u het afronden en een vraag stellen?

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Mijn vraag is opnieuw aan de minister om bereidheid te tonen om met een plan te komen, niet alleen voor 2040, maar ook voor de korte termijn, ondanks zijn demissionaire status.

De **voorzitter**:

De minister. En dan hoor ik graag van de minister over de structuur, de blokjes, of wat dan ook.

Minister **Adema**:

Dank u wel, meneer de voorzitter. Wij werken aan kortetermijnplannen voor de problemen waar we nu voor staan. Ik heb net gezegd dat het verlies van derogatie problemen oplevert voor bedrijven; daar moeten we echt wat mee. En het langetermijnplan komt er door de demissionaire status niet. Nogmaals, ik kan immers wel een heel mooi langetermijnplan gaan schrijven, maar om daar dan ook het geld bij te leggen wat daarvoor bedoeld was, past niet bij de demissionaire status van het kabinet van deze minister.

Meneer de voorzitter. Ik heb een aantal blokjes.

De **voorzitter**:

Welke?

Minister **Adema**:

Eerst heb ik iets in zijn algemeenheid over de toekomst van de landbouw, biologische landbouw, jonge boeren enzovoorts. Daarna is er iets over de begroting, dan over internationaal en handel, dan over NGT's, nieuwe genomische technieken, en dan over de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. Ik heb ook nog een blokje dierproeven. Volgens mij heb ik alle onderwerpen dan gehad.

Wat mij betreft begin ik met het blokje over de toekomst van de landbouw, met iets over de begroting. Er was namelijk een vraag over de begroting: komt de minister van Landbouw met een beleidsrijke begroting voor volgend jaar? Ik weet op dit moment nog niet wat er in de begroting voor volgend jaar zal zitten. De voorjaarsbesluitvorming loopt nog, zoals u weet. Wat noodzakelijk is, zullen wij doen. Maar het is niet te verwachten dat er een uitvoerige, beleidsrijke begroting komt. Dat past ook niet bij de demissionaire status van het kabinet.

Dan een aantal andere vragen. De biologische landbouw. De vraag van mevrouw Kluit was: wat doet de minister om de biologische landbouw en de positie van de jonge boeren te versterken?

De **voorzitter**:

De heer Oplaat heeft nog een puntje over de begroting en de beleidsrijkdom dan wel - armoede daarvan.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik had die vraag inderdaad gesteld. Ik begreep na het gedoe rondom de Green Deal en de protesten dat u in een interview zei: het moet anders; we moeten toch iets terug en we moeten het een beetje anders gaan doen. Daarop was mijn vraag: wat moet er dan anders? Wat gaat er anders? En wat betekent dat voor onze begroting? Als iets anders gaat, lijkt mij dat dat gevolgen heeft voor een begroting.

Minister **Adema**:

We hebben natuurlijk allemaal kennis kunnen nemen van de protesten op Europese schaal van de boeren. Lang werd er in Europa gedacht dat de zorgen van de boeren een typisch Nederlands probleem waren, maar het is een Europees probleem. Dat leeft heel breed. Ik moet u overigens wel zeggen dat de aanleiding voor de boerenprotesten heel verschillend is. In Duitsland was de aanleiding het afschaffen van de accijnskorting, wat wij in Nederland het afschaffen van de rode diesel noemen. Nou, die discussie hebben wij hier allang achter ons gelaten. Maar er zit een algemene tendens onder de zorgen van de boeren. Die heeft te maken met de stapeling van regels en de administratieve lasten die daarbij komen. Over het algemeen is dat wel een brede gemene deler voor alle boeren.

We hebben hierover met elkaar gesproken in de Europese Landbouwrap. We hebben de Commissie opdracht gegeven om in samenspraak met de sector het volgende te doen. Wij hebben zelf overigens ook gesprekken gevoerd met de sector om te kijken waar het precies knelt. Dat hebben we ook ingebracht in de discussie in de Landbouw- en Visserijraad. De Commissie heeft opdracht gekregen om met een pakket maatregelen te komen die uiteindelijk moeten leiden tot minder lastendruk en tot minder stapeling van regels. Voor Nederland is daarbij een heel belangrijk punt, wat niet zomaar geregeld is, dat wij echt naar doelsturing willen. Dat betekent dat de boeren op het erf zelf het stuur in handen krijgen en dat we met sensoren gaan meten. Die techniek is er allang. Dan gaan we boeren ook echt afrekenen op het niet halen van doelen. Op het moment dat je boeren de vrijheid geeft om zelf op het erf te kunnen sturen, moet je ook bereid zijn om boeren af te rekenen.

Een van de mogelijkheden die ik in dat licht interessant vind, is een soort ETS-systeem voor de agrarische sector. Dat doen we al bij boeren in de glastuinbouw. Bij stikstof zou

je dat ook heel goed kunnen doen. Dan hebben boeren de vrijheid en de ruimte om het op een hele eigen manier te doen. Boeren die daar op een positieve manier mee aan de slag zijn gegaan, worden dan beloond. Boeren die bijvoorbeeld niks zouden doen, zouden daarmee best weleens benadeeld kunnen worden. Op dit moment wordt dat nog niet uitgewerkt, maar dit soort ideeën leven er wel.

Meneer de voorzitter. Dan iets over de biologische landbouw. Ik heb bij de begroting van dit jaar extra budget vrijgemaakt om de biologische landbouw te stimuleren. Wij hebben de ambitie om tot 15% te komen. We zitten nou op ruim 4%. Het groeit. We kunnen wel zien dat het groeit, maar het gaat te langzaam. Het helpt niet om aan de productiekant te gaan duwen, maar we moeten aan de marktkant gaan trekken. Dat betekent dat de consument zich bewust moet zijn van het bestaan van biologische landbouw en wat de meerwaarde daar misschien van is. De consument moet ook weten wat de producten zijn. Wij proberen mensen straks via publiekscampagnes te stimuleren, te prikkelen eigenlijk, om meer biologisch te doen.

Vindt deze minister dan dat de landbouw biologischer moet worden? Nee. Ik zeg alleen dat biologisch een belangrijke pijler van de duurzame landbouw is. Als u mijn brief van 30 november 2022 leest, dan ziet u dat er verschillende routes zijn om tot verduurzaming te komen. Dat kan bijvoorbeeld ook via hightechsystemen. De glastuinbouw is daar heel sterk mee bezig. Dat is ook een mogelijkheid om te verduurzamen. Maar biologisch is wel een belangrijke pijler. Ik denk dat het goed is dat we ook biologisch de komende periode laten groeien, maar er moet wel een markt voor zijn. We gaan vooral werken aan het trekken van de markt.

De **voorzitter**:

Minister, bent u nog bij het blokje toekomst algemeen?

Minister **Adema**:

Ja.

De **voorzitter**:

Zullen we het blokje even afmaken, mevrouw Kluit? Want anders gaan we het echt niet halen vanmiddag. Maakt u het blokje af, minister. Daarna is er zeker gelegenheid voor interrupties.

Minister **Adema**:

Meneer de voorzitter. Ik bezig met een vestigingssteunregeling om jonge boeren de ruimte te bieden om het bedrijf over te nemen. Daar zitten ook duurzaamheidsaspecten aan vast. Dat doe ik samen met de minister voor Natuur en Stikstof. We hebben daar natuurlijk overleg over met het NAJK. Laat ik overigens ook maar eens stellen dat de jonge boeren een ongelofelijke indruk op mij hebben gemaakt bij alle processen die ik heb meegemaakt. Die jonge boeren willen echt verduurzamen, hebben echt ambitie, maar vragen wel: help ons om daar te komen. Het was zeer indrukwekkend.

Ik denk dat ik de vraag van mevrouw Van Aelst al heb gehad. Over de groei van het biologische areaal heb ik ook al iets gezegd. Dan iets over het normeren. Ik heb al iets gezegd over het normeren. Overigens is mijn collega voor Natuur en Stikstof aan het kijken hoe je via normering en beprijzing naar een ander systeem zou kunnen. Dat zit

natuurlijk niet in onze begroting. De begroting gaat over inkomsten en uitgaven, maar daaromheen wordt natuurlijk ook beleid ontwikkeld. Een van die zaken is het normeren, wat overigens ook al heel veel gebeurt in de agrarische sector; er wordt al heel veel genormeerd.

Meneer de voorzitter. Dan gewasbeschermingsmiddelen. Daar wil ik iets langer bij stilstaan als u het me toestaat.

De **voorzitter**:

Dit is nog steeds het blokje algemeen, denk ik.

Minister **Adema**:

Ja. Ja.

De **voorzitter**:

Mevrouw Kluit, heeft u een vraag over het voorgaande? O, gaat uw gang, mevrouw Prins.

Mevrouw **Prins**ⁱ (CDA):

Het gaat me even om de biologische landbouw. De minister gaf aan dat de ambitie 15% is. In de andere landen gaat het veel sneller en harder. Is daar een andere sturing? Kunnen we daar lessen van leren om die stimulans te kunnen geven? Dat is een vraag die ik even onder uw aandacht wil brengen.

Minister **Adema**:

Dat is een belangrijke vraag. Natuurlijk kijken we ook naar hoe andere landen dat doen. Bijvoorbeeld Denemarken is daar heel druk mee bezig geweest, maar we weten dat daar juist heel erg geduwd is in de markt. Daar kwamen op een gegeven moment te veel biologische producten op de markt, waardoor de markt in elkaar zakke. Daarmee helpen we onze biologische boeren niet. We moeten er dus echt voor zorgen dat er trekkracht — zo zeg ik het weleens — uit de markt komt, dus dat de markt het wil. Dat betekent namelijk dat je als biologische boer je producten voor een goede prijs kunt verkopen. Dat zit ook in de verduurzaming van de hele keten. We willen naar meer transparantie in de hele keten. We willen kijken hoe de marges in de keten zijn, ook bij de supermarkten bijvoorbeeld.

Er zijn goede gesprekken over gevoerd voor het landbouwakkoord. Daar willen we eigenlijk ook mee door, samen met de sectoren. Ik moet zeggen dat er weleens wat negatief wordt gedaan over de ketenpartijen. Er kan meer worden gedaan door de ketenpartijen, maar er zijn best ketenpartijen die ook in het landbouwakkoord hebben laten zien dat ze echt stappen willen zetten in de verduurzaming en om meer transparantie te krijgen. De enige sector waar ik zelf wat teleurgesteld in ben, is de voersector, die het toch wat laat afweten. Maar ook de retail wil meewerken aan meer transparantie om goed te kijken hoe je bijvoorbeeld de biologische sector meer kunt vermarkten.

Gewasbeschermingsmiddelen. Onze inzet is om te komen tot 50% gewasbeschermingsmiddelen in 2030. Laat ik dat ook maar stellen: dat gaat niet direct over het aantal gewasbeschermingsmiddelen. Er zijn weleens mensen die tegen mij zeggen: dan hebben de helft minder aan soorten middelen. Dat is niet wat ik bedoel. Ik

bedoel het gebruik van gewasbescherming met 50% reduceren. Daar zit ook bij dat we in de toekomst naar mijn verwachting bepaalde middelen niet meer toestaan, maar het gaat er uiteindelijk om of je kunt komen tot een reductie van gewasbeschermingsmiddelen. U weet wellicht dat er in Europa een gewasbeschermingsverordening onderweg was, de SUR. Die SUR is teruggetrokken door de Europese Commissie. Ik vind dat jammer, omdat ik zie dat ook in Nederland heel veel boeren bezig zijn met de reductie van gewasbeschermingsmiddelen. De ambitie die de SUR had, van eerst een reductie met 50% in 2030, was een ambitie die wij van harte ondersteunen.

Die SUR is nu teruggetrokken, maar dat neemt niet weg dat wij blijven inzetten op die 50%, want we vinden dat nodig. Het aardige is dat het ook door de sector wordt bevestigd. Ik ben nog niet zo lang geleden bij Cosun op bezoek geweest; ik raad u aan om dat allemaal eens te doen. Cosun heeft gewoon de ambitie van die 50% reductie en zegt ook: ook al gaat de SUR op Europees niveau niet door, wij blijven inzetten op die 50%. Cosun is, beste mensen, van 8.000 boeren. Uiteindelijk zeggen dus 8.000 boeren met elkaar — de een zal dat wat meer onderschrijven dan de ander — dat ze naar een reductie willen. Ik sprak laatst met een akkerbouwer die een spotsprayinstallatie had gekocht met een kap eromheen. Die had geen verwaaiing van gewasbescherming meer en kon 90% reduceren in het volume van gewasbescherming. Het kost een vermogen, maar hij zei: ik kan op die manier best wel wat doen. Zo zie je ook dat de innovatie in die sector doorgaat.

Dan even over glyfosaat. Daar wil ik toch iets over zeggen, als u het mij toestaat, meneer de voorzitter. Wij hebben gekozen voor de volgende lijn. Er is overigens voor het eerst een minister geweest die heeft gezegd: ik ga niet mee met het advies van het Ctgb en de EFSA. Dat zijn instituten — dat wil ik ook gezegd hebben — die ik buitengewoon vertrouw, die buitengewoon deskundig zijn. Ik heb ook met de heer Bas Bloem, neuroloog uit het Radboud, daarover gesproken. Die zegt het ook. Hij zei: het zijn gewoon hele gerenommeerde instituten, die hun werk buitengewoon consciëntieus en goed doen. Laten we dus ook daarachter blijven staan.

De keerzijde is wel dat je weet en ziet dat er veel maatschappelijke onrust is over glyfosaat. Overigens is glyfosaat een van de laagrisicomiddelen. Maar het is wel een beetje de totempaal, zeg maar, geworden van de gewasbescherming. Dat begrijp ik ook wel, want we zien elke keer de gele velden in de herfst. We hebben gezegd: gezien de maatschappelijke zorgen die er leven maar ook gezien het feit dat neurodegeneratie — want daar gaat het om bij ziekten als parkinson en alzheimer — niet echt als een hele stevige bouwsteen is meegenomen in het toetsingskader ... Dat wordt wel neurotoxisch getest; laat dat ook helder zijn. Er zijn testen op het gebied van neurotoxiciteit. Dat zijn stevige testen en daar komt niks uit. Maar neurodegeneratie zou op een andere manier ... Dan bouwt het meer op en dat heeft ook tijd nodig. De hersencellen worden dan in een veel langere periode afgebroken. Dan moet 70% van het gebied waar bijvoorbeeld alzheimer in zit, zijn afgebroken voordat je het ziet. Dat is dus een hele lange periode voordat effecten zichtbaar worden. Dat gaan we nu specifiek onderzoeken.

We doen op dit moment ook een groot blootstellingsonderzoek naar alle gewasbeschermingsmiddelen, samen overigens met het RIVM, vanzelfsprekend. Ook Bas Bloem is daarbij betrokken. Wij doen op dit moment een onderzoek naar het gebruik van glyfosaat in de landbouw. We hebben gezegd: waar het niet echt bijdraagt aan de

voedselvoorziening en misschien misbaar is, willen we het gaan reduceren in de komende periode. We gaan neurodegeneratie op Europees niveau toevoegen aan het toetsingskader, zodat er straks ook op getoetst kan worden. We gaan ook naar het toetsingskader in zijn geheel kijken: is dat nog van deze tijd en worden altijd de laatste wetenschappelijke inzichten meegenomen? Dat is een pakket aan maatregelen dat echt heel veel doet waar het gaat om gewasbeschermingsmiddelen en de blootstelling van mensen. Want ik ben er wel van overtuigd dat we echt terug moeten in gewasbeschermingsmiddelen.

Dan heb ik nog twee zaken die wat algemeen zijn. Ik begin met de vraag over het verminderen van het gebruik van fosfor. Er werd ook gevraagd: hoe zorgen we voor circulair gebruik van fosfor? We hebben gebruikersnormen — daar hebben we de normering weer — voor fosfaat. Dat is op dit moment dus al genormeerd. We doen nog steeds onderzoek naar het tegengaan van uitspoeling van fosfaat dat al in de grond zit. Dat doe ik samen met de waterschappen. Er is dus heel veel inzet als het gaat om de productie van fosfaat.

Dan nog even over de ecosysteemdiensten, waar we het al even over hadden, en de structurele financiering van de groen-blauwe diensten. Rond de behandeling van de begroting in de Tweede Kamer is een amendement aangenomen om het ANLb — daar zitten wat gaten in — voor de provincies aanvullend te financieren. We zijn op dit moment in de voorjaarsbesluitvorming bezig om te kijken hoe we met dat amendement omgaan, hoe we dat gaan invullen. Voor de rest heb ik al iets gezegd over de financiering van groen-blauwe diensten in zijn algemeenheid.

Ik ga langzaam naar de vragen over de export. Hoe kijkt deze minister aan tegen de oproep van de FAO om meer zuivel en vlees te produceren? Ik ken de oproep van de FAO natuurlijk. We zullen meer monden moeten gaan voeden in de toekomst, maar we zullen in Nederland ook naar een landbouwsysteem moeten dat past bij de draagkracht van Nederland. Dat betekent dat we moeten kijken hoe wij andere landen kunnen ondersteunen met onze kennis en onze innovatie om voedsel te produceren op een manier die past in die omgeving. Daarbij hebben we de wereld veel te bieden. Ik denk dat in de toekomst, juist door de grote vraag aan voedsel, onze landbouw nog steeds een hele belangrijke factor zal blijven spelen.

Dan in het kader daarvan de versterking van de ambassades als het gaat om export. Wij hebben op heel veel plekken in de wereld landbouwraden op ambassades. Het beeld dat de landbouwraden worden ingezet voor export, bestrijd ik. Zij doen namelijk veel meer. Natuurlijk zullen zij de positie van het bedrijfsleven onder de aandacht brengen, maar dat is maar een heel beperkt deel. Eigenlijk gaat het er veel meer om dat de landbouwraden in het buitenland laten zien wat duurzame landbouw is, hoe we het kunnen doen in Nederland, wat we kunnen doen met veredeling en al dat soort zaken meer. Ik ben met het koninklijk paar in Afrika geweest. Ik heb daar projecten gezien waarbij jonge boeren en ook Emerging Farmers, die nu proberen om in het landbouwsysteem te komen, door onze landbouwraden worden ondersteund om daar landbouw te ontwikkelen. Wij doen daarin dus veel meer. Het hoeft wat mij betreft niet versterkt te worden. Maar het is buitengewoon belangrijk — dat zeg ik ook tegen een nieuw kabinet — om dit netwerk in stand te houden, want dat is ongelofelijk belangrijk voor de ontwikkeling van een duurzame landbouw in de wereld.

Dan het mapje internationaal. Ik ga rustig door de mapjes heen, meneer de voorzitter. Er werd gevraagd naar de handelsverdragen. Ja, dat is een zorg. Dat is een zorg bij heel veel boeren, maar ook bij mij. Wij vragen de agrarische sector om duurzamer te produceren. Als er dan nog steeds vlees in de schappen ligt uit derde landen, dat niet volgens dezelfde standaarden is geproduceerd, gaat het niet goed. Overigens geldt het ook al een beetje binnen Europa. Wij moeten er dus voor zorgen dat ook het Europese speelveld voor onze agrarische partijen intact blijven. Daarom praat ik bijvoorbeeld over duurzaamheidsstandaarden met een aantal omringende landen, Noordwest-Europese landen, waar onze export het meest zit. We kijken dan of we niet meer naar duurzaamheidsstandaarden kunnen waardoor een gelijk speelveld in Europa ontstaat. Dat is buitengewoon belangrijk.

Dat geldt ook internationaal. Dat betekent dat ik in Europa bij de Landbouwraprad steeds onder de aandacht breng dat internationale standaarden dezelfde moeten zijn als wat wij vragen van onze Europese boeren. Dan praat je dus niet alleen over het eindproduct, want die standaarden worden op elkaar afgestemd, dus daar zijn ze in principe wel. Maar je weet niet hoe daarachter het eindproduct wordt geproduceerd. Wij vragen iets van onze boeren, zeker wat betreft bijvoorbeeld een dierwaardige veehouderij, waarover we op dit moment een hele discussie hebben. We praten over een meer dierwaardige veehouderij. Aan het stukje vlees dat vanuit het buitenland komt, kan ik niet zien of het dierwaardig geproduceerd is, ja of nee. Ik kan wél zien of het voldoet aan de voedselvereisten die wij stellen. Dat is de duurzaamheidsstandaard. Maar ik weet nog niet hoe het geproduceerd is. Ik vind het belangrijk dat we ook achter het systeem kijken: hoe worden producten geproduceerd en is het werkelijk concurrerend, ook op dat niveau, met datgene wat de Nederlandse boeren doen?

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Bent u klaar met dit blokje?

Minister **Adema**:
Ja, ik ben stiekem al klaar.

De **voorzitter**:
De minister gaat zelfs al naar het volgende blokje, mevrouw Visseren. Gaat uw gang.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Ik deel het betoog van de minister dat we moeten oppassen dat onze boeren niet te veel concurrentie ervaren van boeren elders die aan andere, lagere standaarden voldoen, maar wat wil de minister nou concreet doen? De WTO maakt inderdaad afspraken over producten en niet over processen. Ik denk dat de minister daarop doelt. Ik probeer zijn antwoord te interpreteren. Is de minister actie aan het ondernemen, bijvoorbeeld in de WTO, om daar ook processtandaarden onder de aandacht te brengen? Het was een mooi betoog, maar wat is de minister concreet aan het doen om die concurrentiepositie ook te versterken op processen en productieprocessen?

De **voorzitter**:
De vraag is duidelijk. De minister.

Minister **Adema**:

Twee punten. Wij vragen hier keer op keer aandacht voor op Europese schaal, want dit moeten we Europees regelen. Ik kan dit niet bilateraal regelen, dus Europa moet die standaarden eisen van derde landen. Het moet dus op Europese schaal worden geregeld. Wij vragen daar ook keer op keer aandacht voor.

Ten tweede wordt er door Europa onderhandeld over handel, via handelsakkoorden. Mercosur is al even genoemd. U weet ongetwijfeld dat de Tweede Kamer heeft gezegd dat zolang de landbouw in Mercosur zit, het kabinet daarmee niet akkoord kan gaan. Dat geeft uiting aan deze zorg. Als het gaat om Mercosur heeft bijvoorbeeld ook mijn collega van BHOS Europees aangedrongen op het behandelen van Mercosur als eenheid, zodat het ook door de parlementen gaat. De vraag is of dat gaat gebeuren, maar op die manier proberen wij wel degelijk invloed uit te oefenen op standaarden via handelsakkoorden. Maar nogmaals, we zitten in Europa met 27 andere lidstaten. Het is dus niet zo dat Europa beweegt als ik vandaag iets roep, maar onze inzet is daar zeker op gericht.

De **voorzitter**:

Tot slot, mevrouw Visseren.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Je ziet vaak dat het juist met die handelsverdragen net misgaat, omdat die handelsverdragen juist de grootschalige landbouw ondersteunen en niet de duurzame landbouw, waar de minister het over heeft. Mijn vraag aan de minister is dus of we die handelsakkoorden wel moeten sluiten met die derde landen als die voor het beleidsterrein van de minister zo problematisch blijven.

Minister **Adema**:

Nou ja, zoals ik al zei heeft de Tweede Kamer daar bijvoorbeeld in het kader van Mercosur een uitspraak over gedaan. Wij brengen dit ook steeds onder de aandacht. We hebben er ook discussies over gehad in de Tweede Kamer. Die gingen over de inzet van deze minister. Op het moment dat je handelsakkoorden sluit over de toetreding van agrarische producten tot de Europese markt, vind ik dat het aan die kant ook geregeld moet worden als wij van de boeren hier gaan vragen om te verduurzamen. Maar nogmaals, dat is onze inzet. Daar zetten wij kabinetsbreed op in. Ik noemde u al even de inzet van mijn collega van BHOS. Verder is het aan de onderhandelende partijen, en we gaan zien wat eruit komt. Maar nogmaals, ik zou het goed vinden, ook ter bescherming van onze agrariërs, als daar goede afspraken over worden gemaakt in handelsovereenkomsten.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik heb met de minister gewisseld over thiacloprid; ik geloof dat ik het zo goed zeg. Wij hebben toen gevraagd hoe het kan dat wij akkoord gaan met producten van buiten de Europese Unie die andere standaarden voor thiacloprid hebben dan de standaarden voor onze eigen boeren. Kan de minister daarop reflecteren?

Minister **Adema**:

Daarover worden op Europese schaal afspraken gemaakt en er is vrij verkeer van goederen. Wat in Europa mag binnenkomen, mag dus ook in Nederland binnenkomen.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Dat was niet mijn vraag. Ik zal verhelderen waar wij toen over gesproken hebben. Mijn vraag was niet hoe u het Europees beleid uitlegt, maar wat de inzet van de Nederlandse regering gaat zijn. U heeft toen heel mooi uitgelegd dat de inzet van de Nederlandse regering is om niet in te grijpen in de productiepraktijk in andere landen en dat dat aan andere landen is. Nu ik dit betoog hier hoor van de minister, vraag ik mij het volgende af. Kunnen wij erop rekenen dat de productiemethoden die onze eigen boeren hier hebben, in de toekomst leidend zullen zijn voor standaarden die wij bij andere landen stellen?

Minister **Adema**:

Nee, dat kan ik u niet garanderen, want, nogmaals, de wensen die wij hebben, worden misschien niet gedeeld door heel Europa. Ik kan niet garanderen dat de standaarden die wij hier met elkaar afspreken, ook voor heel Europa gaan gelden, laat staan voor derde landen. Maar dat is wel mijn inzet, laat dat helder zijn. Ik vind dit van belang. De hele discussie rondom dierwaardigheid gaat daar ook over.

Wij hechten veel waarde aan dierwaardigheid. Het beeld ontstaat ook weleens dat boeren niet goed met de dieren zouden omgaan. Ik hoor die beelden ook weleens voorbijkomen in de media. Er is geen boer die 's morgens opstaat en denkt: ik ga mijn dieren even pesten of treiteren of wat ook maar. Ze zijn allemaal zorgzaam voor de dieren. Boeren hebben hart voor de dieren.

Kan het beter, kan het anders? Ja, het kan beter, het kan anders. Dat is wat anders. Dat is een discussie die we met elkaar voeren over een meer dierwaardige veehouderij. Ik heb bijvoorbeeld ook laten doorrekenen dat de kosten die dit met zich meebrengt voor individuele boeren echt enorm hoog zijn. Vandaar dat dit ook een hele zorgvuldige benadering vraagt.

En we hebben ook blijvend een Europees speelveld nodig voor onze boeren. Op het moment dat we extra eisen gaan opleggen die te maken hebben met dat soort zaken, zullen we ook altijd moeten blijven kijken naar dat Europese speelveld, maar ook naar het internationale speelveld.

De **voorzitter**:

Tot slot, mevrouw Kluit.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik ben even in de war. Ik zou hier ook wel op willen reageren, maar dat is een ander punt. Ik zou willen vragen of wij het puntje dierenwelzijn en handhaving en toezicht nog even apart kunnen pakken. Ik hoorde de minister zeggen — en dat zie ik als een toezegging, maar dat check ik nog even — dat de inzet luid en duidelijk zal zijn dat de productievoorwaarden die wij aan onze eigen boeren stellen, leidend zullen zijn voor de minister en zijn opvolgers, om onze hoge standaarden als leidraad te nemen voor wat wij eisen van import.

De **voorzitter**:

Tot slot, minister.

Minister **Adema**:

Ik heb u gezegd wat mijn inzet daarbij is.

De heer **Oplaat** (BBB):

Een interessante bespiegeling over de Mercosur, maar volgens mij is Mercosur sinds de uitspraak van Macron dood en ligt dat voorlopig stil, maar er zijn meer verdragen. Zouden we niet standaard reciprociteit of wederkerigheid moeten opnemen in onze verdragen? Dat vind ik samen met mijn collega mevrouw Visseren. En anders moeten we zeggen dat het niet doorgaat, want anders is het altijd wisselgeld en wordt er water bij de wijn gedaan op welzijn, volksgezondheid en milieu, en dat moeten niet willen.

Minister **Adema**:

Nogmaals, mijn inzet is helder. Ik vind dat we ook bij internationale handelsverdragen moeten zorgen dat er een gelijk speelveld gaat ontstaan. Ik heb zelfs gezegd dat dat niet alleen te maken heeft met productveiligheid of voedselveiligheid maar dat het ook gaat om de productiemethodes. We moeten echt zorgen dat als we in Nederland of in Europa standaarden hebben voor dierenwelzijn of wat ook maar, we diezelfde standaarden vragen in handelsovereenkomsten. Maar nogmaals: wij zijn niet het enige land dat handelt over handelsovereenkomsten, dus we moeten daar altijd ook een slag om de arm houden. Maar mijn inzet mag duidelijk zijn: ik vind dat er een gelijk speelveld moet zijn, ook met derde landen.

De **voorzitter**:

Dan komen we aan de NGT's. O, meneer Oplaat heeft nog een korte nabrander.

De heer **Oplaat** (BBB):

Heel kort, vindt u dan ook niet dat dat gelijke speelveld binnen Europa zou moeten gelden?

Minister **Adema**:

Jazeker. We moeten daarvoor zorgen, maar ik wil wel twee dingen uit elkaar trekken, als we kijken naar de problemen waar Nederland voor staat. Er zijn landen die schoner water hebben dan Nederland. Dat kan betekenen dat wij maatregelen nemen voor waterkwaliteit die uiteindelijk onze boeren raken, terwijl dat in andere landen niet hoeft. Dat vind ik een ander type. Als wij praten over dierwaardigheid, als wij praten over verdere verduurzaming, los van de opgaven die er zijn en die ons dwingen om maatregelen te nemen ... Want laten we eerlijk zijn, we zijn inmiddels bezig met het zevende actieprogramma van de Nitraatrichtlijn, maar het water is nog niet heel veel schoner. Dus we zullen echt nog stappen moeten zetten op dat gebied. Maar los van dat soort opgaven vind ik zeker dat er ook een gelijk speelveld in Europa moet zijn. Ik heb een brief naar de Kamer gestuurd naar aanleiding van de behandeling van de Wet dieren, waarin ik heb gezegd dat ook dat gelijke speelveld in Europa van belang is. Dat is zeker zo. Daar werken we ook aan. Zoals ik al zei, doen we dat ook met de Noordwestelijke landen. De markt voor onze agrarische producten zit ook voornamelijk in de Noordwestelijke kant van Europa. Dat betekent dat we ook specifiek met die landen praten. Ik heb kortgeleden nog met Duitsland en Denemarken gesproken over hoe we dingen gelijk kunnen trekken met elkaar.

Dan hebben we volgens mij ook al samenwerking en de EU gehad, evenals de importeisen en de handelsverdragen.

Meneer de voorzitter. Dan kom ik bij de NGT's, nieuwe genomische technieken. Even in zijn algemeenheid: wij willen toe naar een landbouw die duurzamer is, minder

gewasbeschermingsmiddelen nodig heeft en ook beter resistent is tegen klimaatveranderingen. Daarvoor zijn nieuwe genomische technieken een waardevolle bijdrage. Maar het moet wel ongelofelijk zorgvuldig gebeuren. Nieuwe genomische technieken mogen wat mij betreft ook alleen binnen de soort plaatsvinden.

Zoals u weet, heeft de Europese Commissie een voorstel voor nieuwe genomische technieken gepresenteerd. Wij staan daar positief tegenover, al hebben wij wel een aantal randvoorwaarden gesteld. Een van de randvoorwaarden is dat de biologische sector gevrijwaard mag blijven van nieuwe genomische technieken. Maar wij hebben ook met elkaar afgesproken dat wij het belangrijk vinden dat het kwekersrecht en het octrooirecht op een goede manier geregeld zijn, zodat ook voor kleine veredelaars het kwekersrecht beschikbaar blijft en niet alleen de grote bedrijven straks weglopen met de grote octrooien, waarbij onze kleine veredelaars geen ruimte meer hebben om hun producten te beschermen of direct met octrooien worden geconfronteerd als ze gebruikmaken van uitgangsmateriaal van andere bedrijven. Maar ik zie echt heel veel mogelijkheden.

Dat geldt overigens niet voor de volgende mogelijkheid. Laat ik dat ook maar vooropstellen. Monsanto heeft een gewas ontwikkeld via CRISPR-Cas dat resistent is voor gewasbeschermingsmiddelen. Op die manier spannen wij volgens mij het paard achter de wagen, want dat betekent dat je plantensoorten hebt die tegen bepaalde gewasbeschermingsmiddelen kunnen. Dat leidt alleen maar tot een toename van gewasbescherming. Ik vind dit heel goed passen bij de ambitie om te komen tot minder gewasbeschermingsmiddelen. Deze twee zaken horen eigenlijk bij elkaar: de nieuwe genomische technieken, om ervoor te zorgen dat we resistente soorten hebben die minder gewasbescherming nodig hebben, en het terugdringen van gewasbeschermingsmiddelen in den breedte. Die horen wat mij betreft bij elkaar.

Wij stemmen dus wel in met het voorstel. Daar gaat mijn voldoende vandaag. Wij stemmen dus wel in met het voorstel over de nieuwe genomische technieken. We hebben wel een aantal punten gemaakt. Die heb ik al even genoemd. De categorie 1-producten zijn een type NGT die eigenlijk gestoeld zijn op klassieke veredeling. Zo'n klassieke veredeling duurt soms twaalf tot vijftien jaar. Met de nieuwe genomische technieken in NGT 1, de eerste kolom, wordt dit versneld. Er kunnen dus versneld aanpassingen worden gedaan, maar eigenlijk krijg je hetzelfde product als wanneer je het op een klassieke manier zou veredelen. Dat is categorie 1.

Categorie 2 bestaat uit technieken waarbij er echt wordt gesleuteld, zoals CRISPR-Cas. Misschien kent u dat. Dat is een zware aanpassing van het DNA van het plantje, om te komen tot een ander type gewas, maar wel binnen dezelfde soort. Ik vind het buitengewoon belangrijk dat we met de huidige technieken niet soorten gaan kruisen, want dan gaat er echt iets mis. Het moet binnen dezelfde soort gebeuren.

Er kwam een opmerking voorbij over het kruisen van twee soorten. Ik maak het een klein beetje technisch, meneer de voorzitter, maar in het kader van de beantwoording moet dit er even bij. Bij NGT 1, dus bij de eerste kolom, mogen maximaal twintig aanpassingen per plant worden gebruikt. Ga je bijvoorbeeld een plant met 20 aanpassingen kruisen met nog een plant met 20 aanpassingen, dan zou het kunnen betekenen dat er 40 aanpassingen zijn en dat die dan niet meer in categorie 1 kunnen vallen. Nou, veredeling is iets gecompliceerder. Het is niet zo dat het bij 20 en 20

automatisch 40 wordt. Het kan zomaar zijn dat het bij wijze van spreken 25 wordt. Zo is het ook niet het geval dat bijvoorbeeld alle eigenschappen van mij en die van mijn vrouw terugkomen in mijn kinderen. Dat zal u allemaal wel herkennen, denk ik. Dus een deel van de eigenschappen gaat mee en een deel van de eigenschappen gaat niet mee. Op het moment dat er meer dan twintig veranderingen zijn, vindt er een nieuwe beoordeling plaats waar het dan ontstane plantje of product onder moet vallen, dus onder 1 of 2. Dus het is niet zomaar een automatisme dat die onder 1 blijft.

Dan nog even iets over NGT in de biologische sector. Er leven in de biologische sector zorgen over de categorie 1-producten, ook als het gaat om co-existentie en dat soort zaken. Wij zijn er met de biologische sector over in gesprek. We hebben ook gezegd dat als er zorgen leven en we die kunnen mitigeren, we dat ook willen gaan doen. Dus daar vinden gesprekken over plaats en we gaan kijken of dat ook leidt tot andere voorstellen of tot een ander type gebruik in Nederland; we zouden namelijk ook zelf aanvullende maatregelen kunnen nemen om de biologische sector te vrijwaren.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

De COGEM heeft ook andere onderwerpen onder de aandacht gebracht waarbij de onderscheiding tussen NGT 1 en NGT 2 nog niet voldoende wetenschappelijk onderbouwd is. Ik heb in mijn betoog die twintig veranderingen als voorbeeld gebruikt, maar de COGEM had een lijst met onderwerpen waarvan men zei: daar hebben we echt nog meer houvast voor nodig en dat moet nog verder worden uitgewerkt. Vindt de minister dat die opmerkingen van de COGEM en de problemen die ze aankaart, nu voldoende zijn weerlegd of zijn opgenomen in het voorstel van de Commissie? De minister zei in zijn beantwoording en volgens mij ook in het fiche dat het kabinet nog vragen had over de categorisering 1 en 2.

Minister **Adema**:

Op zich niet meer over de categorisering 1 en 2. Ik heb net ook uitgelegd hoe het zit met NGT 1 en NGT 2. Dus daar hebben we geen zorgen over. Wel zijn er zorgen ten aanzien van de biologische sector en dat soort zaken, en daar werken we aan, maar het is niet zo dat wij op dit punt nog voorbehouden maken naar de Europese Commissie. Er zijn aanpassingen geweest en die vinden wij voldoende.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Ik kan me voorstellen dat de minister hier niet de lijst met punten van de COGEM paraat heeft. Zou de minister in een brief aan de Kamer willen ingaan op die punten en daarop willen reageren namens het kabinet?

Minister **Adema**:

Ja, dat wil ik u toezeggen.

De vraag is gesteld: komt de minister met het definitieve voorstel naar de Kamers toe? U heeft via het BNC-fiche kennis kunnen nemen van onze inzet op dit punt. Met dat BNC-fiche werken we in Europa. Overigens ziet het ernaar uit dat het voorlopig ook nog niet zo heel snel gaat met de NGT's. U heeft kennis kunnen nemen van dat BNC-fiche. Dat is het standpunt van het kabinet en dat is ook de inzet van het kabinet.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Ik heb het fiche uiteraard gelezen en daarin zegt het kabinet tegen beide Kamers: we maken ons zorgen over de categorisering tussen NGT 1 en NGT 2. Nu hoor ik van de minister dat de problemen zijn opgelost. Blijkbaar zijn er dus in het debat of in de onderhandelingen tussen de Commissie en het Parlement dingen gebeurd waardoor de minister van mening is veranderd. Ik maak me er zorgen over. Aan de ene kant zegt de minister: u heeft het fiche gekregen en dat is het standpunt waar we mee werken. Aan de andere kant hoor ik dat de minister zegt: de problemen die we daarin hebben verwoord, zijn opgelost. Ik ben dus even het spoor bijster van waar de minister nou mee aan de slag is. Ik zou daar toch graag echt helderheid over hebben, vooral omdat ...

De voorzitter:

De vraag is duidelijk, denk ik.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

... vooral omdat dit een fundamentele verandering van de landbouw wereldwijd is. Gaan we verder met een landbouw met NGT's of niet? En als we eenmaal dat besluit hebben genomen, is er bijna geen way back. Daarover had ik ook nog een vraag aan de minister gesteld: is er een plan B als dit voorstel wordt aangenomen?

De voorzitter:

Ik ga nu echt even naar de minister, mevrouw Visseren.

Minister Adema:

Ja. Op basis van de gesprekken in de Landbouwrapad heeft de Commissie haar voorstel ook aangepast. Het originele voorstel is dus reeds aangepast op een aantal punten. Dat voorstel kunnen we meesturen als we antwoord geven op de brief. Dan hebt u zicht op wat er op dit moment voorligt.

De voorzitter:

Heeft de heer Oplaat nog een brandende vraag of is die inmiddels geëvaporeerd? Nee. De heer Oplaat. Ja, soms moet u even wachten. Dat is heel goed in het leven. Gaat uw gang.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik had een tijdje geleden al een vraag willen stellen. Dat wordt me gelukkig nu alsnog toegestaan. Die vraag ging over de verduurzaming. Daar kwam ik net niet aan toe. Verduurzaming is een beetje een containerbegrip. U schetst het een beetje alsof alleen biologisch duurzaam is. Dat kan bij bepaalde onderwerpen wel zo zijn, maar dat is niet op het gebied van CO₂. Ik zou wel graag een omschrijving willen van wat dan duurzaam is. Ik ken ook wel conventionele ondernemers die zeer duurzaam zijn.

Minister Adema:

Nu doet u uzelf toch een beetje tekort, meneer Oplaat. Ik heb net dat antwoord eigenlijk al gegeven. Ik heb gezegd dat biologisch een van de pijlers is van een verduurzaming van de landbouw, maar dat het ook op andere manieren kan. Ik heb op 30 november 2022 een brief naar de Kamer gestuurd. Ik heb zonet als voorbeeld de hightechsystemen genoemd. Dat zijn duurzame systemen. Het ziet er niet biologisch uit en dat is het ook niet, maar het is wel duurzaam. In de brief van 30 november heb ik een aantal transitiepaden voor de landbouw geschetst: extensiveren, verduurzamen, omschakelen,

maar ook hightechsystemen waarmee de verduurzaming van de landbouw kan plaatsvinden. Het is de keuze van de boer zelf om dat te doen. Er zijn soms zaken die van belang zijn voor het een, maar een nadelig effect hebben op het ander. Zoals u weet, hebben we momenteel een discussie over dierwaardigheid. Sommige dierwaardige oplossingen zorgen voor een hogere emissie, dus wat doe je dan? Dat zijn hele spannende vragen, waar ik niet zomaar een antwoord op heb.

Maar — laat ik dat vooropstellen — wij zetten nu 75 miljoen in om de biologische sector te versterken en dat doen we niet zomaar; wij vinden de biologische sector van belang. Het aardige is — dat verbaast me ook wel een beetje — dat de rundveehouders in de biologische sector met wie ik spreek, zeggen: mijn afzetprijs is net wat hoger dan die bij een gangbare boer en mijn kosten zijn structureel lager, dus mijn brutomarge is vergroot. Er staat misschien iets meer werk tegenover. Het is dus een systeem dat, als we het goed blijven ondersteunen en de markt laten trekken, best kansrijk is voor heel veel boeren. Daar liggen gewoon heel veel mogelijkheden.

Dan, meneer de voorzitter, een blokje over het toezicht door de NVWA. De NVWA heeft in de afgelopen periode een transformatie, een reorganisatie, doorgemaakt. Dat was noodzakelijk om de NVWA als toezichthouder te versterken. Vandaar dat het kabinet heeft gezegd: we gaan het budget van de NVWA in tranches extra verhogen, oplopend tot 100 miljoen. Er zijn veel nieuwe mensen aangenomen bij de NVWA en dat is ook nodig, want het is belangrijk dat de NVWA er is en toezicht houdt op de voedselkwaliteit en andere zaken, zoals dierwaardigheid, de naleving van mestwetgeving en noem maar op.

Ik hoor ook weleens het wensdenken dat er achter elke boom een NVWA-inspecteur zou moeten staan. Dat kan niet. Wij zullen dus altijd ... Nee, niet wij, maar de NVWA. De NVWA valt weliswaar onder het ministerie, maar is een zelfstandige inspectie en moet dus vooral ook als zelfstandige inspectie acteren. De NVWA zal altijd een afweging moeten maken: welke keuzes maken we, waar zitten de risico's, waar moeten wij het toezicht verscherpen en waar kunnen wij wat minder toezicht houden? Er zijn gewoon geen 10.000 inspecteurs, om het zo maar eens te zeggen, dus dan moeten er altijd keuzes worden gemaakt. Daarbij worden er ook principes toegepast als "three strikes out" en soms "one strike out", waarbij de gevolgen van het werk van de NVWA ook duidelijk worden voor de houders van dieren en zij niet verder kunnen. Ik weet niet of u de media heeft gevolgd, maar gisteren is een hondenfokkerij in Eersel gesloten. Deze hondenfokker heeft een houdverbod gekregen. Vanuit de Wet aanpak dierenmishandeling en dierverwaarlozing zijn dit soort instrumenten nu ook mogelijk voor de NVWA. Dat is belangrijk. Ik kan u namelijk verzekeren dat op het moment dat je dit kunt doen, je ook kunt besparen op verdere handhavingskosten. Deze hondenfokker moet nu verplicht stoppen. Ik weet niet of er naar hem geen omzien meer is, maar die intensiteit is in ieder geval niet meer nodig. Dat soort instrumenten heeft de NVWA dus nodig om op een hele goede manier te kunnen opereren. En dat doen ze ook. Dat gebeurt altijd risicogericht, want dat kan echt niet anders. We moeten keuzes maken.

Daarbij worden ook innovatieve systemen toegepast. We zijn bijvoorbeeld met de NVWA bezig met cameratoezicht. Overigens is er in heel veel slachterijen al cameratoezicht waarbij de NVWA-medewerkers kunnen meekijken met wat er gebeurt. Dat cameratoezicht zijn we aan het uitbreiden. Dat geeft veel mogelijkheden om realtime mee te kijken en om terug te kijken, en dat kan dan met wat minder capaciteit. We

passen dus innovatieve en kansrijke systemen toe. Nogmaals, daar maakt de NVWA gebruik van en we zijn met ontwikkelingen bezig die dat gebruik versterken.

De vraag van de heer Oplaat was: wie houdt toezicht op de toezichthouder? Ik zei het al: de NVWA is een onafhankelijke toezichthouder. De onafhankelijkheid van de toezichthouders wordt geborgd met de Aanwijzingen inzake de rijksinspecties. Overigens zijn we binnen het kabinet bezig — mijn collega van BZK doet dat — om te kijken hoe we om moeten gaan met de rijksbrede borging van de onafhankelijkheid van de inspecties. Moeten daar verbeteringen in plaatsvinden? Dat is op dit moment nog allemaal in beweging. Daarnaast wordt er een tijdelijke visitatiecommissie ingericht die een review gaat houden op het toezichtwerk van de NVWA. Dat gaat dus echt over de uitvoering van beleid. De NVWA maakt namelijk zelf geen beleid. Vanzelfsprekend doet het ministerie dat in samenwerking met beide Kamers.

Dan over de kosten van de NVWA, ook in relatie tot wat er in het buitenland gebeurt, waarover een opmerking is gemaakt en waarop een reflectie is gevraagd.

De **voorzitter**:

Ik zie dat mevrouw Kluit wil interrumperen, maar we maken eerst even het blokje NVWA af.

Minister **Adema**:

Het klopt dat België en Duitsland bijvoorbeeld geen kosten voor de NVWA kennen, maar deze landen hebben wel hun eigen certificeringsinstanties waar ze kosten aan kwijt zijn. Het is dus niet zo dat zij kosteloos zijn en dat de NVWA juist wel kosten rekent.

Dan over het uit elkaar houden van het toezicht en de keuringdienst. Het toezichtkader van NVWA valt binnen de Europese wetgeving. Dat toezichtkader staat die splitsing niet toe. Het is namelijk zo dat er in Europa geen verschil is tussen keuring en toezicht. Dat hoort bij elkaar. Overigens is dat ook vaak gecombineerd. Het is dus niet zo dat wij tot een splitsing overgaan. Ik noemde al even dat we aan het reorganiseren zijn. Aan de ene kant is dat het in dienst nemen van nieuwe medewerkers en het versterken van de positie van de NVWA, en aan de andere kant is dat het uit elkaar trekken van slachtoezicht en handelstoezicht. Dat gebeurt wel, omdat dat toch hele specifieke soorten van toezicht zijn.

Ik heb al iets gezegd over het aanpakken van misstanden en de risicogerichtheid. Een paar leden hadden daarover vragen gesteld. Daarmee heb ik volgens mij alle vragen op het gebied van de NVWA gehad. Anders hoor ik het graag.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik denk dat, omdat het het kopje NVWA was, de omgevingsdiensten en de Arbeidsinspectie zijn weggevallen. Ik was daar wel benieuwd naar. Misschien kan de minister daar in de tweede termijn nog even op terugkomen.

Ik heb gevraagd om een reflectie op de vele incidenten die zich voordoen. Ik doe dat niet omdat ik vind dat wij bij elke boer of achter elke boom een NVWA-inspecteur moeten zetten; ik doe dat omdat boeren die het goed doen, heel veel last hebben van elke week een nieuwsbericht met een ander incident. Als je elke week in het nieuws bent met

uitbuiting in de arbeidssfeer, met wrakke dieren op transport, met het onverdoofd slachten van dieren, met landbouwgif in natuurgebieden en in andere gebieden, dan beschadig je daar de sector mee. Wij moeten zorgen dat die incidenten in aantal en in ernst afnemen.

De voorzitter:

Ik denk dat uw vraag duidelijk is.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Mijn vraag was dus ook: kan de minister daarop reflecteren? Ik hoor graag nóg een keer een reflectie. Misschien kan de minister dan ingaan op het hele systeem van handhaving en toezicht, maar ook de pakkans en de bestraffing. Je kunt bijvoorbeeld met een kleine NVWA toe als je de straffen heel hoog maakt. Dan weten boeren: als ik de mist inga, is er ook echt een consequentie.

De voorzitter:

De minister, graag enigszins beknopt.

Minister Adema:

Dit is een aardige discussie. Als wij de boetes gaan verhogen, wil dat niet zeggen dat boeren zich beter gaan gedragen. Ik begin met iets anders: de meeste boeren willen zich gewoon aan de regels houden, die willen zich gewoon netjes gedragen. Het beeld dat er heel veel boeren zijn die dat niet doen — ik zeg niet dat mevrouw Kluit dat zegt — is onjuist. Natuurlijk is elk incident er één te veel, maar als je naar de cijfers van de NVWA kijkt en naar het aantal inspecties en naar het aantal geconstateerde problemen, dan is dat relatief laag. Maar nogmaals, elke overtreding is er een te veel.

Daarbij is natuurlijk de pakkans veel belangrijker dan de hoogte van de boete. Het is dus niet zo dat er opeens minder gebeurt als wij de sancties verdrievoudigen. De druk is veel groter als men het gevoel heeft: als ik iets doe, dan word ik gezien en gepakt. Daarom is het wel van belang dat er goede maatregelen zijn op het moment dat overtredingen worden geconstateerd. In het hele handhavingssysteem moeten we er een beetje van af dat wij keer op keer waarschuwingen geven en sancties opleggen, maar nooit een keer doorpakken. De NVWA is heel breed. Ze doen heel veel, tot en met het controleren van speeltuinen aan toe. Als het gaat om het domein van deze minister, dan zien we bijvoorbeeld wat er nu in Eersel gebeurt op het gebied van dierenwelzijn. Daar wordt aan de houder een sanctie opgelegd, namelijk een houdverbod voor de rest van zijn leven. Als we dat soort sancties hebben, betekent dat in dit geval ook voor de NVWA dat lange, intensieve trajecten stoppen, waardoor zij hun werk weer op anderen kunnen richten.

Nogmaals, wij proberen om via innovatieve systemen, juiste wetgeving en het juiste instrumentenkoffertje van de NVWA misstanden aan te pakken. Maar ik kan u het volgende verzekeren. Ik ben een gereformeerde jongen, om het zo maar eens te zeggen. Het kwaad blijft er altijd. Er zullen dus altijd overtredingen blijven. Het gaat erom of wij deze adequaat kunnen bestrijden en verminderen en of we ook maatregelen kunnen nemen die notoire overtreders aanpakken. Dat kunnen we inmiddels.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik vind het jammer, want juist in die laatste paar zinnen krijg ik de indruk dat de minister vindt dat we de hele sector beschadigen door hier vragen over te stellen, terwijl ik van mening ben dat de sector beschadigd wordt doordat we er niet strak op zitten. Mijn vraag was eigenlijk algemener. Kan een analyse worden gemaakt van dat hele systeem en of het voldoende oplevert wat wij willen? In het nieuws zien we steeds weer dat er dingen misgaan in de slachtketens. We kijken ook naar dierenwelzijn. Wat mij betreft kunnen we het dan in het kader van de tijd daartoe beperken. Is de minister bereid om een analyse te maken van de vraag of het systeem van pakkans, straf et cetera voldoende werkt om het gedrag te veranderen en de incidenten te verminderen?

Minister **Adema**:

Nee, ik ga die analyse niet maken, omdat we net met de reorganisatie van de NVWA te maken hebben gehad. Die reorganisatie was ook gebaseerd op een analyse van de werking van de NVWA op zich. Die reorganisatie loopt nog door. Zoals ik al zei, zijn we bezig met de aanpak van cameratoezicht en dat soort zaken. Dit zijn nieuwe maatregelen die de positie van de NVWA versterken. Dat vind ik op dit moment van belang. We weten wat er nodig is. Nogmaals, dan ga ik het toch even terugleggen. U zegt: er komen steeds weer incidenten voorbij. Ja, er komen incidenten voorbij, maar het is niet zo dat je daarmee kunt zeggen dat de hele slachtketen dus altijd incidenten heeft. Dat is niet zo. Ik ben laatst bij een slachterij geweest die het op een heel nette manier doet. Ik heb er respect voor hoe ze ook intern bezig zijn met het verbeteren van bijvoorbeeld het dierenwelzijn. Als ik bij zo'n bedrijf kom, vraag ik ook aan onze inspecteurs: heb je hier alle ruimte om te doen wat je wilt? "Ja, ik heb hier alle ruimte om te doen wat ik wil. Er wordt mij hier geen strobreed in de weg gelegd. Het is hier gewoon goed. Hier kan ik mijn werk op een fantastische manier uitvoeren. Er wordt geluisterd en er wordt verbeterd." Ik denk dat dit buitengewoon belangrijk is. Er zijn dus heel veel bedrijven die het goed doen. Er zijn echter ook misstanden. Die moeten we zonder meer aanpakken. Daarover is geen discussie. Ook al zouden we de aanpak verdubbelen, al zouden we het instrumentenkoffertje verdubbelen, dan nog zul je zien dat er wel misstanden zijn.

De **voorzitter**:

Mevrouw Kluit, tot slot. Nee, u bent klaar. De heer Oplaat.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik kom er in tweede termijn op terug.

De **voorzitter**:

U kunt er in de tweede termijn op terugkomen.

De heer **Oplaat** (BBB):

Mijn vraag was: wie houdt toezicht op de toezichthouder? De minister gaf in zijn antwoord op mijn vraag aan dat hij met een soort visitatiecommissie komt. Minister, kunt u iets explicieter zijn over wat er dan gaat gebeuren en wie daarin wordt gehoord? Mijn tweede vraag is: kunt u nog even reflecteren op het capaciteitsprobleem? Wat gebeurt er om het capaciteitsprobleem binnen de NVWA op te lossen? Over de kosten heeft u gezegd: Duitsland en België hebben die kosten niet, maar zij hebben andere kosten. Zijn die kosten dan net zo hoog, namelijk €450.000 voor acht uur toezicht per dag?

Minister **Adema**:

Ja, het gaat hier ten eerste om bijvoorbeeld veeartsen die beschikbaar moeten zijn. Een veearts is nu eenmaal duur. Daarnaast is het zo dat de verwerking van alles wat er geconstateerd en gekeurd wordt, door de NVWA moet plaatsvinden. De visitatiecommissie kijkt naar de werking van de uitvoering, zoals ik al heb gezegd. Eigenlijk is het een heel klein beetje wat mevrouw Kluit vraagt over de werking van het stelsel. Maar het gaat er vooral om hoe de uitvoering van het stelsel uitwerkt. De tijdelijke visitatiecommissie is daarmee aan de slag. Ze moet daar een review op geven, kijken wat eruit komt en wat ons dan te doen staat.

Dat de keuringskosten hoog zijn, is helder. Ik wil het ook omdraaien door de totale keuringskosten te betrekken op het totaal van de omzet van een bedrijf. We hebben daar onderzoek naar laten doen. Ook naar de tariefsverhoging van de NVWA is onderzoek gedaan. Er is onderzocht hoe de keuringskosten zich verhouden tot de omzet van bedrijven en wat dat uiteindelijk betekent voor de inzet van de NVWA. Daar is uitgekomen dat de keuringskosten over het algemeen zo marginaal zijn ten opzichte van de totale omzet van een bedrijf dat dit aanvaardbare kosten zijn. Dat is uit het onderzoek gekomen. Eén categorie die daar niet in zat, waren de zelf slachtende slagers. Van die categorie hebben wij gezegd dat we de kosten gaan dempen. Als we met de tariefsverhogingen op dezelfde manier waren omgegaan met de zelf slachtende slagers, dan waren dat onevenredig hoge kosten geworden. We hebben het juist gedempt om ervoor te zorgen dat het geen negatief effect heeft.

Voorzitter. Volgens mij heb ik daarmee de vragen op het gebied van inspectie en NVWA gehad. Anders hoor ik het graag.

De **voorzitter**:

Meneer Oplaat, kan het niet wachten tot uw tweede termijn?

De heer **Oplaat** (BBB):

Nee, want de minister was aan het einde van het blokje. Dat kondigde hij net aan. Ik wil toch even weten hoe het staat met de uitvoering van de motie-Lodders/Geurts, waarin wordt uitgesproken dat de efficiencywinst die de NVWA moet maken, moet terugkomen in lagere tarieven.

Minister **Adema**:

Er wordt op dit moment door de NVWA samen met de sector gekeken waar het doelmatiger kan. Want daar gaat het om: kun je doelmatiger en efficiënter werken? En kunnen die kosten terug naar de sector? Op dit moment wordt er met de sector gesproken over wat er doelmatiger zou kunnen en hoe het zit met de doelmatigheid van de NVWA. Dat is een permanent traject. Ik denk dat het belangrijk is dat we permanent de spiegel voorhouden: waar kan het beter, waar kan het doelmatiger en wat kan dat opleveren? Soms zit het overigens niet in kosten, maar zit het in administratieve lasten voor bedrijven en dat soort zaken. Die kunnen ook teruggebracht worden. Het is dus niet altijd zo dat we sec kosten naar beneden kunnen brengen. Het kan ook in andere dingen zitten. Dat komt ook uit de gesprekken die we voeren. Uit de effecten van doelmatigheid en efficiency blijkt dat bedrijven niet direct in kosten veel lager uitkomen, maar dat wel de administratieve lastendruk minder wordt, wat kan doorwerken in de bedrijfsvoering.

Tot slot kom ik bij het kopje dierproeven terecht. Er worden heel veel dierproeven gedaan. Het is belangrijk dat we proberen om het aantal dierproeven terug te dringen.

Dierproeven zijn echter nodig. Kijk naar de ontwikkeling van medicijnen. We hebben echt dierproeven nodig om te komen tot nieuwe medicijnen en dat soort zaken. Het is dus ook niet zo dat we dierproeven zomaar kunnen verbieden. Dat kan trouwens ook niet in Europees verband. Wij zijn bezig met de drie V's die mevrouw Visseren noemde. We zijn ook bezig met de TPI'en, dus om proefdiervrije innovaties toe te passen. Het is belangrijk dat er zo veel mogelijk alternatieven komen voor dierproeven. Ik kom zo nog even terug op het onderwijs, maar het is belangrijk dat er zo veel mogelijk alternatieven komen voor dierproeven.

Het is overigens Europees beleid dat de dierproef niet meer gehouden mag worden op het moment dat er daarvoor een alternatief is. Via het project waarmee we onder andere samen met Utrecht bezig zijn, wisselen we de best practices op dat gebied goed uit. Dat proberen we ook Europees voor elkaar te krijgen, zodat de toegang tot alternatieven, wat ook nog weleens een probleem is, de beschikbaarheid van alternatieven en de bekendheid van alternatieven toenemen. Dan kan de afweging ook gemaakt worden. Er moet bij dierproeven namelijk altijd de afweging gemaakt worden: is er een alternatief, of kan het niet anders? Als het niet anders kan, zit je vast aan de dierproef. Als het alternatief er is, moet het alternatief gebruikt worden.

Er was de vraag: kunnen we in het onderwijs een verbod instellen? Ook het onderwijs heeft dierproeven nodig. Er worden mensen opgeleid om later bij de ontwikkeling van medicijnen enzovoort met dierproeven te kunnen omgaan. Wij hebben een soort streefbeeld voor het onderwijs waarbij wij proberen om langzamerhand de ontwikkeling naar minder dierproeven in het onderwijs te laten plaatsvinden. Uiteindelijk is er dan misschien op termijn proefdiervrij onderwijs en onderzoek, maar daar zijn we op dit moment nog niet. Virtual reality wordt op dit moment al veel gebruikt in het onderwijs. Dat is een goede vervanging voor dierproeven. Er wordt dus wel naar dat soort alternatieven gezocht, maar we gaan geen verbod op dierproeven invoeren. Dat kan ook niet. De Centrale Commissie Dierproeven is overigens het orgaan dat wij hebben ingesteld om de toelating van dierproeven te toetsen. Zij gaan ook altijd uit van het neentenzijprincipe.

Dan de vraag van mevrouw Visseren om de beschikbaarheid van alternatieven voor dierproeven jaarlijks te updaten. Ja, ik zet me daar Europees voor in. Ik heb daarover net al iets gezegd. Dat is een heel belangrijk punt. We moeten dus goed in kaart brengen wat de alternatieven zijn en wat een goed potentieel is, zodat die kunnen worden toegepast bij onderzoek en bij de ontwikkeling van medicijnen.

Is de minister bereid om per toepassingsgebied een streefdatum voor het uitfaseren van dierproeven in te stellen? Dat kan ik onmogelijk toezeggen. De wetenschap is nog onvoldoende ontwikkeld om op dat punt al een stip op de horizon te kunnen bieden. Overigens wordt er binnen de EU breed erkend dat dat op dit moment niet aan de orde kan zijn. We hebben hier wel te maken met bijvoorbeeld de ontwikkeling van medicijnen. Dat moet op een buitengewoon veilige manier gebeuren. Er is brede consensus dat er op dit moment nog geen zicht is op een veilige absolute uitfasering. Daarvoor zijn dus ook geen termijnen bekend.

Meneer de voorzitter. Volgens mij heb ik de meeste vragen gehad. Ik ben er doorheen.

De **voorzitter**:

Dank u wel, minister. Mevrouw Visseren heeft nog een vraag aan u, of een opmerking.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Misschien heb ik dat allebei.

De **voorzitter**:
Dat mag ook. Als het maar kort is.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Dank voor de beantwoording. De minister zegt: dierproeven zijn nodig. Ik denk dat die opmerking nuancerend nodig heeft. Voor verschillende gebruiksonderwerpen zijn dierproeven namelijk meer of minder nodig. De minister gaat ervan uit dat dierproeven veiligheid garanderen, terwijl onderzoek laat zien dat medicijnen die hoopgevende resultaten lieten zien in dierproeven bij de mens helemaal niet werkten, of vice versa. De vertaling tussen dierproeven en de mens is problematischer dan de minister schetst. We moeten dus af van dierproeven als gouden standaard. Daar gaat de Transitie Proefdiervrije Innovatie over. Er zijn alternatieven. Het huidige gebruik van dierproeven is problematisch, niet alleen voor de dieren, maar ook voor onze veiligheid. We moeten echt door die bubbel van die gouden standaard heen prikken. Ik weet dat ik naar een vraag toe moet werken.

De **voorzitter**:
Dit klinkt als een tweede termijn, mevrouw Visseren. Dan heeft u alvast een deel van de spreektijd gebruikt.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Nou, daar ben ik het mee oneens. Juist in het onderwijs zijn er alternatieven. Ik heb expres de vraag over het bachelor- en masteronderwijs gesteld, en juist niet over het postacademisch onderwijs, waar inderdaad de mensen die in de toekomst dierproeven gaan uitvoeren, opgeleid worden om die zo veilig en diervriendelijk mogelijk uit te voeren. Wat betreft het bachelor- en masteronderwijs zouden wij ons de vraag kunnen stellen: zijn wij onze studenten aan het opleiden met een ouderwetse technologie of met een nieuwe technologie? De minister noemde al IA, maar ook organs-on-a-chip et cetera.

De **voorzitter**:
Mevrouw Visseren, het wordt nu echt te lang voor een interruptie. Sorry, dan moet u een tweede termijn doen. Dus een korte vraag of een tweede termijn.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Ik wil graag aan minister vragen of hij als hij het onderscheid maakt tussen bachelor- en masteronderwijs en postacademisch onderwijs, dan niet meer mogelijkheden ziet voor het aanscherpen van de ambitie voor het bachelor- en het masteronderwijs.

Minister **Adema**:
Ik zei al dat overal streefbeelden zijn gedefinieerd wat betreft waar men naartoe wil. Dat geldt voor de bachelor, de master en het postdoctoraal onderwijs. Die streefbeelden worden nu toegepast. Er wordt dus ook gewerkt met alternatieven. Ik noemde er net al eentje. U noemt organen-op-chips; dat is ook een prachtige ontwikkeling die er is. Dat

soort zaken wordt ook toegepast in het onderwijs. Men probeert daar zo veel mogelijk nieuwe initiatieven die er zijn op het gebied van alternatieve dierproeven toe te passen, zodat ook de nieuwe generatie ze kent. Dat is wel een punt dat ik met mevrouw Visseren deel: ook de nieuwe generatie moet bekend zijn met de nieuwe technieken die er zijn, zodat ze kunnen worden toegepast. We hebben in de hele transitie omtrent dierproeven namelijk geconstateerd dat onbekend, laten we zeggen, onbemind maakt. Het is dus belangrijk om die alternatieven juist in het onderwijs op een goede manier te positioneren, zodat de nieuwe lichte medici enzovoort wordt opgeleid met de alternatieven die voorhanden zijn en ook met de mindset — want het is natuurlijk best een beetje een traditionele wereld; dat herken ik — om op zoek te gaan naar alternatieven. We hebben geconstateerd dat daar best nog wel een tandje bij kan.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan geef ik het woord aan de minister voor Natuur en Stikstof.

Minister **Van der Wal**:

Voorzitter, dank dat ik hier aanwezig mag zijn om met uw Kamer in gesprek te gaan over onze begroting. Voor mij is het de eerste keer in deze plenaire zaal. Ik heb geen lange inleiding. Ik ga eigenlijk direct naar de vragen. Ik doe dat in drie blokjes, zeg ik even voor de structuur. In het blokje stikstof ga ik in op de PAS-melders, de drempelwaarde, de vergunningverlening, de kritische depositiewaarde en alles wat daarbij hoort. Dan heb ik een blokje over het Nationaal Programma Landelijk Gebied, het transitiefonds en de koplopersmaatregelen. Tot slot heb ik een blokje natuur, over de VHR, de wolf en de Natuurherstelverordening. Ik hoop dat dit voor enige structuur zorgt.

Om er met blokje één, stikstof, dan maar meteen in te vliegen, begin ik met de vraag over de drempelwaarde naar Duits voorbeeld. De heer Oplaat vroeg of we die hier kunnen invoeren naar Duits voorbeeld. Het IPO, het Interprovinciaal Overleg, is inderdaad een verkenning gestart naar een rekenkundige ondergrens. Dat doet het op basis van wetenschappelijke en/of modelmatige technische argumenten. We kijken daarbij natuurlijk naar de landen om ons heen, dus ook naar Duitsland. Duitse wetenschappers nemen ook deel aan die wetenschappelijke klankbordgroep. Die verkenning is opgesplitst in verschillende onderdelen: de wetenschappelijke verkenning naar de onderbouwing en de bepaling van een ondergrens, een multidisciplinaire analyse van de juridische, de ecologische maar ook de beleidsmatige gevolgen, en ook natuurlijk de gevolgen voor de beheersmaatregelen. Zo zijn er ontzettend veel vragen die beantwoord moeten worden voordat we deze ondergrens kunnen invoeren. We zijn vanuit het ministerie van LNV volop betrokken bij deze verkenning. De uitvoering vindt plaats in dit jaar. Ik hoop de eerste resultaten rond de zomer te hebben.

Na de verkenning ga ik de Raad van State vragen om voorlichting te geven over de rekenkundige ondergrens, want een hogere rekenkundige ondergrens betekent niet dat de depositie is verdwenen. Die is er natuurlijk nog gewoon. Sterker nog, de depositie van projecten daalt nog steeds op dezelfde manier neer op de natuur, en we hebben al best een dikke stikstofdeken. Die rekenkundige ondergrens leidt natuurlijk tot een verschuiving van projectspecifieke naar meer generieke maatregelen. Daarmee kan het de vergunningverlening mogelijk makkelijker maken, wat we natuurlijk heel graag willen. Maar dan is er wel flankerend beleid nodig om die depositiestijging tegen te gaan, en misschien ook andere aanvullende bronmaatregelen op het pakket dat we al hebben. Dus

ja, een rekgrens. Ik denk dat er ook veel draagvlak voor is, maar het moet stap voor stap voor stap, want we kunnen dit maar één keer goed doen. Ik denk dat we hier met z'n allen willen voorkomen dat we nieuwe PAS-situaties creëren.

Dan de vraag van mevrouw Van Aelst over de stikstofbanken. Ze vroeg of we een overzicht hebben en of ik bereid ben dat te delen. Daarop is het antwoord ja, vanzelfsprekend. Hebben we dan ook het overzicht van de stikstofruimte voor extern en intern salderen? We hebben een evaluatie afgerond ten aanzien van extern salderen. Die deel ik binnenkort met de Tweede Kamer. Onderdeel daarvan was het verkrijgen van een kwantitatief beeld van natuurvergunningen die zijn verleend op basis van extern salderen sinds het vervallen van de PAS in 2019. Daarbij zijn de data en de omvang van de transacties in kaart gebracht. Intern salderen is op dit moment natuurlijk niet vergunningplichtig, dus dat betekent dat bevoegd gezagen ook geen zicht hebben op de stikstofruimte die binnen een verleende vergunning kan worden ingezet door de initiatiefnemer. Maar ik kom binnenkort met een beleidsbrief over salderen. Daarin zal ik ook mijn beleidsvoornemens ten aanzien van intern en extern salderen delen, maar die registratie vind ik ongelofelijk belangrijk, om te weten waar de ruimte zit, hoe je die kunt inzetten en of je die kunt inzetten.

Dan de vraag van de heer Oplaat over de snelheidsverlaging, want we zijn met z'n allen 100 kilometer per uur gaan rijden. Die verlaging van de snelheidslimiet, na de uitspraak op 29 mei 2019 van de Raad van State, is onderdeel van het spoedmaatregelenpakket. Dat spoedmaatregelenpakket is in december 2019 vastgesteld om de stikstofneerslag in Natura 2000-gebieden te beperken. Dit is toen besloten om te voorkomen dat de bouw direct zou stilvallen. Met dat maatregelenpakket werd beoogd om op korte termijn weer ruimte te bieden aan woningbouw en zeven infrastructuurprojecten. In 2022 heeft het kabinet besloten die snelheidsverlaging niet langer ter beschikking te stellen voor nieuwe vergunningen en de depositiereductie ten goede te laten komen aan de natuur. Het nu terugdraaien van de snelheidsverlaging en weer teruggaan naar 130 kilometer per uur leidt tot een toename van die stikstofdepositie. Die verlaging kunnen we nu dus niet terugdraaien. Het kan wel op het moment dat de natuur het weer kan dragen of dat we natuurlijk massaal elektrisch gaan rijden.

De heer **Dessing**ⁱ (FVD):

Ik ben even benieuwd naar het volgende. Misschien heb ik het niet helemaal scherp, hoor. De minister zei: als we die 100 kilometer per uur zouden afschaffen, dan komt de natuur weer in gevaar; dan komt er meer depositie en whatever. Maar wat is het netto-effect geweest van het verlagen van de snelheid naar 100 kilometer per uur?

Minister **Van der Wal**:

Voor het zichtjaar 2021 is dat een gemiddelde depositieverlaging van 2,2 mol per hectare per jaar op de stikstofgevoelige habitat, berekend als gevolg van de verlaging van de maximumsnelheid op rijkswegen, volgens het RIVM.

De **voorzitter**:

De heer Dessing? Nee, dat was 'm.

Minister **Van der Wal**:

Dan hebben we de PAS-meldingen. Ik wil daar wel wat langer bij stilstaan, voorzitter, als u dat goedvindt. De heer Oplaat vroeg daar aandacht voor. Ik dacht te horen dat

mevrouw Prins het woord "wrang" gebruikte. Ik weet dat niet honderd procent zeker, maar ik dacht dat te horen. Ik dacht: ja, zo voelt dat voor mij ook. Dat is vaker niet goed gegaan in dit land. Ik ben iedere maandag op werkbezoek in het land. Dan spreek ik met boeren. Het raakt me echt iedere keer. Het is frustrerend dat je daar als minister zit. Wat je het allerliefste zou doen, is nu namelijk met één pennenstreek al die PAS-melders legaliseren. Dat willen we toch allemaal? Ik ga daarbij voorop. Hoe kan het dan zo zijn dat je moet uitleggen: "U bent agrarisch ondernemer. Uw emissie en depositie zijn er al. U heeft te goeder trouw gehandeld. Dan komt er een uitspraak. We kunnen dat niet rechtzetten, omdat de natuur geen extra depositie kan hebben"? Dat kun je niet uitleggen. We leggen ons daar ook gewoon niet bij neer. Soms blijven we, misschien tegen beter weten in, kijken en ons inzetten als het gaat om de juridische redeneerlijn.

Vorige week werd er weer een uitspraak gedaan die de PAS-melders ook kan raken, waarbij er iets meer beweging was in het kader van het algemeen belang. Dan bekijken we ook direct: "Wat kan daar? Wat betekent dat? Wat kan wel?" Volgens mij staan we wat dit betreft allemaal aan dezelfde kant: we willen dit heel snel oplossen. Het kabinet voelt die grote verantwoordelijkheid echt. We hebben een legalisatieprogramma op basis van bronmaatregelen. Het wrange is dat het afgelopen jaar meer bekend is geworden over de staat van de natuur. Daardoor komt de opgave steeds meer onder druk te staan. Daarom zetten we in op het verbreden van de mogelijkheden, de oplossingen voor de PAS-melders. De wijze waarop ik dat doe, ga ik toelichten in het actieplan dat ik op verzoek van mevrouw Nijhof schrijf. Dat is een motie die is aangenomen in de Tweede Kamer.

Het eerlijke verhaal is dat er geen quick fix is, hoe frustrerend dat ook is. Ook in het kader van het landbouwakkoord hebben we, in overleg met LTO, een redeneerlijn uitgevraagd bij de landsadvocaat op het gebied van een generaal pardon: zou dat dan kunnen? Nee, dat kon ook niet. Stel dat we nu weer een stap zetten en zeggen "oké, we hebben het gefikst", terwijl het juridisch niet houdbaar blijkt. Dat wil je niet, juist niet voor deze groep. Hierbij wil je juist zorgvuldigheid betrachten.

Betekent het dan dat het niet in beweging is? Nee. Juist wat betreft de PAS-melders die we kunnen legaliseren, moet je gebiedsgericht inzoomen. We moeten gebiedsgericht kijken, met een passende beoordeling, wat wel kan. We zien wel dat het in beweging komt. Het gaat zo traag als een slak die afremt om de hoek in te rijden of om de bocht te nemen, dus het gaat echt stap voor stap, maar het heeft onze volle aandacht. We hebben ook gekeken naar het SSRS-systeem, de stikstofbank. Daarbij hadden de PAS-melders geen prioriteit, maar bijvoorbeeld woningbouw en infrastructuur wel. Ik heb in het kabinet gezegd: "Dit kan niet waar zijn. Die ruimte moet nu — dat moet op één — naar PAS-melders." Op die manier kijken we daarnaar. Samen met de provincies ben ik ook nog bezig met een regeling voor provinciale maatregelen voor PAS-melders, om hier echt alles aan te doen. We staan hier echt aan dezelfde kant.

Mevrouw **Prins**ⁱ (CDA):

Ik waardeer zeer datgene wat u zoal doet. U bevestigt dat ook duidelijk nog een keer. Mijn punt is eigenlijk dat als burgers of bedrijven slachtoffer zijn geworden van een fout van de overheid, we veel structureler zouden moeten nadenken over hoe we dat beter kunnen managen. Daar zitten allerlei juridische voetangels en klemmen. Het voelt echt niet rechtvaardig. Als kabinet zou je eens moeten kijken, en niet alleen voor de PAS-melders: als er fouten zijn gemaakt, hoe kunnen we dan regelen dat juridische

complicaties niet meer bij de ander terecht komen maar bij de overheid? Dat zou je echt veel structureler moeten doen, in aanvulling op datgene wat u al doet.

Minister **Van der Wal**:

Daar ben ik het van harte mee eens.

De heer **Oplaat**ⁱ (BBB):

Dank voor de warme woorden van de minister. Ik weet dat u dat ook meent. Er worden u weleens andere dingen verweten, maar dit meent u, dat merk ik ook aan u. Dat siert u ook. Maar het kan simpel worden opgelost. Wij moeten ermee stoppen om die doodlopende weg in te gaan met het huidige beleid. Het AERIUS-modellenrekensysteem is failliet. Wij zijn het enige land dat het AERIUS-systeem gebruikt, plus Vlaanderen dat het AERIUS-systeem gebruikt. Andere landen, zoals Duitsland, gebruiken het LOTOS-systeem. Gebruik het LOTOS-systeem, kijk naar de instandhouding van de natuur en zorg gewoon dat we net als in Duitsland 1 mol mogen hebben aan depositie, dan ben je overal vanaf en dan zijn de PAS-melders morgen allemaal vergund en kan de bouw van start.

Minister **Van der Wal**:

Was het maar zo makkelijk. Dan mag de heer Oplaat van mij lachen, maar was het maar zo makkelijk. Zo makkelijk is het niet. Eerst even in het algemeen. AERIUS is niks anders dan een hulpmiddel in de vergunningverlening. That's it. We hebben een activiteit. Die activiteit is er nog niet. En je moet kunnen aantonen of de natuur die kan dragen. Dan moet je altijd werken met een berekening want de activiteit is er nog niet, dus je kunt het niet meten. Zo simpel is het. Daarvoor gebruiken we AERIUS. In die vergunningverlening is dit een hulpmiddel. Je kunt altijd aanvullend nog een passende beoordeling doen of wat dan ook, dus het is niet de alwetende die je hebt toe te passen. Het is wel zo, als je de rechterlijke uitspraken ziet, over AERIUS, maar ook over de KDW, dat dit de best beschikbare technieken zijn waarvan ook rechters zeggen: werk daarmee.

Heel even over het verschil tussen LOTOS en AERIUS. Het RIVM heeft tot taak om de kwaliteit van onze fysieke leefomgeving te monitoren, waaronder ook de stikstofdepositie. Het RIVM gebruikt voor het berekenen inderdaad het OPS-model in AERIUS, omdat dit model beter in staat is om op lokale schaal adequaat te modelleren. In dit kleine, drukbezette land hebben wij nou juist de behoefte aan die lokale schaal. TNO heeft inderdaad een ander model ontwikkeld: LOTOS-EUROS. Dat model is beter toegerust om de invloeden van de veranderende samenstelling van de atmosfeer en van langeafstandstransport mee te nemen. De depositie kan zowel met het OPS- als met het EUROS-model worden berekend. In de benchmarking verschillen de uitkomsten van deze twee modellen onderling eigenlijk helemaal niet veel van elkaar. Ze zijn ook op basis van dezelfde uitgangspunten gemaakt.

In het Nationaal Kennisprogramma Stikstof werk ik aan het verbeteren van de modellen, door middel van een modellenensemble. Daarbij wordt onder andere geprobeerd het beste van twee modellen te combineren. Dat zijn we aan het doen; zowel OPS als LOTOS wordt in deze studie meegenomen. Daar zijn we dus keihard mee aan de slag. Maar ik zeg er wel bij: of het nou LOTOS of AERIUS heet, uiteindelijk zul je dit instrumentarium nodig hebben, ook in het kader van vergunningverlening, maar het is een hulpmiddel. We kunnen de depositie er niet mee wegtoveren. Die depositie blijft. Dat is het punt.

De **voorzitter**:

De heer Oplaat, nog een enkele korte vraag.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik heb nog geen reactie gehad op de 1 mol, als we hetzelfde doen als Duitsland. Ik ken boeren in het grensgebied die echt op 100 meter van de grens zitten. Die kunnen niks. Het water kent daar een andere norm dan in Duitsland. Alle regels zijn anders. En in Duitsland wordt gewoon gebouwd, zonder dat men daar een spoedpakket heeft naar 100 kilometer per uur. Sterker nog, als je af en toe even lekker rijden wilt, moet je naar Duitsland.

Minister **Van der Wal**:

Ja, maar we hebben hier zo veel dat dat niet zomaar kan. Je zult het eerst weer moeten verdienen, anders hebben we weer een PAS-situatie. Dat kunnen we niet ... Ik weet niet of het nou lachen is of wegwuiven, maar de heer Oplaat gebruikte in zijn eerste termijn ook grote woorden. Er werd gewapperd met kleuren en kaarten. Maar ik sta hier voor de verbinding.

De **voorzitter**:

Meneer Oplaat, wilt u niet vanuit de bankjes ... De mensen kunnen dat thuis niet volgen. Grondwettelijk is dit een openbaar debat. Dat vergt dat u, als u iets wilt zeggen, de microfoon gebruikt, zodat iedereen thuis het ook kan volgen.

De heer **Oplaat** (BBB):

Voorzitter, het is terecht dat u dat zegt. Ik heb niet met kaartjes gewapperd. Er is er maar een hier in deze Kamer die met een kaartje heeft gewapperd, met grote gevolgen, en dat was uzelf.

Minister **Van der Wal**:

Ik sta hier om te verbinden. Ik hoorde de heer Oplaat in zijn eerste termijn met kleuren en een kaartje wapperen. Dat kunt u doen, maar ik handel naar internationale wetgeving en naar nationale uitspraken. Dat kunt u mij niet verwijten. Ik wil juist naar de verbinding, want ik denk dat er ontzettend veel is dat ons verbindt. Of het nou een rekgrens of een drempelwaarde is, die stap kunnen we nu niet zetten. Maar ik doe er alles aan om die stap wel te kunnen zetten. Daar is één ding voor nodig, namelijk dat we de natuur dusdanig herstellen dat we kunnen voldoen aan de verplichtingen vanuit de VHR, zodat we onszelf ook weer vergunningsruimte kunnen geven. Want daar snakken we allemaal naar.

De **voorzitter**:

U bent al bij de VHR, zie ik.

Minister **Van der Wal**:

Nee, was het maar zo. Maar ik ben er wel een beetje doorheen aan het freewheelen. Dat ten aanzien van de PAS-melders.

De interimmers zijn ook heel terecht benoemd, de mensen die activiteiten hebben gestart of uitgebreid tussen het aanwijzen van de Natura 2000-gebieden en de inwerkingtreding van de Wet natuurbescherming in 2009. Ook deze groep moet een

vergunning gaan aanvragen. Dat heeft het kabinet in 2019 ook laten weten. Dat doen we stap voor stap via het Nationaal Programma Landelijk Gebied. Maar het is een enorme klus om ook de interimers te helpen in de vergunningverlening.

Dan de vraag van de heer Oplaat waarom in de wet de keuze is gemaakt voor de kritische depositiewaarde en niet voor de goede instandhouding van de natuur. Het doet mij deugd dat BBB zo'n natuurhart heeft en naar de brede staat van instandhouding kijkt. Dat doet mij deugd, want dat is iets waar ik als minister voor Natuur iedere dag mee bezig ben. Die staat van de instandhouding is geborgd in Europese wet- en regelgeving, in onze Vogel- en Habitatrictlijn. Om aan deze verplichting te voldoen en de natuur te herstellen, is veel nodig. We moeten aan heel veel drukfactoren werken, waaronder ook stikstof. De heer Oplaat zei heel mooi: voor een volgend kabinet moet er nog wel een minister voor Natuur en Stikstof zijn. Ik zou adviseren van niet, want deze titel is echt heel vervelend. Ik heb dit al vaker gezegd, ook in de Tweede Kamer: "Was compleet geweest. Dan hadden we gezegd 'de minister voor Natuur, Stikstof, én Droogte, én Water én ...', dus alle drukfactoren. Of we zeggen gewoon 'de minister voor Natuurherstel'." Dan hadden we de lading ook gedekt. Maar dit is natuurlijk een vreemd gezicht, temeer omdat daarmee de nadruk op alleen stikstof wordt gelegd, terwijl het gaat om de volle breedte. Dus op dat punt ben ik het eens met de heer Oplaat, hoewel ik het ook van grote meerwaarde vind dat de natuur eindelijk een bestuurlijke stem heeft in dit kabinet.

De staat van instandhouding is dus geborgd in de VHR. De PAS-uitspraak in 2019 en het advies van de Raad van State maakten dit duidelijk. Het werd op dat moment nodig geacht om een zelfbindende doelstelling wettelijk te verankeren. De KDW is daarbij als indicator gebruikt, omdat deze gebaseerd is op de best beschikbare wetenschappelijke kennis van het risico op verslechtering van de natuur. Het is dus niet andersom. We hadden in 2019 de uitspraak van de Raad van State waarin werd gezegd: overheid, kabinet u heeft decennialang beloofd dat die reductie, die daling zou gaan inzetten maar u doet het al decennialang in onvoldoende mate; voordat u weer vergunningen verleent, willen we eerst zien dat u dat ook echt eerst verdient. Daarom hebben ze gezegd: een structureel onontkoombare dalende lijn. Toen is er besloten om dat als resultaatverplichtende omgevingswaarde in de Wet stikstofreductie en natuurverbetering in 2021 te plaatsen. Dat heeft dus niets te maken met rechterlijke uitspraken die op een stikstofwet gebaseerd zouden zijn. Nee, dit is een beleidsmatige politieke keuze om onszelf als overheid een resultaatverplichting op te leggen, simpelweg omdat we het anders niet doen. Rechters kijken naar de KDW in het kader van vergunningverlening. Daar heeft de Wet stikstofreductie en natuurverbetering in die zin niets mee te maken. Dus we moeten hier beleid en wetgeving wel echt uit elkaar halen als het gaat om de KDW.

Ik heb het afgelopen jaar met een grote werkgroep gekeken naar een alternatief voor die Wet stikstofreductie en natuurverbetering. Kunnen we bijvoorbeeld niet een andere resultaatverplichtende omgevingswaarde dan die KDW aan onszelf opleggen? Als ik op werkbezoek in de grensregio's boeren spreek, zeggen ze: we hebben hier als doel in dit gebied om zoveel procent onder de KDW te blijven, maar ja, 30% komt uit het buitenland en daar kunt u ons toch niet verantwoordelijk voor houden? En dat snap ik. Ik ben zelf als minister, demissionair, groot voorstander ervan om die KDW in de Wet stikstofreductie en natuurverbetering te wijzigen in een andere resultaatverplichtende omgevingswaarde. Je zou het bijvoorbeeld kunnen doen aan de hand van emissies per

sector. Dat zijn allerlei gedachtegangen. Laat ik het zo zeggen: als ik niet demissionair was geweest, dan had ik daar absoluut op ingezet. Maar dat heeft niets te maken met vergunningverlening, want daarbij blijf je altijd met die KDW te maken houden.

Dan de vraag van de heer Dessing over de KDW en andere normen om dezelfde doelen te behalen. Uiteindelijk gaat het erom dat er effectief en geborgd maatregelen worden genomen die de natuur herstellen en dat de Europese verplichting uit de Vogel- en Habitatrichtlijn wordt gehaald. Ik vind het belangrijk om aan te geven dat een omgevingswaarde die heel breed kijkt naar de staat van de natuur, inhoudelijk gezien echt de voorkeur heeft. Dat geldt voor mij, maar ook voor die werkgroep waarin we echt goed met elkaar hebben ingezoomd of het kan. Dat zouden we natuurlijk het liefst willen en volgens mij zou daar ook echt een heel breed draagvlak voor zijn, maar dat is nu niet haalbaar omdat het heel ingewikkeld is. Nogmaals, wat betreft een alternatief in die wet, zou ik me zomaar kunnen voorstellen dat een nieuw kabinet, wie er ook in gaan zitten, gaat kijken om de KDW eruit te halen.

Dat was het eerste blokje dat puur gaat over stikstof.

De heer **Dessing** (FVD):

Er is in ieder geval één vraag beantwoord van de vele vragen die ik heb gesteld. Wat ik toch jammer vind en waar ik toch even op terug wil komen, is dat het hele stikstofbeleid dus berust op twee grote aannames; dat was eigenlijk het hele punt van mijn betoog. Die aannames zijn a, dat het slecht zou gaan met de natuur, en b, dat dat door stikstof komt. Ik heb mijn hele betoog eraan besteed om, feitelijk onderbouwd, die twee aannames onderuit te halen. Ik zou graag toch een reactie van de minister willen hebben op hoe zij daarnaar kijkt. We kunnen wel zeggen dat we het op een andere manier willen proberen te regelen, maar het gaat om het uitgangspunt: stikstof is geen probleem. Hoe kijkt de minister tegen dat feitelijke punt aan?

Minister **Van der Wal**:

Voorzitter. Dat is echt blokje drie. Daar kom ik zo op terug en dan ga ik daar ook uitvoerig op in. Ik kan de heer Dessing geruststellen.

De **voorzitter**:

Dat komt dus nog terug. Ik moet alvast een winstwaarschuwing afgeven. Als we niet om 17.30 uur klaar zijn met het hele debat, gaan we er om 20.00 uur vanavond mee door. Dat is even belangrijk voor de bewindspersonen en ook voor de woordvoerders.

Minister **Van der Wal**:

Dan ga ik in rap tempo door.

De **voorzitter**:

Dat heb ik niet gevraagd.

Minister **Van der Wal**:

De hint is duidelijk, voorzitter.

Dan ga ik nu naar het blokje over het NPLG, transitiefonds en de koplopersmaatregelen. Mevrouw Kluit van GroenLinks had een vraag over de totstandkoming van die 1,28

miljard. Ik wil heel even de boel weer uit elkaar halen, want ik kan me ook voorstellen dat het soms door elkaar wordt gehaald.

We hebben het Nationaal Programma Landelijk Gebied. Daar zitten eigenlijk alle maatregelen in die we verplicht zijn te nemen vanwege de internationale verplichtingen. Denk aan de Kaderrichtlijn Water in 2027, de Europese Biodiversiteitsstrategie, de Vogel- en Habitatrichtlijn. Daarvoor moeten we allerlei maatregelen nemen. Het Nationaal Programma Landelijk Gebied is eigenlijk niets anders dan een nietje daardoorheen, waardoor we al die maatregelen, die we hoe dan ook moeten nemen, op een slimme manier samenvoegen en integraal inzetten, zodat we niet eerst op een boerenerf staan met stikstofmaatregelen, dan met natuurmaatregelen, dan met watermaatregelen. Dat willen we voorkomen. Daarom is het Nationaal Programma Landelijk Gebied ingericht; dit moet zorgen voor een warme transitie van onderop, waarbij de boeren zelf aan tafel zitten en waarbij het hun plannen zijn voor hoe ze in dat specifieke gebied de doelen gaan halen. In Nederland is ieder gebied immers anders als je bodem en water sturend laat zijn. Dat is dus de manier waarop wij werken.

Johan Remkes zei, in zijn inmiddels derde rapport geloof ik, ook weer heel duidelijk: ja, dat Nationaal Programma Landelijk Gebied levert pas de eerste stikstofruimte op op middellange termijn, en we hebben nu ook ruimte nodig, al is het voor de PAS-melders. Daarom zijn we begonnen met de aanpak piekbelasting. Daar kom ik zo op. Dat zijn de regelingen. Daarnaast zijn we op verzoek van de Tweede Kamer begonnen met de koplopersmaatregelen: haal nou uit die goede gebiedsprogramma's van de provincies in het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied die low-regretmaatregelen waar we nu al mee zouden kunnen starten, naar voren, want dan komt het in beweging. Heel eerlijk, ik ben veel in het land en er gebeuren ongelofelijk mooie dingen in gebiedsprocessen, waar ontzettend veel boeren met elkaar aan het kijken zijn hoe ze kunnen verduurzamen en hoe ze kunnen kijken naar water, natuur, stikstof en noem maar op. Er gebeuren dus echt hele mooie dingen.

Afgelopen zomer hebben de provincies in reactie op dat verzoek naast hun gebiedsprogramma ook de koplopersmaatregelen ingeleverd. Dat zijn eigen plannen uit de gebieden zelf, van de provincies zelf. Dat is dus niet iets waarop ik gestuurd heb; ik heb echt de uitvraag gedaan: kom maar op met die goede plannen, vanuit de gebieden, onder regie van de provincies. Een voorbeeld: de Nieuwkoopse Plassen. Daar is een gebiedsproces met een prachtig projectvoorstel. Ik hecht daar heel veel waarde aan, want dan komt het in beweging en krijgen we misschien ook wat positieve energie in dit dossier.

Ik heb toen eerst Wageningen Economic Research gevraagd om al die maatregelenpakketten te appreciëren naar hun bijdrage aan de doelen in het NPLG en de beheersing van de risico's. WEcR heeft daarbij verbeterpunten meegegeven. Wij gaan met het Rijk de verbeterde maatregelen integraal opnieuw beoordelen. Dat wordt gedaan door een rijkstoetsteam. Daarbij wordt in het bijzonder gekeken of de aanbevelingen uit het WEcR-rapport goed zijn verwerkt. Dan beslissen we welke maatregelen echt in aanmerking komen voor de rijksbijdrage.

Dat hebben we via een nota van wijziging bij de begroting gedaan. Heel eerlijk: we lopen er nu wel tegen aan dat we geen transitiefonds hebben voor deze infrastructuur, terwijl dat juist de bedoeling was. Het transitiefonds zegt niets over het bedrag. Dat staat er

helemaal los van. Het gaat niet over 24 miljard of 1,28 miljard; daar gaat het fonds niet over. Het fonds gaat over de infrastructuur om een aantal dingen te realiseren. Een: meerjarige financiële zekerheid voor de boeren, zodat ze erop kunnen vertrouwen dat alles wat we in gang zetten, ook echt door kan gaan. Twee: integraliteit. In de toetscriteria van het fonds staat namelijk heel duidelijk dat het moet voldoen aan de doelen voor klimaat, stikstof, natuur et cetera. We toetsen integraal op die doelen. Drie: het geeft flexibiliteit, juist voor het Rijk en de provincies, om sneller te kunnen schakelen, terwijl we nu eigenlijk altijd in de begrotingscyclus zitten. Dat was de infrastructuur van het transitiefonds. Dat staat los van het bedrag, want daar zegt het transitiefonds helemaal niks over. Het is puur de infrastructuur. Die infrastructuur is controversieel verklaard en via de nota van wijzigingen is er daarom 2,8 miljard gereserveerd voor regelingen en voor deze plannen uit de gebieden.

Mevrouw Prins reageerde dat 1,28 miljard in dat geval veel te weinig is, maar dit is dus niet voor alle gebiedsprogramma's. Dit gaat puur om de maatregelen die al klaar waren en waarvan we zeiden: daar kunnen we mee aan de slag. Daar is die quickscan vanuit WEcR, Wageningen Economic Research, op gebaseerd. Nogmaals, dat zijn de plannen van de provincies zelf. Ik val in herhaling als ik zeg hoe belangrijk ik het vind dat we daar echt mee aan de slag gaan.

Toen vroeg mevrouw Kluit: is het dan wel eerlijk verdeeld onder de provincies? Nee, maar het doel is ook niet om een eerlijke verdeling te krijgen over die koplopersprojecten, want we hebben het van onderop uitgevraagd. Je hebt het dus te doen met dat wat wordt ingediend en wat de toets der criteria kan doorstaan. Het geld is echt bedoeld voor goede plannen. Er komt nog een tweede tranche aan, en wie weet kunnen de provincies die iets minder zijn toebedeeld dan een been bijtrekken. Dat is iets wat ik natuurlijk ook hoop.

Dan ga ik naar de aanpak piekbelasting en het instrumentarium. Naar aanleiding van de vraag van mevrouw Prins zeg ik dat het niet uit armoede is dat we de Lbv+-regeling hebben verlengd. Sterker nog, eigenlijk staan alle regelingen tegelijkertijd open, op één na, en dat is de verplaatsingsregeling. Die is echt ongelofelijk ingewikkeld en daar werken we ook keihard aan, zodat we uiteindelijk alle regelingen ook een keer tegelijk open hebben. Ik heb de Lbv+-regeling verlengd tot en met 2024, omdat ik zie hoe waanzinnig impactvol zo'n besluit is voor heel veel gezinnen en omdat ik daar simpelweg gewoon meer tijd voor wil geven. Je ziet namelijk dat ondernemers hun besluit niet alleen laten afhangen van zo'n Lbv+-regeling, maar dat zij bijvoorbeeld ook van een gemeente willen weten wat men met de bestemming kan. De combinatie van dit soort factoren maakt dat je zo'n besluit wel of niet neemt. Dat is ook een van de redenen dat we zeiden: gedurende 2024 gaan we hem echt openzetten. We werken aan nog meer regelingen, ook als het gaat om het verplaatsen. Die hopen we echt in de eerste helft van dit jaar te publiceren en daarna open te stellen, maar daar zijn we gewoon afhankelijk van notificatieprocedures met de Europese Commissie. Maar we doen er echt alles aan.

Dan beleid op natuur en landbouw. De Partij voor de Dieren en het CDA spraken van het stevig en voortvarend doen van voorstellen. Het enige wat ik kan zeggen, is dat ik me dag en nacht blijf inzetten om de nodige stappen te blijven zetten, of het nou gaat om de gebiedsprogramma's, de aanpak piekbelasting, de natuurdoelanalyses, de structurele aanpak stikstof of de herstelmaatregelen. Met Prinsjesdag heb ik gemeld welke stappen

ik nog ga zetten, maar ik ben ook bezig met zaken als normeren en beprijzen. Is het dan aan dit kabinet om zo'n besluit te nemen? Nee. Maar ik wil alles klaar hebben staan, zodat een nieuw kabinet ook voortvarend besluiten kan nemen en knopen kan doorhakken.

In lijn met de motie-De Groot heb ik ook aangegeven welke aanvullende maatregelen op het beleid nog mogelijk zouden zijn. Dit heb ik ook met de Kamer gedeeld. De besluitvorming is echt aan een nieuw kabinet, maar ik doe er alles aan om niet stil te vallen. Dat maakt het juridisch extreem kwetsbaar, omdat ons hele verweer — dan kijk ik ook naar de zaken die Greenpeace heeft aangespannen — in alle provincies op handhavingzaken en intrekingsverzoeken op het boerenerf is gebaseerd op voortgang, op stappen blijven zetten en op het inzetten van een structureel dalende lijn. Zonder dat verweer gaan we juridisch weer nat. Ook daarom is het belangrijk om die snelheid te blijven halen.

Dan de NPLG-doelen. Worden additionele maatregelen voorbereid? In lijn met het advies van het PBL starten we stapsgewijs met de onderdelen die vrijwel zeker effectief zijn. De provinciale gebiedsprogramma's worden op dit moment verder verfijnd. Ik verwacht dat in het derde kwartaal van 2024 definitief te kunnen maken, maar voor het doelbereik is meer nodig, zoals het PBL ook heeft laten zien. Het is echt frustrerend. We lagen op koers richting het doel in 2025. We lagen gewoon op koers met het Nationaal Programma Landelijk Gebied, de aanpak piekbelasting en de bronmaatregelen. We lagen op koers totdat in september de actualisatie kwam van de KDW's, waaruit bleek dat de natuur nog stikstofgevoeliger was dan gedacht. En ja, dat kun je niet naast je neerleggen. Daarmee zien we dat de druk op de opgave toch weer groter wordt. We moeten dus weer een been bijtrekken.

Dan ga ik naar het meerjarig maken van de maatregelen. Ik heb mevrouw Kluit daar eigenlijk al antwoord op gegeven. Dat was nou juist het doel met het transitiefonds. De heer Oplaat vroeg naar de doelen met de 1,28 miljard. Aan welke doelen zal dit geld besteed worden? Veel maatregelenpakketten dragen gelijktijdig bij aan meerdere NPLG-doelen. Het grootste aandeel van de maatregelen die in de 1,28 miljard zitten, zijn natuurherstel, natuurbeheer, extensivering, KPI en resultaatsturing. Bij natuurherstel en natuurbeheer gaat het om 13,5%, bij KPI en resultaatsturing is het 11,6% en bij extensivering gaat het om 13%. Dat is zo ongeveer de verhouding. Verdere onderverdeling van de maatregelen laat zien dat 40% van maatregelen toekomen aan de ondersteuning van de landbouw bij de transitie, 32% van de maatregelen gericht is op de natuur en 13% op water. De overige maatregelen zijn een combinatie en zijn eigenlijk gericht op de gebiedsprocesondersteuning van ongeveer 13%. Heel veel maatregelen hebben vaak een meervoudig doelbereik gezien de integrale aanpak, waaronder ook klimaat. Dus het is wel heel ingewikkeld om het helemaal met een schaarste te knippen.

Dan de rol van de boer in het NPLG. Daar is juist een enorm grote rol voor weggelegd. Sterker nog, daar is het hele NPLG op gebaseerd. Het NPLG stelt op een integrale en gebiedsgerichte manier kaders voor de uitwerking van de verschillende doelen. Die uitwerking kan niet los worden gezien van brede welvaart en de leefbaarheid in het landelijk gebied. Dus de boer is ongelofelijk belangrijk voor een duurzame transitie.

In provincies vinden dus heel veel gebiedsprocessen plaats met brede betrokkenheid vanuit de regio, waarbij de boer fysiek aan tafel zit. Het liefst wil ik zo weinig mogelijk

procesbegeleiders en noem maar op, maar vooral de boeren zelf aan het stuur. Daarnaast maken de provincies in hun gebiedsprogramma's ook een sociaal-economische impactanalyse, waarbij zij ook ingaan op de agro-economische effecten van het gebiedsprogramma.

Dat in het NPLG een grote rol is weggelegd voor de boer, is ook te zien aan de reservering van de financiële middelen van de maatregelenpakketten voor maatregelen gericht op de landbouw. Zoals ik al eerder aangaf, gaat van die 1,28 miljard ongeveer de helft naar de landbouw op het boerenerf zelf.

De laatste vraag in dit blokje gaat over de ruimteclaim natuurarealen, 400.000 hectaren in het NPLG. Daar vroeg de heer Oplaat naar. In het ontwerp-NPLG zoals dat nu ter inzage ligt, zijn de opgaven opgenomen die om ruimte zullen vragen. We bekijken al die opgaven samen, zodat we efficiënt met de ruimte kunnen omgaan. We combineren waar mogelijk op een slimme manier, dus inclusief, zodat de ruimteclaim netto zo klein mogelijk is. In het ontwerp-NPLG is dat ook zo voor het VHR-doelbereik nader geconcretiseerd, maar dit heeft geresulteerd in een indicatieve areaalopgave inclusief een regionale verdeling tot 2030. Dan gaat het niet om 400.000, maar om een areaalopgave natuur van 16.000 hectaren en 180.000 hectaren agrarische natuur. Daarbij merk ik op dat wij — dat zijn collega De Jonge en ik — denken dat we die 16.000 hectaren areaalopgave natuur voor 2030 nagenoeg kunnen invullen met bestaand beleid. Dan denk ik aan en-en-en, de Bossenstrategie, de Agenda Natuurinclusief et cetera. Het zal vooral bestaande inzet zijn. De 180.000 hectaren agrarisch natuurbeheer kunnen ook een kans zijn op een nieuw verdienmodel, want zonder de boeren is er geen natuurbeheer. Zo simpel is het echt. Dat was mijn blokje over NPLG en het koplopersproject.

Dan ga ik naar mijn derde en laatste blokje, namelijk VHR, natuur en de wolf. Ik neem even een slok. Dat mag vast wel.

De heer Oplaat vroeg aandacht voor soorten die zijn opgenomen en die nog nooit in Nederland zijn waargenomen. Kan ik bevestigen dat dit voorkomt? Het beeld dat daardoor zou worden geschetst, namelijk dat er instandhoudingsdoelstellingen zijn voor soorten die nog nooit in Nederland zijn waargenomen, herken ik niet in heel concrete voorbeelden. Instandhoudingsdoelstellingen zijn doelstellingen voor soorten of habitats die in een bepaald Natura 2000-gebied in niet-verwaarloosbare hoeveelheden aanwezig waren. Die doelstellingen zijn in de aanwijzingsbesluiten opgenomen op basis van de best beschikbare wetenschappelijke kennis. Tevens is in die gebieden gemonitord op aanwezigheid.

We hebben in 2020 onderzocht of er instandhoudingsdoelstellingen zijn die niet voortvloeien uit de Habitatrichtlijn. Die bleken er toen niet te zijn. Die rapporten heb ik toen ook gedeeld met de Kamer. Als zou blijken dat er tóch doelen zijn die niet conform de Vogel- en Habitatrichtlijn zijn, dan wil ik daar wel naar kijken. Het bevoegd gezag voor het beheer zijn meestal de provincies. Die kunnen altijd onderbouwde verzoeken doen om zo'n doel te wijzigen. De heer Oplaat heeft het niet letterlijk gevraagd, maar ik kan me de aanleiding voorstellen.

Dit gaat ook om de vraag of we de basis op orde hebben. Het hele eerlijke verhaal is wel dat wij decennialang monitoring en data een klein beetje hebben verwaarloosd. We

proberen echt een been bij te trekken. Dat doen we volop, samen met de provincies, om dit op orde te krijgen. Het mooie aan het werken met data en modellen is natuurlijk dat het zich ontwikkelt. Mochten er nieuwe inzichten zijn of mocht in de praktijk blijken dat er wijzigingen nodig zijn, dan kan dat continu. Dat geldt ook hiervoor, wat mij betreft.

Dan de vraag van de heer Oplaat of natuurdata openbaar toegankelijk zijn.

De **voorzitter**:

Hij komt, meneer Oplaat, uw vraag!

Minister **Van der Wal**:

Ik vind dat van groot belang. Een groot deel van de natuurdata zit in de Nationale Databank Flora en Fauna, de NDFF. De NDFF is in transitie van een systeem met betaalde abonnementen naar een systeem met open data, op basis van een open-tenzijbeleid. Ik vind het echt ongelooflijk belangrijk dat die data gewoon publiek toegankelijk zijn. De data worden gratis toegankelijk voor iedereen, met uitzondering van privacygevoelige gegevens. De locatiedetails van kwetsbare soorten zijn niet altijd openbaar, omdat geheimhouding soms in het belang van de soorten zelf is. Op deze manier wordt bedoelde of onbedoelde schade aan kwetsbare soorten voorkomen. Dat is helaas de praktijk.

Dit is nog dit jaar gereed. Daarvoor zetten wij echt alles op alles.

De heer **Oplaat** (BBB):

Blij om te horen. Dit was in 2020 al toegezegd door mevrouw Schouten, de toenmalige minister van Landbouw. Mensen moesten €10.000 betalen aan organisaties om te komen kijken. Wat mij nu verbaast, is dat er gezegd wordt dat er soorten geheim worden gehouden. Dan kunnen we nooit wat objectief samenstellen. Of heb ik het verkeerd begrepen? Dan mijn excuus.

Minister **Van der Wal**:

Ik kan niet garanderen dat alles zomaar toegankelijk is. Ik ben het ermee eens dat deze data op waardeniveau gewoon openbaar toegankelijk moeten zijn. Daar zijn wij het van harte mee eens en daarvoor zetten we alles op alles. Waarom zou ik dat niet willen? Het is toch iets wat we allemaal willen? Maar soms is geheimhouding voor bepaalde soorten op bepaalde locaties noodzakelijk, omdat er ook soms bedoelde schade aan die soorten wordt aangebracht. Dat gaat om heel kwetsbare soorten, dus dat kan soms een overweging zijn. Dat is helaas ook de praktijk. Maar op waardeniveau doen we er alles aan om die stap te zetten, want ik vind het zelf ook ongelooflijk belangrijk.

De heer **Oplaat** (BBB):

Blij om te horen, maar u maakt me wel heel nieuwsgierig. Waarom zou iemand schade aanbrengen aan bepaalde soorten?

Minister **Van der Wal**:

Er zijn helaas mensen die daar belang bij hebben. Het gebeurt. Dat is de reden dat het niet altijd kan en dat er soms sprake is van geheimhouding.

Dan de wolf.

De **voorzitter**:
Mevrouw Visseren.

Minister **Van der Wal**:

Mevrouw Visseren, ik zou goed opletten, want het gaat over de wolf. Dat is inderdaad in antwoord op uw vragen. U vroeg of ik kan aangeven wat voldoende bescherming voor gehouden dieren is en of ik bereid ben om op korte termijn met regels te komen voor bescherming van schapen en andere dieren die buiten worden gehouden. Zoals u weet, is de norm van artikel 1.6. van het Besluit houders van dieren een open norm. Hierdoor is het voor zowel de houder als de toezichthouder simpelweg onduidelijk welke bescherming als afdoende kan worden beschouwd. Daarom wordt hard gewerkt aan de invulling van die norm. Dat doen we zorgvuldig, in afstemming met heel veel partijen, zoals het IPO en de agrarische sector, om deze stappen te zetten. Dat kost inderdaad tijd. Ik zet alles op alles om voor de zomer de invulling van de norm helder te hebben. Heel misschien hebben we iets meer tijd nodig, maar dan gaat het vooral om de juridische inbedding daarna en welke vorm we daarvoor kiezen. Maar ik doe er alles aan om voor de zomer de invulling van de norm helder te hebben, met alle partijen die daarbij betrokken moeten zijn.

Dan de vraag of ik bereid ben om samen met provincies een plan te maken voor snelle plaatsing van de wolfwerende hekken. Daarover zijn we goed in gesprek met de provincies, de agrarische sector en ook de natuurorganisaties, om te kijken wat er mogelijk is om de dieren goed te beschermen tegen wolven. Daarmee kijken we naar meer maatregelen dan alleen hekken. Maar we kijken ook naar de vraag: welke hekken zijn dan ook echt geschikt in de praktijk? Ik wil immers wel zeker weten dat de genomen maatregelen ook echt effect hebben. Dus ik kan nu niet toezeggen dat medio 2025 alle dieren een wolfwerend hek hebben, maar we werken echt heel hard aan de invulling, om dat ook hier duidelijkheid nodig is. Maar nogmaals, ik vind het heel belangrijk om te kijken welke hekken echt geschikt zijn.

De **voorzitter**:

Wilt u niet door de zaal praten, mevrouw Visseren? Dan kunnen mensen het thuis niet volgen.

Minister **Van der Wal**:

Ze vroeg of ik klaar ben met de antwoorden over de wolf. Ik had nog één vraag liggen, en dat is de redeneerlijn hoe het werkbaar kan worden voor schapenhouders. Ik dacht: was dit nou een vraag of een opmerking? Maar ik vind het wel belangrijk om te zeggen dat het voor schapenhouders op dit moment gewoon niet duidelijk is welke bescherming als afdoende kan worden beschouwd. Gelet op de vele soorten verschillende locaties waar schapen grazen, zoals bos, weiland en heide, zijn we echt samen met de sector aan het kijken hoe we die open norm moeten invullen en hoe dat dan in de praktijk werkt. Die uitvoerbaarheid lijkt me heel relevant. En het is belangrijk dat we die invulling in de praktijk goed met de houders bespreken.

Mevrouw **Visseren-Hamakers**ⁱ (PvdD):

Fijn om te horen dat de minister hiermee zo voortvarend aan de slag is. Zou de minister een ander tijdstip kunnen noemen waarop zij die norm van artikel 1, lid 6 wél echt af kan hebben gerond? Dan is er helderheid voor iedereen. U zegt: ik red het misschien net niet voor de zomer. Kan het aan het eind van de zomer zijn? We hebben met elkaar immers

haast, simpelweg voor de bescherming van de schapen, voor de bescherming van de wolf en ook voor het keren van het debat over de wolf. Schapen kunnen worden beschermd tegen aanvallen van de wolf, alleen, we zitten te wachten op de implementatie, of de nadere uitwerking van de norm. Dus kan de minister helder aangeven wanneer zij wél klaar zou zijn met die uitwerking, en zou ze daar een toezegging over willen doen?

Minister **Van der Wal**:

Ik doe er alles aan om voor de zomer die helderheid over de invulling van de norm te hebben. Dus ik durf wel toe te zeggen dat ik die invulling van de norm voor de zomer kan delen. Maar afhankelijk van de juridische inbedding die we kiezen, weet ik niet of die gerealiseerd is voor de zomer. Die kan natuurlijk een iets langere doorlooptijd hebben, maar dan heeft u wel de helderheid over de juridische inbedding voor de zomer.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Ja. Mijn vraag gaat ook over de samenwerking met de provincies, om die beschermende hekken met spoed te realiseren, of die bescherming op een andere manier; het hoeven niet per se hekken te zijn. Ik had medio 2025 geopperd in mijn eerste termijn, ook omdat ik denk: dan hebben we met z'n allen een jaar om die te implementeren; dat lijkt me niet heel onrealistisch. Zou de minister daarbij haar handen willen branden aan een tijdstip?

Minister **Van der Wal**:

Nee, want de vraag is of alle dieren een hek hebben, medio 2025. Daar durf ik mijn handen niet aan te branden. Ja, we willen heel veel snelheid, maar nogmaals, ook hier zeg ik: we kunnen wel overal hekken plaatsen, maar ik wil wel zeker weten dat die maatregelen ook effect hebben. Daar zijn we nu goed naar aan het kijken. Maar dit is een onderwerp waar we allemaal belang bij hebben, ook de sector, of mensen nou voor of tegen de wolf zijn. Het is toch een tikkeltje emotioneel en gepolariseerd debat. Maar we zijn gewoon heel voortvarend bezig met die hekken en de noodzaak daarvan, op een manier dat het werkt. Het IPO, de agrarische sector, we willen gewoon allemaal stappen zetten, simpelweg ook omdat de veehouders de wettelijke plicht hebben om hun vee te beschermen. Omdat het een open norm is, is het voor diezelfde veehouder onduidelijk op wat voor manier dat moet. Hier is dus echt heel veel behoefte aan duidelijkheid. Dat geldt ook voor die hekken. Ik verwacht echt dat we heel ver kunnen komen, maar ik kan niet toezeggen dat alle dieren medio 2025 een hek hebben.

Dan de inbreng van de heer Dessing over dat 80% van de natuur in goede staat zou zijn. De stellingname dat veel van de natuur in goede staat zou zijn, lijkt gebaseerd op een verkeerde interpretatie van gegevens over de Natura 2000-gebieden die Nederland aanlevert in Brussel. Die gegevens zijn niet geschikt voor de conclusie over de algehele staat van de natuur. We beoordelen conform de Europese methodiek de staat van de instandhouding van habitattypen en -soorten op landelijk niveau. Van de beschermde habitattypen is 12% in gunstige staat. Van de soorten is 26% in gunstige staat. Het merendeel is dus niet in gunstige staat. Ik span me in om gegevens over natuur toegankelijker te maken, zoals via het dashboard, waar de Kamer mij om heeft gevraagd, en de databank. Daarom vind ik dat nou juist zo belangrijk.

Ik zie dat dit vragen oproept.

De heer **Dessing** (FVD):

Met alle respect naar de minister, maar dan veegt zij het onderzoek van de heer Prins toch eigenlijk volledig van tafel? Hij is een gerenommeerd onderzoeker die aan de ene kant duidelijk heeft gesteld dat er geen stikstofprobleem is en aan de andere kant zegt dat de Habitatrictlijn ervoor zorgt dat er slechts zeven types zijn geïdentificeerd. Ik wil ze wel noemen hoor, als dat de minister helpt: het doorgroeid fonteinkruid, het gewoon trapmos ...

De **voorzitter**:

Is dit nodig, minister? De minister weet al wat uw vraag is. Zullen we de minister dan de kans geven om een antwoord te formuleren?

Minister **Van der Wal**:

Dat betreft het rapport van de heer Prins. Hij is inderdaad een oud-medewerker van de WUR. Er wordt gerefereerd aan een rapport over recente trends van soorten die typisch zijn voor habitattypen. Het is ongelofelijk vervelend dat die publicatie voor deze verwarring heeft gezorgd, vooral omdat de door de auteur geraadpleegde deskundigen van het CBS en de WUR hebben gemeld dat de conclusies in dat rapport onjuist zijn. De landelijke trends waarop ik mij voor het beleid baseer, zijn die van het CBS en de rodelijstrappen. Daaruit blijkt dat het niet goed gaat met stikstofgevoelige soorten. Maar ook op internet zijn reacties gepubliceerd, bijvoorbeeld van geraadpleegde deskundigen zoals professor De Vries. Die noemde het rapport misleidend. Een belangrijke fout is dat de verspreiding van soorten en van populatietrends door elkaar worden gehaald. De relevantie van stikstof als drukfactor wordt gebagatelliseerd zonder wetenschappelijke onderbouwing. Precies hierom vind ik het zo belangrijk, wat ik deel met de heer Oplaat, dat gegevens en data vanuit de NDFF publiekstoegankelijk zijn, juist om dit soort misvattingen te voorkomen.

De **voorzitter**:

De heer Dessing is overtuigd, zoals ik het zie.

Minister **Van der Wal**:

Dat is uw conclusie, voorzitter.

Dan ga ik naar de vraag van de heer Dessing of ik het ermee eens ben dat stikstofnormen worden gesteld voor habitats van de Natura 2000-gebieden en niet voor de soorten zelf. Ja, dat klopt.

Dan was er nog de vraag van de heer Dessing wat ik doe als blijkt dat de effecten verkeerd zijn ingeschat. Als de plank is misgeslagen, heb ik dan het lef om het terug te draaien? Het antwoord daarop is ja, natuurlijk. Nogmaals, wat ik ook al zei in mijn inleidende betoog, als er een makkelijkere weg zou zijn dan we nu hebben, dan zou ik daar meteen voor kiezen. Waarom niet?

De heer **Dessing** (FVD):

Met alle respect, deze minister is er dus van overtuigd dat stikstof een heel groot probleem is en dat het daadwerkelijk een probleem is dat we de normen die we gesteld hebben, kennelijk overschrijden, normen die dusdanig streng en onrealistisch zijn dat het lossen van één ganzenpoepje op een hectare landbouwgrond voor een onoverkoombare overschrijding van diezelfde norm zorgt. Is dat nou echt wat de minister vindt?

Minister **Van der Wal**:

Ja. Ik wil dat wel toelichten. Ik vind niets. We hebben in juridische zin geen ruimte. Neem de suggestie van de heer Oplaat om te zeggen: dan schrappen we de stikstofwet. Dat kunnen we morgen doen, maar dan hebben we nog steeds de juridische uitspraken en hebben we nog steeds internationale verplichtingen waar we aan zullen moeten voldoen. Een ander brood kunnen we er niet van bakken.

De heer **Dessing** (FVD):

Dan stel ik het anders. Diezelfde lage norm, die onrealistische norm, hebben we onszelf opgelegd. We hebben dat zelf via die norm in de Natura 2000-regels opgenomen. Dan is één briefje in dezelfde richting, naar Brussel, voldoende om te zeggen dat wij dat op die manier niet willen doen, dat wij ons bijvoorbeeld à la de systematiek van Duitsland willen conformeren en dat wij stikstof niet als enige norm voor het behoud van habitat willen zien. Dat is toch een richting die we op zouden kunnen als daar de politieke wil voor is?

Minister **Van der Wal**:

Maar in het kader van vergunningverlening is stikstof niet de enige norm. AERIUS is een hulpmiddel om aan te tonen wat de natuur kan dragen. Daarnaast doe je een passende ecologische beoordeling, waarin gekeken wordt naar de brede staat van instandhouding van de natuur.

De **voorzitter**:

Tot slot, meneer Dessing.

De heer **Dessing** (FVD):

Nee, ik ga het niet eens worden met de minister. Ik vind het echt teleurstellend dat ze de praktische invulling van dit niet-bestaande probleem niet erkent.

De heer **Oplaat** (BBB):

Ik werd net genoemd en geciteerd door de minister, maar niet juist. Zij zegt: als we stikstof uit de wet halen, hebben nog steeds een juridisch probleem. Het is omgekeerd: we hebben het probleem doordat we stikstof in de wet hebben gezet, als enige land, naast Vlaanderen. Als we dat niet hadden gedaan, hadden we dat net als Duitsland niet. Daar zijn zeer intensieve gebieden, intensiever nog dan in Nederland. In Oldenburg, Cloppenburg en Vechta hebben ze dat probleem niet. We hebben het zelf veroorzaakt doordat we zelf voor stikstof hebben gekozen. Dat ben ik met de heer Dessing eens.

Minister **Van der Wal**:

Dan val ik in herhaling. De uitspraak van de Raad van State was op 29 mei 2019. Die heeft bepaald welke ruimte we hebben. De stikstofwet, de Wsn, is er gekomen in het jaar 2021. Het wordt dus omgedraaid. We leven in de EU. Europees recht gaat boven Nederlands recht. Ook de Vogel- en Habitatrichtlijn gaat dat. De Raad van State is echt heel helder hierin. Ook de bouwvrijstelling is een voorbeeld van nationale wetgeving die niet voldoet aan het Europees recht en waarmee we onderuit zijn gegaan. Nogmaals, als er een juridische oplossing zou zijn, dan zouden we die echt inzetten. Ook de Tweede Kamer als medewetgever loopt hier natuurlijk al jaren tegen aan. Je kunt dit probleem niet makkelijk oplossen. De enige manier is echt daadwerkelijk werken aan dat natuurherstel. De Raad van State heeft destijds in de Porthosuitspraak letterlijk gezegd: onzekerheid is niet op te lossen met nieuwe wettelijke regels; eerst acteren en dan creëer je de ruimte om de teugels te laten vieren. Iedere keer dat ik om ruimte te

zoeken met loopjes terugkom bij de landsadvocaat — kan het anders; wat kan wél? — is het antwoord: in deze fase nee. Daarvoor zullen we eerst heel veel moeten doen. Dat is die stap-voor-stapbenadering: eerst een structureel dalende lijn en dan hebben we de luxe om dit soort stappen weer te kunnen zetten.

De heer **Oplaat** (BBB):

De uitspraak van de Raad van State in 2019 ging niet over de stikstof, die Europa niet eens benoemt. Die ging over het feit dat de eventuele winst voor de PAS-melders niet vooraf ingeboekt zou mogen worden. Daarna bent u met een stikstofwet gekomen. Sindsdien zitten we diep, diep in de problemen en komen we er niet uit. Dat is de reden dat de BBB het waarschijnlijk niet met u eens wordt en dat we een ander beleid willen, gebaseerd op andere modellen en gewoon met 1 mol depositie, net als andere landen om ons heen; dan hebben we dat probleem niet.

Minister **Van der Wal**:

En daarmee creëer je een PAS-situatie, want die depositie is er wel. Daarom kan dat in deze fase niet. Je zult daar eerst een aantal stappen voor moeten zetten. Dit is echt van boven tot onder omgedraaid, getoetst, uitgevraagd. Als daar ruimte zou zijn, hadden we dat echt allang gedaan en zou ik zeker die stappen zetten, absoluut.

Voorzitter. Dan heb ik hier nog een vraag over dierenwelzijn en internationaal biodiversiteitsbeleid. Nou is biodiversiteitsbeleid natuurlijk juist gericht op het beschermen van soorten en ecosystemen en niet op individuen, maar ik begrijp de zorgen wel van mevrouw Visseren over het welzijn van de dieren. In Nederland hebben we de Wet dieren om het dierenwelzijn te borgen. Daar werkt collega Adema echt heel hard en voortvarend aan.

Voorzitter. Dan de Natuurherstelverordening.

De **voorzitter**:

Mevrouw Visseren komt aangerend.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Mijn vraag aan de minister was of zij bereid is om in internationaal verband de relatie te leggen tussen het natuurbeleid en het dierenwelzijnsbeleid. Er zijn legio voorbeelden waarin je natuurbeleid diervriendelijk kan vormgeven of niet diervriendelijk kan vormgeven. Dat debat over de diervriendelijkheid van het natuurbeleid wordt in Europa en internationaal niet gevoerd. De relatie tussen die twee belangen wordt dus internationaal nergens besproken. Mijn vraag aan de minister was of zij bereid is om in de EU en internationaal die discussie op de agenda te zetten.

Minister **Van der Wal**:

We hebben internationaal het VN-Milieuprogramma, dat een inzet heeft op zowel dierenwelzijn, milieu als duurzame ontwikkeling. Verder zijn er geen internationale verdragen die specifiek inzetten op dierenwelzijn. Wat ik wel zie, ook op nationaal niveau, is steeds meer nexus tussen dierenwelzijn, ook in het licht van het Nationaal Programma Landelijk Gebied. Maar dat is veel meer vanuit het perspectief, vanuit de visie dat we niet steeds met nieuwe eisen en verzoeken op dat boerenerf willen staan, en dus zeggen: neem die scope op dat dierenwelzijn nou bijvoorbeeld in één keer mee. Dus

in de praktijk verbinden we het heel erg. Op internationaal niveau zie je steeds meer de verbinding tussen klimaat en biodiversiteit, omdat die natuurlijk hand in hand gaan. Het versterkt elkaar, ook in negatieve zin. Maar om nu specifiek internationaal te gaan oproepen om dierenwelzijn te verankeren in de Natuurherstelverordening of wat dan ook ... Dat is dan een bruggetje naar de Natuurherstelverordening. Ik ben net opgeroepen om tegen te stemmen. Ik geloof dus niet dat we even heel veel te vragen hebben.

Dan de Natuurherstelverordening, voorzitter. "Wat is nou de positie van de minister? Gaan we voor of tegen de wet stemmen?" Dat vroeg de heer Oplaat. Het kabinet was echt voornemens om in te stemmen met de verordening. De argumenten gelden nog steeds. We hebben het afgelopen jaar ongelofelijk hard onderhandeld en heel veel punten binnengehaald voor Nederland als het gaat om die Natuurherstelverordening. Als je zo hard onderhandelt en je zo ongelofelijk veel binnenhaalt, dan verwacht men in Europa ook dat je handje in de lucht steekt, of in dit geval gaat staan, want je wil je een betrouwbare onderhandelingspartner tonen. Ook gezien alles wat er nog komt aan andere verordeningen, waar je ook zo'n stevige onderhandelingspositie wil hebben en veel voor Nederland wil binnenhalen, was het voor het kabinet wikken en wegen. Ja, het is een enorme opgave, die Natuurherstelverordening. Ja, we hebben ook ongelofelijk veel binnengehaald, maar we willen ook onze strategische onderhandelingspositie behouden, wetende dat er vooralsnog ook geen zicht is op een blokkerende minderheid. Maar in de Tweede Kamer is er een ruime meerderheid, net geen 100 zetels, om tegen de Natuurherstelverordening te stemmen. Daarom heeft het kabinet besloten om uitvoering te geven aan de motie van de Kamer en om tegen de verordening te stemmen. Dat heb ik gisteren aangegeven in een brief aan de Tweede Kamer.

Mevrouw Visseren vroeg hoe de minister toch overtuigd kan worden om voor de Natuurherstelverordening te stemmen. Ik kan herhalen wat het kabinet ervan vindt en wat ik er als minister voor Natuur en Stikstof van vind, maar zoals u weet, heeft de Tweede Kamer — daar ligt het primaat — met een ruime meerderheid voor de motie van BBB en NSC gestemd. Ik heb de Kamer gisteren laten weten dat ik uitvoering geef aan die motie. Maar dat was inderdaad niet het oorspronkelijke voorstel van het kabinet.

Dan de vraag van mevrouw Prins: maar u heeft toch in de Kamer ...

De **voorzitter**:

Nee, mevrouw Visseren, ik ga nu echt verder. U heeft zich ook nog voor een kwartier ingeschreven voor de tweede termijn, zie ik. Dat komt eigenlijk bijna nooit voor. Ik ga de minister nu toch even de kans geven om haar verhaal af te maken. Anders gaan we het niet redden vanavond.

Minister **Van der Wal**:

Dit is mijn laatste punt.

De **voorzitter**:

En als u uw kwartier voor de tweede termijn iets zou kunnen inkorten, mevrouw Visseren, zou dat zeer gewaardeerd worden, denk ik.

Minister **Van der Wal**:

Ik begrijp dat zo'n situatie verwarrend is en heel vervelend. Als minister voor Natuur ben ik voor de verordening. Als kabinet waren we voornemens om hier voor te stemmen in Europa. Dat wilden we wel doen met een stevige stemverklaring, waarin we al onze zorgen over de Natuurherstelverordening nogmaals wilden benadrukken. Maar we hebben op dit moment te maken met een demissionair kabinet. Dat betekent dat ik twee petten op heb: die van minister en die van Kamerlid. Dat is onderdeel van onze parlementaire democratie. Dan kun je — dat is heel vervelend — de situatie krijgen waarin je als minister een andere opvatting uitdraagt dan als Kamerlid. Dat hebben we vorige week gezien bij de hoofdelijke stemming. Ik zat tijdens de hoofdelijke stemming als VVD-Kamerlid in de Tweede Kamer en heb met de VVD-fractie gestemd. En hier sta ik als minister voor Natuur en Stikstof, vanuit het kabinet.

Dan, tot slot wat betreft de Natuurherstelverordening, over het natuurherstelplan, het perspectief voor de boeren en de voedselzekerheid. Daarover werd een vraag gesteld door het CDA. Eerst is het afwachten of de Natuurherstelverordening wordt aangenomen. Als dat zo is, gaat het per direct in, voor twee jaar. Ik heb het over het maken van een nationaal natuurherstelplan. Dat is fors. Dat is een gigantische opgave, kan ik u melden.

Gelijktijdig is er vanuit de Commissie gestart met een strategische dialoog over de toekomst van de landbouw in Europa. Gezien de geopolitieke situatie en de klimaatverandering is het van groot belang dat Europa zorgt voor voldoende voedselpotentieel. Wij blijven, gezien onze vruchtbare delta, natuurlijk bij uitstek een geschikt gebied voor duurzame voedselproductie. Dit moet te allen tijde in balans zijn met de draagkracht en samengaan met behoud en herstel van biodiversiteit. Sterker nog, biodiversiteit draagt bij aan voedselproductie, want zonder bloemetjes en bijtjes hebben we geen voedsel om te verbouwen. Naast een landbouwstructuur vereist dat een systeem waarin boeren vooral een goede boterham kunnen verdienen. Ik onderschrijf dus de noodzaak om tot een integrale visie te komen. Maar goed, ik zal daarbij mijn collega Adema niet herhalen.

Dat waren mijn blokjes, voorzitter.

De **voorzitter**:

Dank u wel, minister. Dan komen we thans bij de tweede termijn van de kant van de Kamer. Ik geef het woord aan de heer Oplaat namens de BBB-fractie.

De heer **Oplaat**ⁱ (BBB):

Voorzitter, dank u wel. Ik heb een korte termijn aangevraagd. Ik zal proberen om er staccato doorheen te gaan. Ik dank beide ministers voor de beantwoording van de vragen. Er is een aantal dingen blijven liggen, maar de meeste vragen zijn beantwoord. We zijn het lang niet over alles eens, maar wie weet komt dat in de toekomst nog.

De minister van LNV benadrukte terecht — daar was ik blij mee — de goede wereldwijde positie die wij als Nederlandse agri- en foodbusiness innemen. Hij wees ons erop dat we in Nederland tegen de grenzen aan lopen. Maar gelukkig zei hij aan het eind dat boeren en natuur samengaan. Dat hebben mevrouw Kluit en ik in eerste termijn al gewisseld.

Voorzitter. Ik vond het ook mooi dat de minister zei dat hij de wanhoop in de ogen van mensen had gezien. Die wanhoop zie ik vaker. Die wil ik met één voorbeeld schetsen. Een goede vriend van mij — iedereen kent hem als boer Frans uit het verleden van Boer zoekt Vrouw — woont in De Lutte, op de grens met Duitsland. Hij woont op nog geen 100 meter van de Duitse grens. De Dinkel komt daar vanuit Duitsland binnen. De waternormen van de Dinkel zijn aan Duitse zijde prima, volgens de Duitse normen. Dan komt hij Nederland binnen en is hij zwaar verontreinigd. Hij meandert, dus vervolgens gaat hij Nederland weer uit en Duitsland weer in. Daar is datzelfde water weer prima. Dan komt hij weer terug en is het water weer verontreinigd. Zo gaat dat drie keer, en allemaal rond zijn bedrijf. Deze man heeft de wanhoop in de ogen. Het is gewoon een boer met 100 melkkoeien, die bewust niet groter is geworden. Hij weet niet waar hij aan toe is en hij werd zelfs bestempeld als piekbelaster, terwijl er aan de andere kant van de grens grotere boeren aan diezelfde Dinkel zitten die volop doorgaan. Dat bedoel ik met de fout die we zelf hebben gecreëerd in ons beleid. We hebben ons hier normen opgelegd die andere EU-landen niet hebben, met alle gevolgen van dien.

Voorzitter. Ik heb de minister ook gevraagd hoe hij denkt over de voedselstrategie en de groene delta, de banaan waar wij hier in het noordwesten van Europa in liggen, ook in het licht van de geopolitiek, waarin voedsel een wapen kan zijn. Ik heb een voorbeeld geschetst van professor doctor Rob de Wijk, van hoe je zoiets aanpakt. Ik heb ook de FAO even genoemd, de wereldvoedselorganisatie. Die ziet het ook als een sociale export om meer monden te voeden. Wij zijn daartoe in staat, op een meer milieuvriendelijke manier en op een meer dierenwelzijnsvriendelijke manier dan andere landen. Daarom zat die oproep van de FAO erin en vroeg ik om de ambassades te versterken. Maar de minister heeft in ieder geval de aanbeveling gedaan om te behouden wat we hebben op onze ambassades en daar ben ik blij om.

Over de NVWA hebben we alles gewisseld.

Dan kom ik nog kort bij de stikstofwet. Daarover verschillen we als BBB echt van mening met het huidige kabinet. Ik heb eerder gezegd dat we geen stikstofprobleem hebben maar een stikstofwétprobleem. Dat hebben we zonet ook uitgebreid gewisseld. Het blijkt nog steeds niet mogelijk om bijvoorbeeld de PAS-melders te legaliseren, hoe graag de minister voor Stikstof en Natuurherstel dit ook zou willen. Wat we wel delen, is dat het inderdaad een rare titel is, minister voor Stikstof én Natuurherstel. De minister gaf zelf ook aan dat het meer is dan alleen stikstof en daar vinden we elkaar ook weer in. Waarin we elkaar dus niet vinden, is de modellenwerkelijkheid, dus het verschil tussen AERIUS en LOTOS. We vinden het jammer dat men de doodlopende weg in blijft lopen. Wat ons betreft gaan we naar Duits voorbeeld de drempelwaarde ophogen naar 1 mol. Dan is het probleem opgelost en zouden de vergunningen kunnen worden verleend.

Ik vind het ook jammer dat er wat selectief met deskundigen wordt omgegaan. De heer Dessing noemde de heer Prins. Ook Arnout Jaspers wordt vaker genoemd. Marcel Crok van Clintel wordt weleens genoemd, maar op een of andere manier worden deskundigen die kritisch zijn op het beleid van het kabinet op het gebied van stikstof of milieu, niet gehoord. Ze worden vaak weggezet. Dit zijn ook wetenschappers, die gestudeerd hebben en goed nadenken.

Voorzitter. Dan de natuurherstelwet. Die is gelukkig inderdaad wat versoberd, maar die is nog steeds desastreus. Versoberen is leuk, maar we hebben daar niet veel aan als het

desastreus is.

Tot slot wil ik toch een opmerking maken over het NPLG. Ik heb afgelopen zaterdag met veertien BBB-gedeputeerden gezamenlijk op het provinciehuis in Groningen gezeten om te spreken over het NPLG. Mij viel toen op dat met name in Utrecht de boeren zeer beperkt zijn uitgenodigd voor het UPLG, terwijl de minister zegt dat de boeren een prominente rol zouden moeten hebben. Sterker nog, boerinnen voelden zich niet eens veilig om ernaartoe te gaan. Zo groot zijn de wanhoop en de angst daar.

Een laatste vraag voor de minister voor Stikstof en Natuurherstel. Ik heb u nog niet gehoord over de stikstofkraker, een innovatieve machine die 80% tot 90% reductie kan doen plaatsvinden.

De vraag over de Databank Flora en Fauna is naar tevredenheid beantwoord. Dank u wel daarvoor.

Voorzitter, dan mijn allerlaatste punt. De minister voor Nens had beloofd dat we naast opkoop ook een extensiverings- en innovatieregeling zouden krijgen. Die is er niet. De boer aan de keukentafel heeft die keuze tot op heden nog niet.

Dank u wel, voorzitter, voor deze termijn.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Oplaat. Dan is het woord aan mevrouw Kluit van GroenLinks-Partij van de Arbeid, mede namens Volt.

Mevrouw **Kluit**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Dank, voorzitter. Allereerst de wanhoop in de ogen van de mensen. Beide ministers hebben deze boeren gesproken. Ik heb ze ook gesproken. Het is echt afschuwelijk. Maar ik zie niet alleen die wanhoop in de ogen bij de boeren, ik zie die ook bij de natuurliefhebbers en de mensen die bang zijn voor de klimaatverandering. Daarom stel ik voor dat we altijd die twee groepen voor ogen houden wanneer we het hebben over herstel van vertrouwen.

In Nederland genieten we allemaal enorm van de natuur. Wij zijn niet aan de slag met de natuur vanwege de Europese wetgeving, wij zijn hiermee aan de slag omdat wij houden van de natuur en van het landschap. Wij hebben nu landschapspijn en we willen herstellen. We willen de veldleeuwrik en de grutto weer terug, en de Kieviet en al die andere mooie dieren. Wij willen weer koeien in de wei en wij willen ook heel graag vrije boeren die op hun familiebedrijf kunnen ondernemen, zoals ze dat heel lang hebben kunnen doen.

Als wij denken aan voedselveiligheid, is het sowieso goed om het plantaardige spoor voor ogen te houden, want dat scheelt heel veel ruimte. Daar kunnen we heel veel mensen van voeden. Ik vertel ongetwijfeld niks nieuws aan de heer Oplaat, maar in de gebieden waar heel veel groei is, zoals India, zijn mensen vaak al van duizenden jaren her vegetarisch, dus dat biedt enorme kansen voor onze boeren.

Stikstof leg ik aan de heer Dessing misschien op een andere manier uit. Twee dingen: we hebben een glas dat vol zit met water; dat is de stikstof. Als wij een ander glas pakken, betekent dat nog niet dat het water weg is. Als wij een kleiner glas pakken, dan stroomt het over. Dat is wat er met stikstof gebeurt. Het probleem is niet weg als je een ander glas pakt. U zegt dat er geen probleem is, dat we geen stikstofprobleem hebben, want dat hebben ze in andere landen ook niet. Maar als je in een glas een heel klein beetje gif doet, hoef je daar geen last van te hebben. Maar als je er heel veel gif in doet, dan heb je er wel last van. Zo is het in Nederland ook. Als je kijkt naar de aantallen vee die wij hier in Nederland hebben en die vergelijkt met vrijwel heel Europa, dan zouden wij Normandië en Denemarken nog kunnen nemen als gebieden waar het enigszins vergelijkbaar is, of misschien Ierland, maar wij hebben echt hele hoge aantallen vergeleken met andere landen. Dat veroorzaakt problemen die wij hebben en die andere landen niet hebben. Dat misschien nog ter verduidelijking.

De **voorzitter**:

Ik laat mevrouw Kluit eerst even haar verhaal afronden.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Dank u wel, voorzitter. Ik snap de minister heel erg goed op het vlak van de natuurherstelwet. Mijn vertrouwen is dat zij hierin integer opereert en dat wij met z'n allen het totaal niet makkelijk maken. Zij is aan de Tweede Kamer gebonden. Als democrate ben ik ook blij dat zij moties op die manier uitvoert, ook wanneer het moeilijk en pijnlijk is. Daar laat ik het even bij.

Ik heb nog wel een vraag over de provincies en degene die nu een kleine bijdrage heeft. Hoe kunnen zij zo snel mogelijk aan de slag? Ze moeten dus gaan kijken bij de burens, dat is mij helder, maar wanneer kunnen zij voor het eerst weer voor die koploperprojecten bij u langskomen?

Dan over de wolven. Kijkt u ook naar de medeoverheden? Ik heb van schapenhouders begrepen dat zij veel weiden op dijken van waterschappen en van Rijkswaterstaat, en dat zelfs die niet willen meedoen met die wolvenhekken. Dat vind ik toch een beetje raar. Kan de minister daar wat actie op ondernemen?

Dan ga ik naar LNV.

De **voorzitter**:

Dan ga ik meneer Dessing toch het woord geven, met dank voor zijn geduld.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

O ja, dat was zo. Dank u wel.

De heer **Dessing**ⁱ (FVD):

Ik werd persoonlijk aangesproken, dus ik neem de vrijheid om daar toch even op te reageren. Is mevrouw Kluit van GroenLinks-Partij van de Arbeid het met onze fractie eens dat stikstof eigenlijk een voedingsstof voor planten is? Zij refereert daarbij aan gif. Er zijn hele lage normen gesteld, die we dus daardoor heel makkelijk overschrijden. Dat is het feitelijke probleem en niet het stikstofprobleem zelf.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik vergelijk het maar een beetje met mezelf. Ik hou heel erg van snoepen. Als ik stress heb, ga ik heel veel snoepen. Eén dropje is echt geen probleem. Sterker nog, daar kun je de dag goed op doorkomen. Maar van een kilo drop kan je flink beroerd worden. Dat is hier ook zo. Stikstof is in zichzelf geen probleem, maar als je heel veel stikstof hebt, dan wordt het toch wel een heel groot probleem voor de natuur.

De heer **Dessing** (FVD):

Het probleem is echter dat één ganzenpoepje per hectare overeenkomt met één dropje per jaar.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik hoor geen vraag.

De **voorzitter**:

Vervolgt u uw betoog.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ik ben sowieso niet voor ganzenpoep eten.

Ik ga door naar de minister van LNV. Ik zou heel graag nog uren met de minister doorpraten, want ik voel nog wel wat ruimte tussen zijn visie en mijn visie. Maar goed, dat gaan we niet doen. Ik heb twee vragen. Ik heb gevraagd of een analyse kan worden gemaakt van de effectiviteit van het hele systeem van toezicht, handhaving, beboeting en bestraffing. Eerst zei u: dat doen wij niet, want wij zijn maar een klein deel en wij zijn heel goed bezig. Maar vervolgens zei u: er is een reviewcommissie en die is er al mee bezig. Dus nu ben ik in de war. Gaat u wel of niet tegemoetkomen aan mijn wens? Ik hoop natuurlijk op het antwoord: ja.

Dan de groen-blaauwe diensten. Het is mij eerlijk gezegd niet helemaal duidelijk bij welke minister ik nu moet zijn, maar ik hoop dat u het mij wilt vergeven. Ah, samen. Dan ben ik heel blij. Samen is yin en yang. Samen levert het mooiste op. Richting de voorjaarsbegroting bent u ermee bezig, hoorde ik, omdat u daarmee aan de slag wilt en ook wel ziet dat dit een langjarige inzet vraagt. Wilt u moeite doen, zich ervoor inzetten, om met een brede Kamermeerderheid, die ongetwijfeld mogelijk is in beide Kamers op dit onderwerp, tot een voorstel te komen waardoor in ieder geval die groen-blaauwe dooradering met volle vaart vooruit kan? Dat is een manier om heel veel te verbeteren aan biodiversiteit, zonder dat we het hoeven hebben over stikstof. We weten dat het heel effectief is. Boeren vinden het leuk. Burgers vinden het leuk. Kunnen we daar dan niet al wat meer meerjarigheid in plakken?

Dat was het, voorzitter, slechts vijf seconden over tijd.

De **voorzitter**:

Ik zie er acht. Dank u wel, mevrouw Kluit. Dan is het woord aan mevrouw Visseren-Hamakers namens de Partij voor de Dieren.

Mevrouw **Visseren-Hamakers**ⁱ (PvdD):

Veel dank, voorzitter. Ik zal het zo kort mogelijk houden. Ten eerste dank aan beide ministers voor hun betrokken en uitvoerige beantwoording van al onze vragen. Ik ben het eens met de heer Adema dat onze duurzame landbouw van wereldklasse is.

Minister Adema zei: we willen de biologische landbouw meer ondersteunen en we willen jonge boeren ondersteunen. Ik denk dat de minister zowel de biologische landbouw als de jonge boeren kan ondersteunen door een eerlijkere prijs te realiseren voor gangbare producten. Ik zeg altijd: als de ecologische wortel goedkoper is dan de gangbare wortel, dan wil de consument wel. Dus ik denk dat daar een hoop ruimte voor oplossingen zit.

Voorzitter. Glyfosaat vormt niet alleen een gezondheidsprobleem, maar is ook een probleem van de structuren in de mondiale landbouwmarkt. Door middel van het gebruik van glyfosaat is grootschalige landbouw en veeteelt mogelijk, dus ik denk dat het debat breder is dan alleen maar een gezondheidsdebat. Dat wilde ik nog even kwijt.

Als ik het goed heb, heb ik twee toezeggingen gehoord. Ik test het even bij beide ministers. Wat de NGT's betreft, heeft de heer Adema toegezegd dat hij een schriftelijke reactie zal geven op het commentaar van de COGEM op de categorisering in NGT 1 en NGT 2, en ook dat hij de laatste versie van het NGT-voorstel met deze Kamer zal delen. En ik heb een toezegging gehoord van minister Van der Wal dat zij in ieder geval voor de zomer de juridische invulling van de norm in artikel 1.6, over de bescherming van vee dat buiten wordt gehouden, kan publiceren. Omdat de minister die toezegging heeft gegeven, zal ik een van de moties die ik heb voorbereid, niet indienen.

Daarmee heb ik vijf moties. Ik begin met de eerste motie.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat in het conceptlandbouwakkoord de financiële bijdrage van grote spelers in de landbouw aan de landbouwtransitie is besproken;

constaterende dat met het mislukken van het landbouwakkoord deze bijdrage potentieel verloren gaat;

verzoekt de regering een onderzoek in te stellen naar de wijze waarop grote spelers zoals de Rabobank bewogen kunnen worden een substantiële bijdrage te leveren aan de kosten van de noodzakelijke landbouwtransitie, en de Kamer over de uitkomsten daarvan binnen zes maanden te rapporteren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Visseren-Hamakers, Nicolaï en Kluit.

Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Daarmee maakt zij deel uit van de beraadslaging.

Zij krijgt letter G (36410-XIV).

Gaat uw gang.

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Dank u wel.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de wolf na eerder uitgeroeid te zijn geweest weer terug is gekeerd in Nederland;

constaterende dat er incidenten zijn geweest waarbij de wolf schapen die buiten werden gehouden heeft aangevallen;

constaterende dat bij veel van deze incidenten de veehouders geen of onvoldoende maatregelen hadden genomen;

constaterende dat artikel 1.6 van het Besluit houders van dieren eigenaren verplicht hun dieren te beschermen tegen aanvallen van roofdieren;

verzoekt de minister in overleg met de provincies een plan te ontwikkelen voor versnelde plaatsing van wolfwerende hekken, zodat medio 2025 alle buiten gehouden dieren adequaat beschermd zijn, of wanneer 2025 niet mogelijk blijkt in ieder geval voordat de overheid afschot van wolven mogelijk maakt,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:

Deze motie is voorgesteld door de leden Visseren-Hamakers, Nicolai en Kluit.

Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Daarmee maakt zij deel uit van de beraadslaging.

Zij krijgt letter H (36410-XIV).

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Dan over NGT's, voorzitter.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de COGEM oordeelt dat het verschil tussen categorie 1- en categorie 2-NGT-planten onvoldoende wetenschappelijk is onderbouwd;

constaterende dat het kabinet samen met de Partij voor de Dieren van oordeel is dat dit verschil verder uitgewerkt en onderbouwd moet worden;

constaterende dat deze gebrekkige onderbouwing ernstige gevolgen kan hebben, aangezien categorie 1-planten in het voorstel niet onder de ggo-wetgeving vallen;

verzoekt de minister niet in te stemmen met het voorstel totdat het verder is uitgewerkt en onderbouwd;

verzoekt de minister niet in te stemmen met het voorstel totdat de Tweede Kamer en Eerste Kamer hun inbreng hebben kunnen leveren,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Visseren-Hamakers, Van Aelst-den Uijl en Nicolai.

Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Daarmee maakt zij deel uit van de beraadslaging.

Zij krijgt letter I (36410-XIV).

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):
Dank, voorzitter. Ik ga echt tijd overhouden.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de transitie naar proefdiervrije innovatie nog altijd traag gaat en dat er in 2022 in Nederland zelfs meer dierproeven werden gedaan dan in de jaren daarvoor;

overwegende dat bij sommige bachelor- en masteropleidingen dierproeven nog altijd worden toegepast, terwijl bij soortgelijke opleidingen alternatieven worden gebruikt;

overwegende dat voor het bachelor- en masteronderwijs voldoende alternatieven beschikbaar zijn;

overwegende dat toepassing van dierproeven terwijl alternatieven voorhanden zijn kan worden gezien als in strijd met verschillende uitgangspunten van wetgeving en beleid op het gebied van dierproeven, zoals de drie V's (vervanging, vermindering en verfijning) en de dierproef als "last resort" (Directive 2010/63/EU);

verzoekt de minister om in het kader van vergunningverlening geen toestemming meer te geven voor dierproeven bij deze opleidingen met ingang van het academisch jaar 2025-2026,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:

Deze motie is voorgesteld door de leden Visseren-Hamakers, Van Aelst-den Uijl, Nicolai en Kluit.

Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Daarmee maakt zij deel uit van de beraadslaging.

Zij krijgt letter J (36410-XIV).

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Dan mijn laatste motie, over de natuurherstelwet.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat vele wetenschappelijke (natuur)organisaties de noodklok luiden over de slechte staat van de Nederlandse natuur;

overwegende dat maatregelen nodig zijn om de Nederlandse natuur te herstellen;

overwegende dat een sterke en gezonde Nederlandse natuur noodzakelijk is voor mens en dier;

overwegende dat de Europese herstelwet aan lidstaten een inspanningsverplichting voorschrijft waarmee de staat van de natuur van dat land in ieder geval niet verder achteruit mag gaan;

overwegende dat de Europese herstelwet binnenkort ter stemming staat in de Europese Raad;

verzoekt de minister om namens Nederland vóór de Europese herstelwet te stemmen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Visseren-Hamakers en Nicolai.

Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Daarmee maakt zij deel uit van de beraadslaging.

Zij krijgt letter K (36410-XIV).

Mevrouw **Visseren-Hamakers** (PvdD):

Daarmee ben ik aan het einde van mijn tweede termijn, voorzitter.

De voorzitter:

Dank u hartelijk, mevrouw Visseren, zeer gewaardeerd. Dan geef ik het woord aan de heer Dessing namens Forum voor Democratie.

De heer **Dessing**ⁱ (FVD):

Voorzitter, dank u wel. Een lichte teleurstelling kan ik toch niet verbergen na het aanhoren van dit debat en de reactie van de minister op mijn bijdrage. Want zij veegt het rapport van de heer Prins, gerenommeerd wetenschapper, volledig van tafel, met als enige argument dat andere autoriteiten schande spreken van dat rapport. Daarmee ontkent zij eigenlijk het feit dat er helemaal geen stikstofprobleem is. Dat vind ik toch wel heel erg ontluisterend om te horen, kan ik haast wel zeggen. Want er is in feite geen probleem. Het is een feit dat de norm zo ongelooflijk laag is, dat inderdaad dat ene ganzenpoepje per hectare het verschil al maakt. En het kan toch niet zo zijn dat we met elkaar onszelf willens en wetens in die stikstofklem laten zitten en dat deze minister er puur met een juridische bril naar kijkt en zegt: er ligt nu eenmaal een uitspraak van de Raad van State? Dat is nou eenmaal zo, maar we hebben onszelf in die nesten gewerkt en we kunnen ook weer terug.

Ik heb nog één vraag naar aanleiding van het debat en die vraag gaat over de KDW's. De minister erkent dat de KDW geen geschikte maatstaf is, maar ze wil de doelen die uit diezelfde KDW's voortkomen, wel koste wat het kost behouden. Die twee kan ik toch echt niet met elkaar rijmen. Daar zou ik graag nog een toelichting op krijgen.

Voor het overige: ik denk dat we het niet eens gaan worden met deze minister, maar het is helaas niet anders. Er is geen stikstofprobleem; dat blijf ik zeggen. Ik hoop dat de realiteitszin toch nog tot deze minister en tot dit kabinet zal doordringen.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Dessing. Dan is het woord aan mevrouw Prins van het CDA, mede namens OPNL.

Mevrouw **Prins**ⁱ (CDA):

Meneer de voorzitter, dank u wel. Ik wil beide ministers en de ambtenaren bedanken voor de uitvoerige beantwoording van de vragen en ook voor het invoelen en meeleven met de PAS-melders.

Ik zou een verzoek willen doen aan het kabinet, dus niet zozeer aan u beiden, maar aan het kabinet, om toch eens over het volgende na te denken: wat gaan wij doen als wij als overheid een fout maken, om ervoor te zorgen dat we niet in juridische voetangels en klemmen terechtkomen? Zou daar niet een beleid op moeten worden gemaakt? Dat is dus breder dan alleen de PAS-melders. We zien dat we bij alle ongelukken in een juridische strijd terechtkomen, in plaats van in de oplossingsfeer. Dat is mijn belangrijkste vraag.

Voor de rest ben ik blij dat er aan de voedselstrategie wordt gewerkt en dat de boeren en de natuur op dit moment bij u in goede handen zijn.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Prins. Dan is het woord ten slotte aan mevrouw Van Aelst-den Uijl namens de SP.

Mevrouw **Van Aelst-den Uijl**ⁱ (SP):

Voorzitter, dank. Uw aansporingen hebben duidelijk geholpen.

Nederland moet een voorloper worden op het gebied van duurzame landbouw en op het gebied van voedsel van de toekomst. Met dit koploperschap kunnen boeren nu en in de toekomst een eerlijke boterham verdienen en samenwerken met dier en natuur in plaats van ten koste van dier en natuur. Op het gebied van duurzame landbouw, waarvan de Algemene Rekenkamer duidelijk zegt dat de inspanningen tot nu toe echt onvoldoende effect hebben, geeft de minister aan aan de vraagkant te willen gaan trekken. We zijn echt heel benieuwd wat dat dan betekent. We zien tot nu toe nog niet heel erg voor ons hoe er dan aan die vraagkant getrokken zal gaan worden.

Voorzitter. Dan wil ik het hebben over landbouwgif. De minister geeft aan dat neurodegeneratie aan het toetsingskader toegevoegd zal gaan worden, maar toch droeg Nederland, ondanks alles wat bekend is, niet bij aan het stoppen van het gebruik van glyfosaat. We vinden dat, gezien de onderzoeken en wat die aantonen, eigenlijk onbegrijpelijk. We snappen niet hoe de minister tot deze opstelling kon komen.

Voorzitter. We vragen de minister om in te zetten op biologische bestrijding in plaats van landbouwgif te gebruiken en daarmee dus het gebruik van andere landbouwgiften tegen te gaan. Daaruit zou moeten voortvloeien dat wij, wanneer ons gevraagd wordt om in te stemmen met een verbod op een gif als glyfosaat, acte de présence geven en instemmen met een verbod.

Voorzitter. Dan kom ik bij kunstmest, waar we het ook nog even kort over hebben gehad, en met name bij het uitputten van de echt eindige fosforvoorraad. Het antwoord van de minister was "dat doen we al", maar mijn oproep was: doe meer; wees meer circulair. U zult dan ook begrijpen dat vanuit dat perspectief het antwoord van de minister onbevredigend was.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Van Aelst. Wenst een van de leden in de tweede termijn nog het woord? Dat is niet het geval. Ministers, bent u in de gelegenheid om direct te reageren op de vragen van de Kamer? Dat is het geval. Dan geef ik het woord aan de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Minister **Adema**ⁱ :

Dank u wel, voorzitter. Ik bedank ook de leden, voor hun bijdragen. Dat heb ik in eerste termijn niet gedaan, maar dat doe ik nu in één keer voor de eerste en de tweede termijn samen: bedankt voor uw bijdragen en de goede discussie die er mocht zijn. Er zijn inderdaad nog een paar dingen blijven liggen. Daar ga ik graag op in.

Ik begin bij mevrouw Kluit, die nog twee vragen bij mij heeft neergelegd. De eerste ging over de analyse van de effectiviteit van het hele systeem. Ik heb gezegd dat er een review plaatsvindt. Daar zit ook een systeemanalyse in, maar die gaat alleen over de uitvoering en niet over het beleid. De beleidskant zit er niet in, maar de hele uitvoeringskant wel. Het hele systeem wordt met die review dus wel degelijk doorgelicht.

Mevrouw **Kluit**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Als ik het goed begrijp, gaat het dan over de bemensing, de deskundigheid en dat soort dingen, maar niet over de normstelling ten aanzien van boetebetalingen of iets dergelijks.

Minister **Adema**:

Nee, maar bijvoorbeeld wel over de vraag of de instrumentenkoffer toereikend is. Over dat soort zaken gaat het wel.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Kunt u die review ook naar de Eerste Kamer sturen, als die verschonen is?

Minister **Adema**:

Dat doe ik graag, natuurlijk.

Dan een andere vraag, over de ecosysteemdiensten. Wij gaan daar nu geen nieuw beleid voor ontwikkelen. Dat past niet bij een demissionair kabinet, om twee redenen. Aan de ene kant is het echt nieuw beleid, waar ook geld mee gemoeid is. Aan de andere kant moet dat geld op de een of andere manier worden opgehaald, bijvoorbeeld door iets te doen aan de lastenkant, met heffingen of zo. Dat gaan we dus niet doen. Overigens gebeurt er op dit moment wel veel. Heel veel boeren zijn druk bezig met het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. Daar zit een gap, zoals ik heb verteld in eerste termijn.

Die wordt aangevuld. Dat zullen we bij de Voorjaarsnota aan de orde stellen. Ook is er de eco-regeling in het gemeenschappelijk landbouwbeleid, die zwaar is overtekend, waar we ongelofelijk blij mee zijn. U hebt waarschijnlijk gezien dat wij voor 2023 50 miljoen extra ter beschikking stellen om ervoor te zorgen dat de boeren extra worden gecompenseerd en kunnen rekenen op het bedrag waar ze op hadden gerekend, en niet op een lager bedrag. Daarnaast ligt er nog een amendement om dat ook voor 2024 op een bepaalde manier te gaan doen en om te kijken hoe we daar met Europa mee varen. Hier hebben wij namelijk een Europese notificatie voor nodig. Er wordt dus veel geïnvesteerd in eco-regelingen en dat soort zaken, maar de ecosysteemdienst is echt voor het volgende kabinet.

Dan kom ik bij de moties van mevrouw Visseren. Zij sprak van een bijdrage vanuit de keten. We zijn met de keten in gesprek om te kijken hoe je een verduurzaming kunt vertalen naar meer inkomen voor de primaire sector. We hebben daar in het kader van het landbouwakkoord uitvoerig over gesproken. Overigens praten de partijen die bij het landbouwakkoord aan tafel zaten nog steeds met elkaar. We noemen dat inmiddels de Overlegtafel Duurzame Landbouw. Aan die tafel wordt bijvoorbeeld ook gesproken over een verduurzamingsstandaard en over hoe we ervoor kunnen zorgen dat verduurzaming ook lonend is voor de boer. Daar wordt gewoon over doorgepraat. Ik heb op dit moment geen behoefte om daar een extra analyse op te geven, want alle ingrediënten die we hadden, liggen nog op tafel en worden besproken. De motie met letter G ontraad ik dus, meneer de voorzitter, dat begrijpt u.

De **voorzitter**:

Ik neem er kennis van, minister. Of ik het begrijp, is in persoonlijke zin. Daar doe ik geen uitspraken over.

Minister **Adema**:

Heel goed. Ik weet niet of ik het begrip van iedereen krijg, maar misschien is dat ook het lot van een minister.

Dan kom ik bij de motie met letter I over het uitwerken van de verschillen tussen categorieën 1 en 2, om pas daarna voor de NGT's te stemmen. Vanuit onze positie steunen wij de ontwikkeling van NGT's echt van harte. Wij vragen steeds aandacht voor zaken die nog beter kunnen, maar het voorstel dat er nu ligt, is zodanig dichtbij dat ik het niet hiervan afhankelijk wil maken. Wij moeten echt door met de NGT's. Deze motie ontraad ik dus ook.

Dan de motie met letter J inzake het verbieden van dierproeven. Ik verwijs naar het debat. Ik ben er net duidelijk genoeg in geweest en ontraad ook deze motie.

Dan de oproep van mevrouw Prins aan het kabinet om na te denken over hoe problemen omtrent PAS-melders, de toeslagenaffaire en Gronings gas voorkomen kunnen worden. Dit doen we bijvoorbeeld door aanbevelingen van rapporten die erover zijn verschenen op een goede manier over te nemen. We hebben als kabinet gezegd dat we, ook als je bijvoorbeeld kijkt naar enquêtes rondom Gronings gas en de toeslagenaffaire, aanbevelingen overnemen. Daar zijn we dus mee aan het werk. Er moet juist voorkomen worden dat we niet weer in dat soort situaties terechtkomen. Ik vind zelf namelijk dat de situatie rondom PAS-melders, want daar begon het mee, goed vergelijkbaar is met bijvoorbeeld de toeslagenaffaire en de problematiek in Groningen. Dat is wel een punt,

dat we in beleid, ook als het gaat om het vaststellen van juridische kaders, ervoor moeten zorgen dat mensen niet meer in de knel komen en dat we aan de voorkant goed moeten nadenken over wat de effecten kunnen zijn voor mensen, ook in individuele situaties. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor innovatie in de landbouw. Er zijn boeren die bijvoorbeeld enorm hebben geïnvesteerd in innovatieve stalsystemen of stalvloeren die onderuit zijn gegaan. Dat soort situaties moeten we echt voorkomen, want op die manier komen mensen in de knel. Dat betekent dus ook dat zorgvuldigheid voor alles gaat op het moment dat we beleid ontwikkelen.

Mevrouw **Prins**ⁱ (CDA):

Ik heb daar nog één vraag over. Natuurlijk is het meer dan raadzaam om de adviezen van de diverse commissies op te volgen. Ik ben alleen niet zo naïef dat ik verwacht dat de overheid straks nooit meer een fout zal maken. Ik zou het wel willen, maar ik denk dat we dat met elkaar niet kunnen realiseren. Daar zouden we aan de achterkant ook eens over moeten nadenken: wat is dan de verantwoordelijkheid van de overheid? Dat zou ik graag willen meegeven.

Minister **Adema**:

Zeer terecht. Het is ook terecht om op te merken dat alle werk menselijk is en dat ook in de toekomst fouten zullen voorkomen. Het is wel van belang dat we bij het ontwikkelen van nieuw beleid hebben geleerd van alles wat in het verleden fout is gegaan. Het zou wel heel treurig zijn als we in de toekomst weer in situaties terechtkomen waarvan we moeten zeggen: als je de aanbevelingen van dat rapport had opgevolgd, had je deze problemen kunnen voorkomen.

Mijn collega heeft daarnet duidelijk aangegeven dat je na zo'n situatie waarin PAS-melders in de knel komen, in een nieuwe werkelijkheid en ook in een nieuwe juridische werkelijkheid terechtkomt waarin een oplossing ook niet meer zo snel voor de hand ligt. Dat maakt het heel erg wrang. Natuurlijk zal een overheid altijd zo snel mogelijk naar herstel moeten gaan — dat is het allerbelangrijkste — en het individu daarbij goed in het oog moeten houden. De heer Putters en de Ombudsman hebben daar ook goede dingen over gezegd. Maar bij de PAS-melders lukt dat nou juist even niet.

Mevrouw **Prins** (CDA):

Daar zat nou juist mijn punt. We vallen terug in een nieuwe juridische situatie. Zou je er niet aan de voorkant over kunnen nadenken wat je kunt doen om dat te voorkomen? Dat klinkt misschien gek, maar alle schandalen die we hebben gehad, worden in de uitwerking vertraagd vanwege de juridisering. Dat is eigenlijk mijn pleidooi.

Minister **Adema**:

De Ombudsman heeft gezegd: moet de overheid keer op keer in beroep gaan op het moment dat zij in het ongelijk wordt gesteld? Daar is zo'n kwestie. Of moet je als overheid zeggen: jongens, er zijn fouten gemaakt en we hebben een zaak verloren? Dat soort gesprekken voeren we in het kabinet, maar dat is best lastig, want je kunt het niet voor alle situaties zeggen. Soms moet je in een bepaalde situatie juist wél in beroep gaan, bijvoorbeeld omdat er een verkeerde precedentwerking is. Het is dus steeds maatwerk. We moeten het goede proberen te doen. Om aan de voorkant een mechanisme in te kunnen bouwen bij wetgeving die ontwikkeld wordt, waarbij je het herstel aan de achterkant wilt regelen, moet je aan de voorkant weten wat er fout kan gaan. Het is dus heel complex. Maar ik ben het zeer met u eens dat de overheid er meer

aandacht voor moet hebben en dat wij een aantal voorbeelden hebben waarbij het gruwelijk is misgegaan, zoals bij de PAS-melders.

Dan nog even over het stoppen met glyfosaat. Natuurlijk moeten wij mee naar biologische bestrijdingsmiddelen gaan. Onze inzet is om glyfosaat echt te beperken. Ik heb daar in de eerste termijn ook een aantal voorbeelden van genoemd. Ook de wetenschappers zelf — ik noemde al de heer Bas Bloem — geven aan dat echt meer onderzoek moet worden gedaan naar neurodegeneratie, voordat we zeker weten of en hoe glyfosaat uitwerkt op neurodegeneratie. Daarom doen we juist onderzoek en voegen we het toe aan het toetsingskader. Er gebeuren dus echt grote stappen. Als je kijkt naar de afwegingen die het kabinet heeft gemaakt, is het gerechtvaardigd om te kiezen voor een stemonthouding en niet een tegenstem.

De **voorzitter**:

Mevrouw Kluit, ik sta één korte vraag toe.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Ook hier geldt het democratische principe over aangenomen moties, maar mijn vraag gaat over iets anders. Het voorzorgprincipe is natuurlijk juist voor deze situatie uitgevonden. Waarom heeft de minister niet gekozen voor het voorzorgprincipe? Het voorzorgprincipe is juist van toepassing op plekken waarvan je weet dat er iets aan de hand zou kunnen zijn. We weten het dan nog niet zeker, maar het zou ernstig kunnen zijn. Je handelt dan niet — je laat het dus niet opnieuw toe — tot je zeker weet dat het goed gaat.

Minister **Adema**:

Dat ben ik zeer met mevrouw Kluit eens. Vandaar dat het Ctgb het voorzorgprincipe heeft meegenomen in haar toetsingsmechanisme. Als ik het even technisch mag doen: bij elke toetsing wordt dus gekeken waar de grenzen liggen waarin effecten optreden. Dat wordt dan weer teruggebracht naar een niveau waarin die effecten niet meer kunnen optreden. Dat is het voorzorgprincipe dat al in de volle breedte in de toetsing zit, ook als het gaat om neurotoxiciteit. Ik heb in de eerste termijn gezegd dat neurotoxiciteit wel degelijk in het toetsingskader zit.

De **voorzitter**:

Nee, ik sta niet nog een vraag toe, want anders komen we echt in de problemen. Ik sta het niet toe. Ik hoef het ook niet toe te staan volgens het Reglement van Orde. De minister is aan het woord.

Minister **Adema**:

Voorzitter. Volgens mij heb ik daarmee de vragen beantwoord en de moties geapprecieerd. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan geef ik het woord aan de minister voor Natuur en Stikstof.

Minister **Van der Wal**:

Voorzitter. Ik beantwoord een aantal vragen en dan ga ik in op twee moties. De heer Oplaat geeft een signaal over een gesprek met veertien gedeputeerden in Utrecht, waarbij boeren niet aan tafel zitten. Ik zal dat nagaan. Het is natuurlijk de bedoeling om dit samen met de sector te doen. Ik ken de gedeputeerde goed. Ik weet dat dit ook haar intentie is. Zo wil zij dit ook: van onderop, samen met de betreffende boeren in dat gebied. Ik zal dat zeker opnemen.

Vanzelfsprekend ken ik de stikstofkraker. Die heb ik ook vaak gezien op werkbezoeken. De innovatieregeling staat klaar om open te stellen. Dat is geen enkel probleem. Die staat gewoon klaar. Een druk op de knop en we hebben het geregeld. We hebben hier natuurlijk een ander probleem. We kunnen die innovaties namelijk alleen maar toepassen met een echt passende beoordeling, omdat de innovaties tot nu toe niet doen wat ze beloven. We gaan daar in juridische zin mee onderuit. Daarom werk ik op een aantal terreinen met collega Adema om die innovaties echt robuuster te maken. Ik noem natuurlijk ook de Rav, met collega Vivianne Heijnen. Ik kijk ook even naar het verdienmodel. We hebben in het verleden natuurlijk al die innovaties toegepast. Dat deden we niet om emissies te reduceren, maar om ruimte te creëren voor ontwikkelingen in de stal. Het is dus logisch om de ruimte die je creëert met emissiereductie ook weer op te vullen, want je wil die innovatie terugverdienen. Je wil je financiering, je investering, terugverdienen. De rechter heeft gezegd dat je er daarmee onvoldoende van uit kunt gaan dat het ook echt bijdraagt aan voldoende emissiereductie. Dat is gewoon een vraagstuk waar we druk mee bezig zijn. We geloven namelijk enorm in innovatie als onderdeel van de oplossing. Maar goed, het ligt hier niet aan de regeling, maar aan de innovaties.

Dan de vraag of de provincies snel aan de slag kunnen. Dat noem ik WEcR 2. WEcR 1 is via deze nota van wijzigingen gegaan. Nu zijn we bezig met WEcR 2. Ik hoop dat dit lukt via de voorjaarsbesluitvorming, maar ik kan dat niet garanderen. Dat heet "garantie tot de voordeur".

Dan werd gevraagd naar overleg met medeoverheden, waaronder waterschappen als het gaat over de dijken. Ik zal dat nog eens benadrukken. Dat is vanzelfsprekend.

Er was een vraag over de toezegging, namelijk hoe we invulling gaan geven aan de norm en hoe we dat voor de zomer juridisch gaan inbedden. De juridische inbedding zelf vraagt iets meer tijd. Ik kan dus niet garanderen dat het voor de zomer is. Zo heb ik dat toegezegd.

Dan twee moties. De eerste is de motie met letter H over de wolf. Die moet ik ontraden. 3% is voorzien van hekken. Dit betreft gewoon een dusdanige financiële claim dat ik dat in demissionaire status niet kan toezeggen. Het gaat stap voor stap. Stap één is absoluut noodzakelijk. Daar doe ik alles aan. We werken aan die norm. Dan hebben we de planontwikkeling en daarna zo veel mogelijk volledige bescherming. Die stap moet wel volgen, vind ik, maar nogmaals, gezien de demissionaire status en de financiële claim moet ik de motie ontraden.

De motie met letter K ten aanzien van de Natuurherstelverordening moet ik ook ontraden. Het primaat ligt echt bij de Tweede Kamer. Het was al ingewikkeld genoeg, wilde ik er maar aan toevoegen.

De **voorzitter**:

Daarmee bent u aan het einde van uw tweede termijn, minister?

Minister **Van der Wal**:

O sorry, ik heb nog een vraag van de heer Dessing over de KDW. Excuus, die ben ik in mijn haast vergeten. Als het gaat om de KDW heb ik een driehoekje aangegeven. We hebben de KDW in het kader van vergunningverlening. Daarvoor is er geen alternatief. Het is een instrument dat je zult moeten gebruiken, omdat het de best beschikbare techniek is, om het simpel uit te leggen. De KDW in het kader van vergunningverlening heb je dus nodig. Dan hebben we de kritische depositiewaarde in het kader van beleid. Daarvan heb ik gezegd dat ik ervanaf wil. Je ziet ook dat het hele beleid gebaseerd is op emissie. We werken met emissiereductiedoelstellingen. Dat is het beleid. Dan hebben we de wetgeving: de Wet stikstofreductie en natuurherstel. Die bevat drie doelen: 2025, 2030 en 2035, 74% onder de KDW. Daarbij heb ik aangegeven: als u het mij zou vragen, zou ik dat omwisselen voor een andere resultaatsverplichtende omgevingswaarde, bijvoorbeeld in emissies per sector. Zo heb ik dat uiteengezet.

De heer **Dessing**ⁱ (FVD):

Klopt het dus dat de onderliggende doelen volgens de minister wel gehaald moeten worden?

Minister **Van der Wal**:

Uiteindelijk gaat het om onontkoombaarheid van je doelen. Daarom heb je een resultaatsverplichtende omgevingswaarde nodig.

De heer **Oplaat**ⁱ (BBB):

Ik heb nog twee punten. Misschien moet ik het eerste punt aan u vragen, voorzitter. Onder de eerste motie staan drie namen, maar ik kan in alle eerlijkheid de tweede naam niet lezen, ook niet met mijn leesbril. Ik weet dus niet wie de tweede ondertekenaar is. Het zijn mevrouw Kluit, mevrouw Visseren-Hamakers en nog iemand.

De **voorzitter**:

Dat is de heer Nicolaï. Ik kan het hier vandaan lezen.

De heer **Oplaat** (BBB):

Dan heeft u een goede bril, voorzitter. Er was nog één vraag van mij blijven liggen. De minister van LNV was eraan voorbij gegaan. Ik heb al twee keer gevraagd om een Europese voedselstrategie, ook in navolging van de oproep van professor doctor Rob de Wijk, die gezegd heeft: minder voedsel produceren is gevaarlijk voor de EU.

Minister **Adema**ⁱ :

Die vraag is inderdaad blijven liggen. Mijn verontschuldiging. Voedselzekerheid is op dit moment een belangrijk thema op de agenda van de Landbouw- en Visserijraad. Het gaat er elke keer over, zeker na de wrede inval van Rusland in Oekraïne. Er wordt gekeken naar een Europese voedselzekerheidsstrategie, ook in het kader van de voedselzekerheid, want daar gaat het om. Daar wordt aan gewerkt op Europees niveau. Ik heb ook aangegeven dat dat een beetje in het licht is van de hele toekomst van de

landbouw, waar ook mevrouw Von der Leyen mee onderweg is. Maar wij praten zeker op Europees niveau over voedselzekerheid op Europese schaal.

De **voorzitter**:

We hebben wat tijd over, dus ik geef graag mevrouw Kluit nog de kans om haar vervolgvraag te stellen aan de minister van LNV, nu hij toch staat. O, hij zit alweer.

Mevrouw **Kluit**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Hij kan nog staan. Dank u wel, voorzitter, dat wordt gewaardeerd. Ik wil nog even terug naar glyfosaat en de goedkeuring of afkeuring daarvan. De minister schetst het beeld dat het voorzorgsprincipe door het toetsingscollege was toegepast. Maar het neurodegeneratieve aspect was juist niet meegenomen; dus het voorzorgsprincipe is bij degeneratie juist niet meegenomen. En dan kan de minister er toch zelf voor kiezen, of had er in mijn ogen voor moeten kiezen, om dan het voorzorgsprincipe juist wel van toepassing te verklaren, voor zijn eigen handelen?

Minister **Adema**:

Ik heb dus een afweging gemaakt tussen de adviezen van het Ctgb en de EFSA, dus op basis van het advies wat er ligt van de EFSA en het Ctgb hier in Nederland, een advies aan het kabinet, aan deze minister, en de maatschappelijke vragen die er leven. In die afweging zijn we gekomen tot het oordeel "onthouden". Dit is de eerste keer dat we afwijken van het Ctgb-advies. Zoals ik al aangegeven heb, wordt het verband met neurotoxiciteit — dus de vraag "is er een verband tussen de stof en neurotoxische aandoeningen?" — niet aangetoond in de toetsen. In zijn algemeenheid worden in het hele toetsingsproces bandbreedtes aangehouden, ook als het gaat om neurotoxiciteit, die ervoor zorgen dat het voorzorgsbeginsel daarmee gerespecteerd wordt, ook als het gaat om hoeveelheden en dat soort zaken. Dus het voorzorgsbeginsel zit echt in de toetsing op al die onderdelen. Daarnaast zeggen we: er zijn een aantal casussen die een mogelijk verband zouden kunnen aangeven, die volstrekt niet helder zijn, waar echt geen causaal verband is aangetoond. Dus we hebben gezegd: we gaan dat nu toevoegen aan het toetsingskader.

Ondertussen — dat is ook afgesproken met de wetenschap, die dat ook erkent — zeggen we: er moet nader onderzoek worden gedaan naar neurodegeneratie en bijvoorbeeld glyfosaat, maar ook in de breedte naar neurodegeneratie en alle gewasbeschermingsmiddelen. Vandaar dat ik dat toetsingskader ook had toegevoegd. We doen nu onderzoek op dit specifieke terrein naar de relatie tussen glyfosaat en parkinson. Dat is ook met de wetenschap afgesproken. Op het moment dat wetenschappelijk wordt aangetoond dat er een causaal verband is tussen glyfosaat en neurodegeneratie, bijvoorbeeld parkinson in dit geval, dan wordt ook direct gestopt met het gebruik van glyfosaat, heb ik gezegd. Alleen, de aanwijzingen die er nu zijn, zijn echt te zwak om dit soort ingrijpende beslissingen te nemen, en dat erkent de wetenschap ook.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Daar denkt de heer Bloem natuurlijk heel anders over. Maar ik heb zelf — dat zeg ik dan maar eerlijk en dan houden we erover op — niet zo heel veel vertrouwen in wat er gebeurt op het moment dat het onderzoek wél een verband aangeeft. Wij hebben immers onderzoeken lopen over de geitenhouderij in relatie tot het ontstaan van longontstekingen. Dat is aangetoond binnen 500 meter, en ondertussen zitten we weer met vervolgonderzoeken en wordt er niet gehandeld. Sterker nog, de geitenhouderijen

nemen enorm toe, zelfs in gebieden waar de Q-koorts heel veel om zich heen geslagen heeft. Dus ik had heel graag gezien dat de minister de democratische besluitvorming had gevolgd en zich duidelijk had uitgesproken. Ik vind het heel erg dat wij het voorzorgsprincipe niet hebben toegepast, maar het is gebeurd. Ik hoop alleen dat de minister de volgende keer een andere route kiest.

Minister Adema:

Ik moet hier toch iets over zeggen. Hier wordt de suggestie gewekt dat wij een besluit nemen dat zodanig is dat we een loopje nemen met de gezondheid van mensen. Ik bestrijd dat ten zeerste. Het Ctgb is een zeer gerenommeerde instelling. Er is een dossier met ik geloof 2.800 pagina's. Het is allemaal getoetst, uitvoerig getoetst. Glyfosaat behoort tot de laagrisicomiddelen. Ik heb uitvoerig contact gehad met de heer Bas Bloem. Ik heb nog steeds contact met hem. Soms bellen we. Hij komt ook bij me langs. We bespreken wat er noodzakelijk is om die helderheid te krijgen. Er zijn een aantal casussen op het gebied van glyfosaat en parkinson aangedragen. Die heb ik persoonlijk bestudeerd. Ik ben het er zeer mee eens dat er extra onderzoek moet plaatsvinden.

Als er een aangetoond verband zou zijn tussen parkinson en glyfosaat, dan zou ik heel slecht bezig zijn. Maar dan zou ook de EFSA heel slecht bezig zijn. Dan zou ook het Ctgb heel slecht bezig zijn door toch de stof toe te laten. Maar het causaal verband is niet aangetoond. Er moet echt vervolgonderzoek gedaan worden. We hebben de keuze gemaakt om de toetsingskaders te stellen waarbinnen onze instituten, zoals het Ctgb, zoals de EFSA, hun werk moeten doen. Die kaders hebben we politiek meegegeven. Er wordt op een buitengewoon zorgvuldige manier gewerkt met die kaders. Ik heb alle vertrouwen in het Ctgb. Ik heb alle vertrouwen in de EFSA. Het is van belang dat we dat vertrouwen ook naar elkaar uitspreken en dat we vertrouwen hebben in de instituten die wij hebben aangewezen om die toetsing voor ons te doen. Als het Ctgb aanwijzingen zou hebben dat er een causaal verband is, dan zou het Ctgb echt geen positief advies geven voor glyfosaat.

De voorzitter:

Tot slot, mevrouw Kluit.

Mevrouw Kluit (GroenLinks-PvdA):

Maar we hebben het over iets waar zij niet naar gekeken hebben. Ik ben het helemaal eens met uw pleidooi. Ik hoop dat mijn eerdere inbrengen vandaag u ook duidelijk hebben laten zien hoe ik tegenover de rechtsstaat en onze instituties sta. Ze hebben hier alleen niet naar gekeken. Mijn stelling is dat dan het voorzorgsprincipe geldt. U neemt een andere stelling in. Dat mag. Maar dat wil niet zeggen dat ik u diskwalificeer of denk dat u een moordenaar bent. Dat is absoluut niet aan de orde. Maar ik vind wel dat wij als overheid veel beschermender zouden moeten zijn naar onze burgers als het gaat om het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Dat is de ene kant. De tweede kant: als een Tweede Kamer iets besluit, dan voeren we dat ook uit als kabinet. Dat geldt voor mevrouw Van der Wal, maar dat geldt ook voor u.

Maar we kunnen nu gaan dineren, voorzitter. Hier gaan we gewoon niet uit komen. Dat hoeft ook niet altijd.

De voorzitter:

Ik wil nog wel even zeggen dat ik het woord dat u zojuist gebruikte niet in een debat vind thuishoren, ook niet in de ontkennende zin. Minister, het laatste woord is aan u.

Minister **Adema**:

Dank u wel, meneer de voorzitter, voor die aanvulling. Anders had ik die zelf misschien gedaan. Ik wil de suggestie wegnemen dat wij niet zorgvuldig zouden omgaan met dit soort principes en het voorzorgprincipe niet zouden hanteren. Nogmaals, dat principe zit in die systemen. Nogmaals, als ik kijk naar de casussen die zijn aangedragen, dan is het causaal verband niet aangetoond. Er moet echt nog vervolgonderzoek zijn. En nogmaals, op het moment dat uit het vervolgonderzoek blijkt dat dat causaal verband er wel is, dan wordt er onmiddellijk gestopt met het gebruik van glyfosaat, direct, in Nederland en in Europa.

De **voorzitter**:

Nee, mevrouw Kluit, ik ga u niet nog een keer het woord geven. Ik ga nu echt afronden.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks-PvdA):

Voorzitter ...

De **voorzitter**:

Dit is een toezegging, zegt mevrouw Kluit. Mevrouw Kluit heeft zojuist een toezegging gedaan.

Dank u wel, minister.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**:

Ik kom tot afhandeling van dit wetsvoorstel. Wenst een van de leden stemming over het wetsvoorstel? Dat is het geval. Dan stel ik voor dat er volgende week wordt gestemd over het wetsvoorstel. Ik stel voor om dan ook over de ingediende moties te stemmen.

De vergadering wordt van 17.31 uur tot 20.03 uur geschorst.

Wet toezicht gelijke kansen bij werving en selectie

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Arbeidsomstandighedenwet en de Wet allocatie arbeidskrachten door intermediairs in verband met de invoering van de verplichting om over een werkwijze te beschikken die gericht is op het creëren van gelijke kansen in het proces van werving en selectie en het toezicht daarop (Wet toezicht gelijke kansen bij werving en selectie) ([35673](#)).**

(Zie vergadering van 27 februari 2024.)

De voorzitter:

Aan de orde is een derde termijn van het debat over de Wijziging van de Arbeidsomstandighedenwet en de Wet allocatie arbeidskrachten door intermediairs in verband met de invoering van de verplichting om over een werkwijze te beschikken die gericht is op het creëren van gelijke kansen in het proces van werving en selectie en het toezicht daarop, kortweg de Wet toezicht gelijke kansen bij werving en selectie (35673). Ik heet de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van harte welkom in de Eerste Kamer.

De beraadslaging wordt heropend.

De voorzitter:

Ik geef het woord aan de heer Petersen.

De heer Petersenⁱ (VVD):

Voorzitter, dank u wel. Twee weken geleden hebben we in dit huis een waardevol debat gevoerd over de wet ter bestrijding van discriminatie bij werving en selectie. De fracties van de VVD en de ChristenUnie hebben toen aangegeven de doelstelling van dit wetsvoorstel van harte te steunen, maar bezorgd te zijn over het punt dat niet is aangetoond dat, één, de wet het beoogde effect zal hebben, en twee, de wet uitvoerbaar is voor werkgevers, en dan met name voor kleinere bedrijven en organisaties. Dat is ook te lezen in adviezen van de Raad van State en het Adviescollege toetsing regeldruk. Wij hebben daarom voorgesteld het advies van het ATR om een pilot uit te voeren om deze twee zaken in de praktijk te toetsen voordat de wet in stemming wordt gebracht en wordt ingevoerd, ter harte te nemen.

De minister heeft aan het slot van dat debat het volgende hierover gezegd: "Volgens mij is die pilot niet nodig. Als ik de keuze heb tussen de wet überhaupt niet invoeren of er met een pilot nog een klein kansje op hebben dat ik de wet invoer, kies ik natuurlijk voor het tweede." Daarom dien ik graag namens de fracties van de VVD en de ChristenUnie de volgende motie in.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat volgens de Raad van State en het ATR niet duidelijk wordt of en hoe het opstellen van de in dit wetsvoorstel beoogde werkwijze leidt tot meer kennis en een beter bewustzijn bij werkgevers, en vervolgens tot niet-discriminatoire handelen, en dat de uitvoerbaarheid voor werkgevers niet is vastgesteld;

overwegende dat discriminatie (onder meer op basis van etnische achtergrond, leeftijd, geslacht of lichamelijke beperkingen) overal — en dus ook bij werving en selectie — moet worden uitgebannen, en dat de intentie en doelstelling van het wetsvoorstel dit onderschrijven;

overwegende dat bij gebreke van empirisch materiaal geen proef of pilot is uitgevoerd om de redenering van het wetsvoorstel in de praktijk te toetsen, dat derhalve niet duidelijk is of en hoe het opstellen van de in het wetsvoorstel voorgeschreven werkwijze leidt tot meer kennis, een beter bewustzijn en vervolgens tot niet-discriminatoir handelen, en dat derhalve empirische onderbouwing noodzakelijk is;

overwegende dat veel werkgevers niet beschikken over een werkwijze, dat zij deze moeten opstellen en maatregelen in kaart moeten brengen, dat zij hiervoor inzicht nodig hebben in de mechanismen die gangbaar zijn om discriminatie tegen te gaan, dat deze volgens de toelichting bij het wetsvoorstel zijn in te delen in de categorieën objectiveren en structureren, individualiseren en vermijden van associaties, dat deze werkwijze en maatregelen bovendien moeten voldoen aan de stand der wetenschap en professionele dienstverlening (en de veranderingen daarin), en dat dit niet alleen veel gevraagd is van werkgevers, maar in veel gevallen ook niet proportioneel is;

overwegende dat een adequate en representatieve praktijkproef voor verschillende segmenten werkgevers (conform de matrix groot en klein, commercieel en niet commercieel) inzicht kan geven in de effectiviteit van het wetsvoorstel, in de administratieve lasten voor elk van deze segmenten werkgevers en in de verhouding tussen de effectiviteit van het wetsvoorstel enerzijds en de uitvoerbaarheid van het wetsvoorstel anderzijds, en dat een (door de minister in haar brief genoemde) onafhankelijke onderzoekspartij op basis van een praktijkproef een gezaghebbend oordeel kan hebben over de verhouding tussen effectiviteit en uitvoerbaarheid van dit wetsvoorstel;

verzoekt de regering om conform het advies van het ATR eerst een praktijkproef zoals hierboven beschreven uit te voeren en een gezaghebbende onafhankelijke onderzoekspartij hierover een oordeel te laten geven, alvorens de Kamer dit wetsvoorstel in stemming brengt,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Petersen en Huizinga-Heringa.

Naar mij blijkt, wordt de indiening ervan voldoende ondersteund. Daarmee maakt zij deel uit van de beraadslaging.

Zij krijgt letter M (35673).

De heer Petersen (VVD):

Als de door ons voorgestelde pilot doorgaat en aantoont dat het wetsvoorstel én effectief én uitvoerbaar is voor werkgevers, dan kunnen we na de pilot alsnog een positief oordeel vellen over het wetsvoorstel. Daarom wil ik de Kamer verzoeken eerst te stemmen over deze motie, voordat het wetsvoorstel in stemming wordt gebracht.

Voorzitter, dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Petersen.

Mevrouw **Vos**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Ik heb een gewetensvraag voor de heer Petersen van de VVD en ook voor mevrouw Huizinga van de ChristenUnie. Deze motie lezen wij vooral als uitstel en dus ook afstel, omdat deze regering er niet meer zo lang zit. Een gewetensvraag. U bent ervan overtuigd dat er discriminatie is, dat het erger wordt en dat er wat aan moet worden gedaan. Wij lezen de onderzoeken die zijn gedaan en de pilots die zijn gedaan als zeer effectief. We hebben een uitgebreid debat gehad over hoe dat werkt, ook voor mij als kleine werkgever. U weet dat als u deze motie indient en die wordt aangenomen, het dan in feite afstel van de wet betekent. Die gewetensvraag: uw motie of de wet?

De heer **Petersen** (VVD):

Ik denk dat de gewetensvraag is: wilt u dat er misschien een kans bestaat dat de wet wordt afgewezen of dat de wet een kans krijgt om zich te laten zien voordat hij wordt aangenomen? Ik denk dat dat de keus is die voorligt en niet de keus die u schetst. Gesteld voor die keus kies ik ervoor om de wet te toetsen in de praktijk en dan te laten aannemen, bij gebleken succes.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks-PvdA):

Ik vermoed dat de heer Petersen van de VVD de vraag een beetje anders formuleert. De kans dat de wet wordt afgewezen, ligt bij uw fractie. U kunt volgende week gewoon voor deze wet stemmen, zoals ook uw collega's aan de overkant hebben gedaan. De stand van de wetenschap en heel veel werkgevers — ook de rijksoverheid; daar ga ik van uit — hebben aangetoond dat het werkt, dat bewustwording over discriminatie, die we ook in de POK uitvoerig hebben uitgevlooid, werkt, dat juist deze simpele handreiking werkt. Dus die gewetensvraag blijft staan. Met deze motie stemt u voor uitstel en dus ook afstel, of u kunt volgende week gewoon voorstemmen. Dat is de gewetensvraag.

De heer **Petersen** (VVD):

Nogmaals, ik zie het als een andere keus. Ik weet ook niet of "afstel" en "uitstel" in één adem moeten worden genoemd. U geeft dat als een soort natuurwet aan. Ik geloof daar helemaal niet zo in. Ik denk ook dat de keus dus is zoals ik die net heb geschetst. Maar wat ik interessant vind in het debat dat we vandaag ook weer kort hebben en dat we de vorige keer hadden, is dat er gesuggereerd wordt dat er onderzoeken zijn die ook over de uitvoerbaarheid een positief oordeel geven. Ik vraag daar al sinds november om en niemand heeft mij zo'n onderzoek ter hand gesteld. Dat maakt het voor mij dus heel lastig om mij ervan overtuigd te laten zijn dat het uitvoerbaar is voor werkgevers, omdat er wel wordt gesuggereerd dat er onderzoeken zijn, maar ik ze gewoon niet heb gezien en desgevraagd ook niet heb gekregen, ook niet van u.

De **voorzitter**:

Tot slot, mevrouw Vos.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks-PvdA):

We kunnen het heel lang en breed hebben over uitvoerbaarheid en ontzettend ingewikkelde onderzoeken, en ook veel onderzoeksbureaus er geld aan laten verdienen, maar als een werver of selecteur zegt "dit heeft mij bewust gemaakt van mijn vooroordeel", dan is deze wet uitvoerbaar.

Nog één ding over uitstel/afstel. Deze minister heeft in opdracht van onder andere ook uw partij, die in de demissionaire coalitie zit, als een leeuw gevochten voor deze wet. Deze wet is er gekomen op verzoek van het kabinet-Rutte III en het kabinet-Rutte IV. Zoals we allemaal weten, is er op dit moment een andere verhouding in de Tweede Kamer. Ik heb er weinig fiducia in dat een volgende regering het werk van deze regering alsnog gaat indienen. Ik geloof eerlijk gezegd niet dat deze motie, die uitstel betekent, niet automatisch ... Deze gaat leiden tot afstel.

De heer **Petersen** (VVD):

Twee hele korte reacties. Eén. Over de uitvoerbaarheid heb ik geen onderzoek gezien dat bevestigt dat de wet uitvoerbaar is voor werkgevers. En nogmaals, ik had het graag gezien. Ik vraag er al sinds na de zomer om, maar als het er was geweest, had ik het graag ontvangen. En als ik het niet ontvang, zou het ook zomaar kunnen zijn dat wordt gesuggereerd dat die onderzoeken er zijn, maar dat ze er niet zijn. Dus dat is één punt.

Het andere punt is dat, of nou de ene of de andere coalitie in de Tweede Kamer zit, dat die wet niet beter of slechter maakt. Ik beoordeel die wet met mijn fractie niet op basis van de constellatie in de Tweede Kamer. Ik beoordeel die wet op basis van wat erin staat. Die vinden wij op dit ogenblik niet goed genoeg.

Mevrouw **Perin-Gopie**ⁱ (Volt):

Ik heb de heer Petersen en ook mevrouw Huizinga horen zeggen dat zij tegen discriminatie zijn, maar nu hoor ik hen zeggen: we moeten deze wet uitstellen. Over de werkwijze die nu plaatsvindt als het gaat om werving en selectie, namelijk die van discriminatie, zeggen ze daarmee eigenlijk dat we 50-plussers, mensen met een niet-westerse achternaam en mensen met een handicap — ik kan zo wel doorgaan over alle achtergestelde groepen in de samenleving — gewoon blijven uitsluiten van de arbeidsmarkt, totdat het onderzoek van de heer Petersen is afgerond. Maar uit dat onderzoek zal natuurlijk komen dat deze werkwijze werkt. In de memorie van toelichting wordt namelijk verwezen naar de methode die ook het College voor de Rechten van de Mens adviseert. Die methode werkt. Werkgevers die de methode gebruiken, zeggen dat die werkt en uitvoerbaar is. Ik snap dus niet hoe het komt dat meneer Petersen nog steeds twijfelt over de uitvoerbaarheid van de wet. Ook maak ik mij zorgen — mevrouw Vos gaf dat ook aan — over of een volgende regering nog wel bereid is om deze wet hier te verdedigen, want die kan deze wet natuurlijk ook weer intrekken. Ik ben benieuwd naar de reactie van meneer Petersen hierop.

De heer **Petersen** (VVD):

De twee onderzoeken die ik heb gezien over de uitvoerbaarheid van de wet, geven oranje alarmsignalen af. Het ene onderzoek is het TNO-onderzoek uit 2021, waarvan de onderzoekers zelf zeggen dat het zonder hulp en begeleiding niet lukt om de wet voor werkgevers uitvoerbaar te maken. U kunt dat nalezen in de tekst zelf. Ik heb ook nog een onderzoek gekregen van het KIS, waarin zes werkgevers uit midden- en kleinbedrijf onder begeleiding hebben gewerkt met deze manier van werving en selectie. Van die zes hebben drie het traject niet afgemaakt. De andere drie gaven aan dat zij moeite hebben met de invoering ervan, ondanks de actieve begeleiding. Dat is een begeleiding die je niet kunt opschalen naar de schaal van alle werkgevers in Nederland.

De onderzoeken die ik heb gezien, maken mij dus eerder bezorgd dan dat ze mij geruststellen. Nogmaals, als er onderzoeken zijn die het tegendeel bewijzen, had ik die

graag gezien — ik heb er in oktober al om gevraagd — want dat had het debat een stuk makkelijker gemaakt. Alleen, ik heb ze niet gezien, want niemand heeft ze aan mij gegeven.

Mevrouw **Perin-Gopie** (Volt):

Ik schrik er echt van als de VVD-fractie op basis van zes werkgevers die niet overweg kunnen met een bepaalde methode, besluit om discriminatie op de arbeidsmarkt de komende jaren toe te laten, met het risico dat deze wet überhaupt niet meer in stemming wordt gebracht in deze Kamer. Daarmee moeten we de discriminatie op de arbeidsmarkt gewoon als een gegeven beschouwen.

De heer **Petersen** (VVD):

Het gaat mij erom dat het onderzoek waar ik net naar verwees, de enige twee onderzoeken zijn die ik heb gekregen. Als er andere onderzoeken over de uitvoerbaarheid waren geweest, en als ik die had gekregen en had kunnen lezen, had ik andere informatie gehad. Maar niemand, ook u niet, heeft mij die onderzoeken gegeven.

Het tweede punt dat ik wil maken, betreft toch een soort misvatting. Het is een soort terugkerend thema in dit debat, iets waar we ook de vorige keer over hebben gesproken. Die misvatting is dat het aannemen van welke wet dan ook beter is dan het laten doorgaan van de huidige situatie. Zijn wij blij met de huidige situatie? Nee. Dat heb ik hier ook de vorige keer, in de tweede termijn, in algemene zin uitgesproken. Maar het wil niet zeggen dat elke wet, ook als die slecht of niet bewezen is, een oplossing biedt. Dat is waar u anders naar kijkt dan ik. Maar het aannemen van een wet waarvan wij niet overtuigd zijn dat die goed is, is voor ons geen oplossing voor de situatie die nu op de arbeidsmarkt heerst.

De **voorzitter**:

Tot slot, mevrouw Perin-Gopie.

Mevrouw **Perin-Gopie** (Volt):

Deze wet vraagt dat werkgevers een werkwijze hebben waaruit blijkt dat er gelijke kansen zijn als het gaat om werving en selectie. Die werkwijze heeft het College voor de Rechten van de Mens gewoon. Die kun je als werkgever dus zo overnemen. Ik maak het even beeldend. Die werkwijze houdt gewoon in dat je op een onafhankelijke manier selecteert. Als je een cv binnenkrijgt, gooi je die dus niet op basis van leeftijd al in de prullenbak. Het betekent ook dat je een cv niet op basis van de achternaam van iemand alvast opzijlegt. Het betekent dat je iedereen een gelijke kans biedt, op basis van een aantal criteria die je aan de voorkant hebt afgesproken met jouw werkgever of jouw P&O-organisatie. Stel dat het een situatie in de bouw betreft. Dan zeg je: "Deze persoon heeft drie jaar ervaring in de bouw en die persoon heeft deze diploma's. Er zijn nog een paar eisen die we goed vinden." Op basis van die criteria kijk je naar de sollicitatiebrieven en de cv's. Dan zeg je dus niet meer: ik heb nog nooit gehoord van deze achternaam, dus deze persoon wil ik niet spreken. Dát is de werkwijze waarom het gaat. Meneer Petersen doet alsof het heel ingewikkeld is en enorm veel werk kost, terwijl het College voor de Rechten van de Mens die werkwijze gewoon op zijn website heeft staan. Die kun je als werkgever zo overnemen en toepassen.

De heer **Petersen** (VVD):

Ik wil alleen maar zeggen dat ik niet namens mezelf spreek, maar dat ik het ATR aanhaal met betrekking tot de vragen rond de uitvoering en dat ik herhaal en aanhaal wat er in het onderzoek van TNO staat. Dat heb ik niet opgeschreven, want ik werk daar niet. Dat hebben de onderzoekers zelf gedaan. Het onderzoek van het KIS dat ik heb gelezen is weliswaar kleinschalig, maar andere onderzoeken heb ik niet gezien. En ook daarin geven de onderzoekers aan wat ik heb aangehaald. Als het dus allemaal zo makkelijk was, begrijp ik niet waarom al die professionele onderzoekers tot andere inzichten komen dan u.

De **voorzitter**:

Mevrouw Belhirsch namens D66 en mede namens OPNL.

Mevrouw **Belhirsch**ⁱ (D66):

Zoals de voorzitter zonet in het voorgesprek zei, moeten we het debat niet overdoen, maar ik wil hier nog wel het volgende aanhalen. Tijdens het debat van de vorige keer heeft de minister duidelijk aangegeven dat in tegenstelling tot wat u aangaf met betrekking tot TNO, in het onderzoek van de Erasmus Universiteit wel degelijk is aangetoond dat deze methodiek werkt. U haalt verder ook de Raad van State en het ATR aan, naar aanleiding van uitspraken die gedaan zijn in 2019 rond het verzoek om pilots. Zoals de minister destijds zei, is er ongeveer anderhalve meter aan onderzoeken die verschillende zaken aantonen. U zegt hier telkens dat u geen onderzoek heeft ontvangen, niet van ons en niet van de minister, dat aantoont dat dit uitvoerbaar is. Nou, er zijn verschillende instituten, zoals het College voor de Rechten van de Mens en organisaties van headhunters en psychologen, die hebben aangegeven dat het noodzakelijk is. Dat is hiervoor ook al aangehaald. We kunnen dus wel heen en weer blijven gaan, maar mijn vraag aan u is: wat zegt ons dat u straks, als we die pilot gaan doen, daadwerkelijk voor deze wet bent? U kunt namelijk straks wel weer iets anders gaan aanhalen.

De heer **Petersen** (VVD):

U zegt dat de instanties aangeven dat het noodzakelijk is, maar dat is in mijn ogen toch iets anders dan dat ze ook zeggen dat het uitvoerbaar is. Ik wil wel het misverstand wegnemen dat een noodzaak om hiertegen op te treden betekent dat elke maatregel die wordt voorgesteld uitvoerbaar is. Als er een stapel onderzoeken is van anderhalve meter hoog — ik zag de minister twee weken geleden regelmatig deze beweging maken om dat te illustreren — zou daar toch wel iets in moeten zitten dat mijn zorg kan wegnemen, en dat hebben de minister, u en anderen nog niet genoemd. Ik zou dat graag nog zien, maar dat is blijkbaar heel erg ingewikkeld. Dat is dus een constatering die ik plaats tegenover wat u heeft aangegeven.

Dan een antwoord op uw vraag wat u garandeert dat wij voor het wetsvoorstel stemmen als de pilot met succes wordt afgerond. Daarop kan ik het volgende zeggen. Als de pilot grootschalig genoeg is en dus niet één, twee of drie werkgevers omvat maar van enige schaal is, als de pilot loopt langs de vier matrixen die ik heb aangegeven, als de pilot goed wordt uitgevoerd en als die onafhankelijke onderzoeksautoriteit waar de minister ook in haar brief naar verwijst, ook aangeeft dat de pilot goed is verlopen en laat zien dat het effectief en werkbaar is, schat ik de kans zeer realistisch in dat wij voor zullen stemmen, hoewel ik nu nog niet volledig namens mijn fractie kan spreken over een onderzoek dat nog niet op papier staat.

De **voorzitter**:

Ik breek even in, meneer Petersen. Kunt u uw motie aan ons overhandigen? Dan kunnen we die ook ronddelen, zowel aan de minister als aan de woordvoerders, zodat we weten waar we het over hebben.

De heer **Petersen** (VVD):
Jazeker!

De **voorzitter**:
De bedoeling is om dit de volgende keer in de omgekeerde volgorde te doen. Wilt u dit voortaan eerst doen, en dan ...

De heer **Petersen** (VVD):
Zeker.

De **voorzitter**:
Het geeft niet. Mevrouw Belhirsch voor haar tweede vraag.

Mevrouw **Belhirsch** (D66):
Ik heb een vraag over proportionaliteit. Ik heb u zonet ook weer horen zeggen dat dit eigenlijk te veel vergt. Mijn vraag aan u is of het proportioneel is om mensen voor de komende jaren uit te sluiten en ze geen gelijke kans te geven. Want als deze wet nu niet doorgaat, sluiten we mensen dus de komende anderhalf jaar uit. Wat is uw antwoord daarop? Wat doen we met deze mensen in de tussentijd?

De heer **Petersen** (VVD):
Ik heb eerder in dit debat begrepen dat er ongelofelijk veel welwillende werkgevers zijn, die er vooral over geïnformeerd moeten worden dat deze methoden bestaan. Ook hebben we vastgesteld dat 90% van de werkgevers de beschikbare middelen niet kent. Daar heb ik de vorige keer ook vragen over gesteld, omdat ik dat een zeer zorgelijk punt vind. Het is een gemiste kans om op die manier de goede stappen te kunnen zetten. Dat is dus een deelantwoord op de vraag die u stelt.

Tegelijkertijd wil ik ook wijzen op het belang van werkgevers in dit hele verhaal. Ik begrijp dat sommige partijen heel erg de nadruk leggen op de sollicitanten en de werknemers. Ik begrijp dat ook, want daar is een probleem. Ik heb dat ook toegezegd en dat moeten we ook oplossen. Maar het moet wel worden opgelost door werkgevers die ook in staat moeten zijn om dat te doen. Om die reden herhaal ik mezelf, met excuus aan de voorzitter, dat niet elk voorstel dat iets beoogt ook per definitie een goed of uitvoerbaar voorstel is. Daarom heb ik de vorige keer gezegd: laten we meteen beginnen met het beter verspreiden en toegankelijker maken van de beschikbare middelen. Ik heb daarvoor verschillende suggesties gedaan en ik heb er vragen over gesteld aan de minister. Laten we tegelijkertijd zien of deze wet uitvoerbaar is voor de werkgevers, die ook een belangrijke rol spelen in de uitvoering hiervan.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Belhirsch.

Mevrouw **Belhirsch** (D66):

Het gaat natuurlijk ook om goed werkgeverschap; daar hebben we het de vorige keer ook over gehad. Welwillende werkgevers gaan er ook zelf naar op zoek, zoals u zelf net ook zei. Die komen daar wel toe. Als we het hebben over wat voor werkdruk dit meebrengt voor werkgevers, dan is dat een eenmalige diepte-investering. In mijn rondgang bij werkgevers, klein en groot, hebben zij aangegeven dat zij het op dit moment belangrijk vinden om die investering te doen. Die eenmalige diepte-investering zorgt er dan ook voor dat er meer gelijke kansen worden gecreëerd voor iedereen.

De heer **Petersen** (VVD):

Ik weet niet precies of dit een vraag is of een constatering.

De **voorzitter**:

Ik dacht dat mevrouw Van Wijk er eerst stond. Dat klopt, hè? Mevrouw Van Wijk namens de BBB-fractie.

Mevrouw **Van Wijk**ⁱ (BBB):

BBB wil graag even terug naar de motie sec, dus de tekst van de motie. Het verzoek van de motie is nogal open. Als je om een pilot vraagt, vraagt de BBB zich af of zo'n open tekst wel wenselijk is. Moeten we niet iets noemen van een tijdlijn, een nulmeting, het smart maken, met een onafhankelijke deskundige? Dat is breed. Willen we echt iets aan een pilot hebben, dan zou de BBB graag willen dat er ook invulling gegeven wordt aan het verzoek van deze motie. Kan de heer Petersen daarop reageren?

De heer **Petersen** (VVD):

Ik denk dat het goed is als dat inderdaad specifieker wordt. Daarom hebben we in de motie gevraagd om een adequate pilot, die door de onafhankelijke onderzoeksautoriteit ook als zodanig moet worden aangemerkt. In zijn of haar rapport daarover aan het eind van de rit moet daarover ook iets verstandigs worden gezegd. Met andere woorden, de onafhankelijke onderzoeksautoriteit speelt wel een belangrijke rol in het beoordelen van die pilot: a, is die adequaat opgezet en b, wat zijn de resultaten die met dat gezag kunnen worden vastgesteld?

Mevrouw **Van Wijk** (BBB):

Dat zijn nogal open normen, en juist die open normen waren een van de punten waarvan BBB meent dat die niet passen in het huidige wetsvoorstel. Een andere vraag aan de heer Petersen is: stel dat de minister antwoordt dat de motie niet uitgevoerd gaat worden, wat is dan de reactie van de indieners van de motie?

De heer **Petersen** (VVD):

De eerste reactie is natuurlijk teleurstelling, omdat de minister juist in het vorige debat heeft gezegd wat ik heb geciteerd, dat gesteld voor de keus tussen een pilot of afwijzen, de minister kiest voor de pilot. Wij vertrouwen erop dat wat de minister hier in de Kamer zegt, ook toezeggingen zijn die zij gestand zal doen.

De **voorzitter**:

Dan ga ik naar mevrouw Van Aelst namens de SP en mede namens de Partij voor de Dieren.

Mevrouw **Van Aelst-den Uijl**ⁱ (SP):

Ik moet u bekennen dat de VVD mij vandaag in verwarring brengt en dat de VVD mij ook in het debat in verwarring heeft gebracht. Dat zit op een paar punten. Ik hoop dat de VVD daar wat duidelijkheid in kan brengen.

De heer **Petersen** (VVD):
Oké.

Mevrouw **Van Aelst-den Uijl** (SP):

U gaf zojuist aan dat een pilot geloofwaardig is of u kan overtuigen op het moment dat die grootschalig is. Dan kunt u daaraan afmeten of iets werkt of niet. En toch is het zo dat u op basis van zes bedrijven stelt dat de wet onuitvoerbaar is voor bedrijven. Kennelijk laat u zich de ene kant op overtuigen door die zes bedrijven, maar is een pilot pas goed genoeg als die grootschalig is. Dat is mijn eerste vraag.

Mijn tweede vraag zit 'm op de werkwijze. Ik heb de VVD nu een aantal keren horen zeggen dat bedrijven het toch wel lastig vinden, de werkwijze nog niet hebben geïmplementeerd en die misschien niet kennen. Maar we kennen de VVD ook als een partij die genadeloos is wanneer inwoners de regels niet kennen, wanneer inwoners een vinkje verkeerd zetten of wanneer inwoners iets niet begrijpen. We zijn wel heel benieuwd hoe zich dat verhoudt tot de rode loper die u nu uitlegt voor bedrijven en het gemak dat u bedrijven wenst te bieden.

De heer **Petersen** (VVD):

Ik ben blij dat de vragen worden gesteld, zodat ik de verwarring ook kan wegnemen. Wat het eerste punt betreft: laat ik mij in de positie brengen dat ik tegen de wet ben vanwege de pilot met zes werkgevers? Nee. Ik laat mij nog niet overtuigen, omdat ik nog geen onderzoeken heb gezien die het tegendeel bewijzen. Dus het is niet zozeer omdat het niet lukt met zes werkgevers, maar omdat ik geen onderzoeken heb gezien die aantonen dat het wel werkt, uit de hele stapel waar de minister zo graag naar verwijst. Dat is het eerste punt.

Het tweede punt: hanteren wij de norm dat regels voor iedereen gelden en ook moeten worden toegepast? Ja. Maar bij het fenomeen waar u naar verwijst, gaat het volgens mij over beschikbare middelen, waarbij werkgevers niet verplicht zijn om die toe te passen. Mocht de wet op enig moment worden ingevoerd, dan zal die wet ook gelden voor alle werkgevers. Daar staan we dan ook achter.

Mevrouw **Van Aelst-den Uijl** (SP):

Ik constateer dat de verwarring niet is weggenomen en wellicht zelfs verdiept is door het antwoord, omdat hetgeen nu gesteld wordt, wellicht toch net iets anders is dan hetgeen zojuist werd gesteld, met name over die zes bedrijven die u eerst wel en daarna niet hadden overtuigd om tegen de wet te stemmen. Dus nee, de verwarring is niet opgelost, maar dank.

De heer **Schalk**ⁱ (SGP):

Ik wil graag even terug naar de motie zelf. Dat sluit wel een beetje aan bij wat de collega van de BBB vroeg, namelijk: hoe moet die pilot eruitzien? Welke groepen moeten worden benaderd? Hoe kom je aan voldoende respondenten, die dit tot nu toe blijkbaar niet uitvoeren? Zijn dat aspecten die de heer Petersen al wil meegeven aan de minister, of zet

hij deze vraag zo meteen door? Eigenlijk is de meest cruciale vraag: wat zijn eigenlijk de criteria om het tot een geslaagde pilot te maken?

De heer **Petersen** (VVD):

Als we kijken naar de N van de pilot, dus hoeveel organisaties er mee zouden moeten doen: wij zien in ieder geval graag dat je langs die matrix van groot, klein, commercieel, niet-commercieel, alle vier de segmenten hebt ingevuld. Ik kan me voorstellen dat de onafhankelijke onderzoeksautoriteit een beeld heeft van hoeveel organisaties je in elk van die vakjes moet hebben om statistisch relevante uitspraken te kunnen doen. Ik ben zelf geen statisticus. Dat laat ik graag aan de expert. Maar als de onafhankelijke onderzoeksautoriteit daar een gezaghebbend beeld bij heeft, dan ben ik bereid om dat te volgen, omdat ik graag op die expertise afga. Als ruwweg 80% van de werkgevers per segment zou zeggen dat het voor hen werkt, zou ik me kunnen voorstellen dat je zegt: dan moet de overige 20% maar zijn best doen om het ook daar werkend te maken.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Petersen. Wenst een van de andere leden in de derde termijn nog het woord? Mevrouw Perin-Gopie. Ik geef u kort de gelegenheid, maximaal één minuut.

Mevrouw **Perin-Gopie**ⁱ (Volt):

Dank u wel, voorzitter. Ik hou het heel kort, want volgens mij heb ik al heel duidelijk gemaakt dat Volt voor deze wet is en tegen discriminatie op de arbeidsmarkt is. Maar in de tweede termijn heb ik samen met mevrouw Belhirsch een motie ingediend waarin we de regering verzochten om op de website van de rijksoverheid de werkwijze van de Algemene Bestuursdienst en de Nederlandse Arbeidsinspectie te publiceren, een werkwijze waaruit blijkt dat zij maatregelen treffen om discriminatie te voorkomen en gelijke kansen te creëren. Ik wil aan de minister vragen of zij kan toezeggen dat de regering die werkwijze zal publiceren, want dan kunnen wij deze motie intrekken.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Perin-Gopie. Dat is een duidelijke vraag. De heer Schalk.

De heer **Schalk**ⁱ (SGP):

Voorzitter, dank u wel. Ik zou heel graag nog even één punt willen rechtzetten. Het is niet zo dat een partij die tegen deze wet zal stemmen, voor discriminatie of wat dan ook is. Vanaf het begin heb ik namens mijn fractie gemeld dat wij tegen discriminatie, racisme, antisemitisme en dergelijke zijn. De grote vraag die speelt, is: is dit een goede wet? Mijn fractie heeft daar grote zorgen bij, wat ik twee weken geleden ook heb uitgewerkt. De minister heeft diverse toezeggingen gedaan om de wet haalbaar dan wel aanvaardbaar te maken, maar het is de rol van deze Kamer om te kijken naar rechtmatigheid, handhaafbaarheid en uitvoerbaarheid en niet om een wet aan te nemen die uiteindelijk niet goed is. Mijn grote vraag bij wat we nu aan het doen zijn, is wat er gaat gebeuren als er een pilot komt en deze motie wordt aanvaard en hoe de minister daarmee omgaat. Als die pilot slecht is, is zij zelf dan ook bereid om te zeggen: dan

moet ik niet doorgaan met deze wet? Of heeft zij misschien veel liever dat we geen pilot doen en geeft ze er dan de voorkeur aan om met een novelle te komen?

Voorzitter, deze vragen wilde ik graag nog aan het debat toevoegen.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Schalk. Dan mevrouw Van Aelst.

Mevrouw **Van Aelst-den Uijl**ⁱ (SP):

Dank, voorzitter. Nietsdoen is geen optie. Of deze wet het nu haalt of niet, wij vragen de toezegging van de minister dat zij gaat handhaven op misstanden, dat potentiële werknemers niet met lege handen zullen staan. Bedrijven hebben jarenlang de kans gehad om de werkwijze te implementeren en hebben deze kans simpelweg niet gepakt. De volgende stap is logisch: verplichten en handhaven. Een pilot, weer een pilot, nog een pilot voegt niets anders toe dan dat de bedrijfslobby zijn zin zal krijgen. De pilot zal van uitstel afstel maken. Er staan op dit moment mensen nodeloos langs de zijlijn; mensen staan in de wachtstand omdat zij gediscrimineerd worden vanwege leeftijd, afkomst, geslacht of het feit dat ze lhbtqi+ zijn of zwanger zijn. Het wetsvoorstel is dan ook keihard nodig en nietsdoen is geen optie.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Van Aelst. Dan kijk ik even rond of een van de andere leden nog het woord wenst. Dat is niet het geval. Minister, bent u in de gelegenheid direct te antwoorden? U wilt een kwartier? U krijgt gewoon spreektijd, zo veel als u nodig heeft. O, u wilt een schorsing? Dat had ik niet begrepen. Dan schors ik voor een kwartier, tot 20.50 uur.

De vergadering wordt van 20.35 uur tot 20.50 uur geschorst.

De voorzitter:

Ik geef het woord aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Minister **Van Gennip**ⁱ :

Dank u wel, voorzitter. Een dag na het vorige debat, ons plenaire debat, kwam naar buiten dat de presentatrices van een van de omroepen van ons land die zwanger werden, zes maanden uit dienst moesten en in onzekerheid werden gehouden over de verlenging van hun contract na de geboorte van hun kind. Anno 2024. Dit zijn zaken die 20 jaar geleden, 40 jaar geleden ook speelden. Die spelen dus ook vandaag weer. Dat is precies het voorbeeld dat iedereen onacceptabel vindt. Dat is precies het voorbeeld van wat we niet willen in Nederland, maar wat toch gebeurt.

Discriminatie op onze Nederlandse arbeidsmarkt is aan de orde van de dag. Ik was vandaag, vanochtend, in Brussel; ik was gister in Brussel. Moet ik daar uitleggen dat Nederland het qua arbeidsdiscriminatie nog steeds zo slecht doet en dat we geen stap vooruit zijn gekomen in die 55 jaar dat ik leef? Want het is hetzelfde gebleven; het is er niet beter op geworden. En dat ondanks alle goede bedoelingen, keer op keer op keer, ondanks alle onderzoeken en aanmoedigingen, ondanks uw eigen POC-onderzoek. In dat onderzoek van uw eigen parlementaire onderzoekscommissie, Gelijk recht doen, zegt u het volgende. Stel een norm: gelijke behandeling. Biedt handelingsperspectief: de werkwijze. Zet in op handhaving: toezicht door de Arbeidsinspectie. Dat doet deze wet. Dat oordeel is vandaag of volgende week aan uw Kamer.

De vraag is: accepteren we met elkaar dat een brief van iemand die 55 jaar is, zoals ik zelf al een halfjaar ben, niet beantwoord wordt bij een sollicitatie? Accepteren we dat de brief van iemand met een niet-Nederlandse achternaam onder op de stapel komt, terwijl de brief van iemand met hetzelfde cv en een Nederlandse achternaam wel bovenop ligt? Accepteren we dat zwangere presentatrices thuis moeten blijven? Dat zijn de vragen die vandaag, in 2024, voorliggen. Deze wet gaat daarbij helpen. Ook dat staat buiten kijf. Het maakt dat werkgevers het niet meer alleen hoeven te doen. Ook andere partijen komen in beweging als duidelijk is dat gelijke kansen en gelijkwaardigheid de norm zijn op onze arbeidsmarkt. Ontwikkelaars van IT for recruitment, intermediairs, hrm-opleiders: zij kunnen de professionals afleveren die werkgevers kunnen ondersteunen.

Ten tweede: de geschiedenis van vrijblijvendheid. Al vanaf eind jaren zeventig — dat is bijna een halve eeuw geleden — kennen we het tegengaan van discriminatie en vooroordelen de hoogste prioriteit toe en doen we daar toezeggingen over en oproepen toe. Ik noem u de motie-Beckers-De Bruijn/Bolkestein uit 1991. Die betrof een algemene oproep aan alle actoren in de samenleving om discriminatie tegen te gaan. Ik noem u de Stichting van de Arbeid, waarin werkgevers al 35 jaar geleden hun verklaring inzake gelijke behandeling op de arbeidsmarkt deden met als doel om alle discriminatie uit te bannen.

Telkens weer geeft een nieuwe bewindspersoon, een van mijn voorgangers, het goede vertrouwen en de ondersteuning aan werkgevers om binnen bestaande regels hun eigen acties te doen. De afgelopen 25 jaar hebben we keer op keer middelen beschikbaar gesteld, afspraken gemaakt, convenanten met bedrijven afgesloten, best practices verspreid en allerlei soorten personeelsbeleid bevorderd en ondersteund.

Sinds 2014 zijn er drie opeenvolgende actieplannen arbeidsmarktdiscriminatie opgezet. Sinds 2015 financieren we Diversiteit in Bedrijf, als onderdeel van de SER, om werkgevers te ondersteunen. Sinds 2021 werken we samen in de Werkagenda Verdere Integratie op de Arbeidsmarkt. Dat zijn allemaal goede acties, maar het blijft onvoldoende. Ik kom zelf uit het bedrijfsleven en ik ben zelf werkgever geweest. De groep welwillende werkgevers blijft te klein. In al die beleidsconclusies komt dan steeds die conclusie terug. Ik quote de ILO: "Het stimuleren van werkgevers om uitsluitend op vrijwillige basis maatregelen te nemen lijkt minder goed te werken." Ik quote de WRR: "Eerder zijn algemene wettelijke of collectieve aanvullende maatregelen noodzakelijk, maatregelen die naast gelijke behandeling ook gelijke kansen in arbeidsorganisaties bevorderen." Ik noemde al uw eigen onderzoekscommissie.

Deze wet, ingediend door drie van mijn VVD-voorgangers, is behandeld in de Tweede Kamer en met overgrote meerderheid aangenomen. Dat is de wet die vandaag aan u voorligt. Dat is de wet waar u volgende week over gaat stemmen. Dat is ook de wet waar u nog een aantal vragen en moties over hebt ingediend. Ik denk dat we een gedeelte daarvan twee weken geleden hebben besproken, maar ik zal erop ingaan.

Allereest de motie van de heer Petersen en mevrouw Huizinga. U vraagt in uw motie om een praktijkproef. De wens van de praktijkproef is gebaseerd op een intussen achterhaald ATR-advies uit 2019. Sinds die tijd hebben wij proeven gedaan en hebben wij onderzoeken gedaan. De effectiviteit van objectief werven en selecteren is consistent en recent aangetoond in tal van onderzoeken, ook in de praktijk en ook in Nederland. Dat heb ik u twee weken geleden aangegeven, dat heb ik u in mijn brief van 1 maart aangegeven. Dan is het de vraag: is het werkbaar? Ook dat stond twee weken geleden centraal in het debat. Kunnen we nog meer onderzoeken? We kunnen altijd meer onderzoeken, maar de vraag is: weten we voldoende om te doen wat maatschappelijk nodig is?

Ik zei het al: er bestaat onder experts geen verschil van mening over de vraag of objectieve selectie helpt tegen arbeidsdiscriminatie. Zij concluderen: ja, objectief werven en selecteren werkt. We hebben twee jaar lang een grote proef laten uitvoeren — dan hebben we het over toepasbaarheid — via TNO. Gedurende een jaar hebben negentien werkgevers objectief geselecteerd in hun daadwerkelijke selectieproces door aanpassing in hun vacatureteksten, in hun eerste briefselectie en in het maken van interviews. Daar hebben ze een korte training voor gekregen middels een stapsgewijze handleiding. De deelnemende werkgevers waren semipublieke, publieke en private partijen uit verschillende sectoren, waaronder retail, de uitzendbranche, logistiek, het bank- en verzekeringswezen, schoonmaak, zorg en gemeenten. Dit was dus echt een diverse groep werkgevers. Dat waren honderden echte vacatures en echte kandidaten. Daar bleek een goede toepasbaarheid voor uiteenlopende organisaties uit, met scores tussen 7 en de 8,1 voor onder andere vacatureteksten aanpassen, de eerste briefselectie en gestructureerde interviews. En er was een aantal positieve bijeffecten.

Dat TNO-proces is overgegaan in de Communities of Practice van de AWWN, de Algemene Werkgeververeniging Nederland. Ik ben op bezoek geweest bij twee van die Communities of Practice, waar verschillende werkgevers van verschillende grootte met verschillende achtergronden best practices uitwisselen en met elkaar in gesprek zijn over wat er bij hen wel en niet werkt. Op die manier stellen ze handvatten, handleidingen en brochures op. Tot nu toe hebben er 70 werkgevers aan meegedaan. Voor het overgrote deel gebeurde dat onder leiding van die AWWN. Op verzoek van mijn ministerie zaten daar ook mkb'ers onder. De ervaringen in die Communities of Practice waren positief. De ervaringen van de mkb-bedrijven waren grotendeels hetzelfde als die van het grootbedrijf. Dat kunt u ook allemaal vinden op www.talentsbelangrijk.nl. Dan ziet u ook wat de ervaringen van die werkgevers zijn. Dat laat de toepasbaarheid en de uitvoerbaarheid zien.

De heer Petersen vroeg ook of het alleen maar lukt met heel veel ondersteuning. Dat komt ook terug in zijn motie. Als je meedoet aan een pilot, heb je ondersteuning nodig. Als je meedoet aan een breed onderzoek, heb je iemand nodig die zegt: zo zit het onderzoek in elkaar; we willen heel graag dat u allemaal hetzelfde doet, dus doet u het op deze manier. Als je zelf een werkwijze opstelt, is dat ten eerste heel veel minder werk.

Ten tweede kan dat met veel minder of zelfs geen ondersteuning, omdat je dan op een website een handreiking of een toolbox hebt. Die begeleiding waar de heer Petersen het over heeft, betreft de begeleiding om een pilot te kunnen doen om te zorgen dat je vergelijkbare uitkomsten hebt. We hebben al anderhalve meter onderzoeken en we hebben al heel veel kansen gegeven aan al onze werkgevers om dit anders te doen. Ik was er zelf één van. De motie om alsnog een pilot te gaan doen, wil ik dus echt sterk ontraden. Gaat u alstublieft gewoon voor het aannemen van de wet, want dat is wat in Nederland nodig is.

Mevrouw **Vos**ⁱ (GroenLinks-PvdA):

Ik wil graag aan de minister vragen of zij enig idee of theorie heeft waarom de fracties van de ChristenUnie en de VVD dat TNO-onderzoek niet overtuigend genoeg vinden.

Minister **Van Gennip**:

Nee, ik vind het TNO-onderzoek overtuigend. Ik ben ervan overtuigd dat deze wet effectief is. Dat laten heel veel verschillende onderzoeken zien. Ik ben ervan overtuigd dat de wet uitvoerbaar is. Om aan de zorgen van uw Kamer tegemoet te komen, heb ik gezegd: we stellen de handhaving twee jaar uit, maar we voeren de wet wel in. In die twee jaar gaan we zorgen dat we zo goed mogelijk weten hoe we de wet zo goed mogelijk uitvoerbaar kunnen maken. Dat doen we met handreikingen en een zware invoeringstoets, zodat er iets terugkomt. Misschien moet de taal anders, misschien is een brochure onduidelijk, misschien is de volgorde onhandig. Dan kunnen we dat aanpassen.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks-PvdA):

Ik stel dus alleen maar vast dat wij beiden geen idee hebben waarom de fracties van de ChristenUnie en de VVD zich niet laten overtuigen door dit zoveelste onderzoek naar de effectiviteit van de werkwijze.

De heer **Petersen**ⁱ (VVD):

Dank aan de minister voor het eerste gedeelte van de beantwoording. We zijn nog niet helemaal klaar, maar we luisteren met grote belangstelling. Naar aanleiding van de opmerking dat de minister de motie ontraadt, ben ik toch wel nieuwsgierig geworden naar wat zij wel of niet gaat doen als de motie toch zou worden aangenomen. Kan de minister daar misschien alvast een inkijkje in geven?

Minister **Van Gennip**:

Daar vroeg de heer Schalk ook naar, zoals ik de heer Schalk ook ken met zijn staatsrechtelijke vragen. Laat ik allereerst even duidelijk zijn. Ik heb uw Kamer op 1 maart een brief gestuurd over wat ik wel van plan ben qua handhaving. Voor de duidelijkheid: ik ontraad deze motie echt sterk. Als u in meerderheid besluit om deze motie aan te nemen, dan is het natuurlijk gebruikelijk dat ik wel invulling aan die motie geef. Dat zullen we echter op dat moment zien. Zo staatsrechtelijk ben ik ook wel. U gaat echt voor een pilot waarvan ik zeg dat de doelmatigheid en effectiviteit zijn aangetoond. De werkbaarheid is aangetoond in die Communities of Practice. We weten ook dat we het met hulp voor het mkb echt werkbaar gaan maken. Ik heb u 5 miljoen ESF-gelden toegezegd om te zorgen dat we regionaal de mkb'ers — de kleinere en de grotere organisaties die daar behoefte aan hebben — gaan helpen met regionale desks om te zorgen dat dit invoerbaar is. Dat heb ik u allemaal toegezegd om te zorgen dat dit voor elkaar komt.

Als u een pilot zou willen, realiseert u zich dan wel dat onderzoek niet gratis is. Zeker de omvang van de pilot zoals ik die van u begreep, die ook nog statistisch relevant moet zijn, vraagt heel veel van deelnemers. Ik zei u net al dat je dus een aantal honderd werkgevers moet gaan vinden die je moet ondersteunen om dat onderzoek te doen. Je hebt het dan over heel veel euro's, maar je hebt het ook over heel veel tijd en energie die erin gaat zitten. Dat doe je dan in een omgeving waar de wet nog niet is ingevoerd. Dus de stok achter de deur van de wet is er niet. Ook zijn er nog niet alle websites met informatie, want die komen op het moment dat de wet er is. Dan komen de uitkomsten van de pilot, en dan zegt u: "De helft gaat het wel doen en de andere helft gaat het niet doen. Ik weet echter niet of die andere helft het wel was gaan doen als die wet er was geweest." Dan krijg je dus over twee jaar wederom de discussie die we vandaag hebben over dat de uitkomsten van de onderzoeken of van een pilot voor meerderlei uitleg vatbaar zijn. Dan zegt u: "Ik had wel een hoger percentage verwacht. Als de wet wel ingevoerd zou zijn, zou het dan wel zijn gebeurd?" Dat weten we niet, want de wet is nog niet ingevoerd. De arbeidsmarktdiscriminatie is al 20 jaar ernstig. Het is al 40 jaar ernstig. Gezien de ernst ervan, zeg ik: "Voer gewoon die wet in. Geeft mij de tijd om in twee jaar tijd geen handhaving te doen, maar wel te zorgen dat we die mkb'ers zo goed mogelijk ondersteunen met alle middelen die we hebben, zodat we wat doen aan die arbeidsmarktdiscriminatie en het niet weer opnieuw laten wachten."

De heer **Petersen** (VVD):

Ik ben niet helemaal geroutineerd in deze Kamer. Ik zit hier pas een paar maanden. Ik vraag me dus af of de minister met "invullen van de motie" bedoelt "uitvoeren van de motie". Dat is mijn eerste vraag. Ik ben daar toch wel heel nieuwsgierig naar, omdat ik dat duidelijker zou vinden. Mijn tweede vraag is een vraag naar de reden van de bezwaren die de minister tegen de pilot heeft. Als ik haar twee weken geleden en ook vanavond weer goed heb beluisterd, is er alleen maar overtuigend bewijs dat het wetsvoorstel het gewenste effect gaat hebben. En er is overtuigend bewijs dat het uitvoerbaar is. Ik heb het niet gezien, maar de minister is daarvan overtuigd en wijst op de stapel rapporten. Als dat allemaal zo voor de hand ligt, wat is er dan tegen het laten bevestigen daarvan in een pilot? Die zou ons namelijk overtuigen.

Minister **Van Gennip**:

Dat betekent dus weer een onderzoek, weer een pilot, terwijl ik zeg dat er al onderzoeken liggen. Er liggen verschillende onderzoeken, ook internationaal, naar doelmatigheid. Er ligt een onderzoek naar effectiviteit. Het ATR zei in 2019: kijk naar hoe het werkt. De Raad van State zei dit ook. Daarom hebben we speciaal een aantal onderzoeken uitgevoerd, zoals door TNO met die negentien werkgevers. Dit onderzoek werd bevestigd door Erasmus. Dit werd doorgevoerd en heel praktisch uit geëxerceerd in Communities of Practice. De naam zegt het al: dat gaat over praktische uitvoerbaarheid. Dat is onder leiding van de AWWN, de werkgeversvereniging van Nederland. Die is overigens zeer geëngageerd hieraan en zegt in haar eigen manifest: zorg nu dat je gelijke kansen biedt bij werving en selectie, zoals deze wet ook voorschrijft. Dat zeggen ze zelf.

Er zijn dus ook heel veel werkgevers die dit heel graag willen. Dan kan ik een pilot gaan doen met 500 bedrijven, die allemaal statistisch relevant moeten zijn. Die moet ik dan allemaal gaan steekproeven, terwijl de wet nog niet is ingevoerd. Allemaal extra kosten en extra moeite. Ik zeg: voer gewoon die wet in en doe een goede invoeringstoets. Aan de hand van die invoeringstoets kun je nog aan de knoppen draaien. Dat gaan we

sowieso doen. We gaan dat sowieso doen, zoals we dat bij wetstrajecten doen met invoeringstoetsen. Als er iets uit een invoeringstoets komt, nemen we dat ter harte en draaien we aan de knoppen van bijvoorbeeld de AMvB. Dat doen we elke keer met invoeringstoetsen. Dat doen we ook met wetsevaluatie, maar wetsevaluaties zijn meestal op een vast moment, na twee of na vijf jaar. Invoeringstoetsen zijn veel meer continu, bijvoorbeeld gebaseerd op de voorinspecties, die de NLA gaat doen. Dat is mijn inzet. Op die manier kunnen we deze wet heel goed werkzaam maken, ook voor het mkb, en met alle vertrouwen erin dat dit in die regio's voor alle sectoren gaat werken.

De **voorzitter**:

Tot slot, meneer Petersen.

De heer **Petersen** (VVD):

De minister wijst met regelmaat op de eventuele vertraging die zo'n pilot met zich mee zal brengen. Ik roep de brief in herinnering die de minister na het vorige debat heeft gestuurd. Zij gaf aan dat handhaving pas drie jaar na invoering van de wet in 2025 zou beginnen. Dat is dus pas in 2028, vier jaar na vandaag. Ik vraag me af of er in de ogen van de minister een route denkbaar is waarbij je toch een pilot doet. Zou je bij gebleken succes tijdens de handhavingsperiode, waarvan de minister mag uitgaan, gelet op de onderzoeken die zij tot haar beschikking heeft, tot een scenario kunnen komen dat je halverwege 2028 tot invoering en handhaving van deze wet overgaat, als een pilot onderdeel van het voortraject heeft uitgemaakt?

Minister **Van Gennip**:

Ik meen dat we het over drie jaar hebben, dus één jaar voor invoering van de wet en twee jaar uitstel van handhaving. Ik herinner me dat ik dat in de brief heb geschreven. Maar dat terzijde. Als je eerst een pilot doet, duurt het anderhalf tot twee jaar voordat je de wet gaat invoeren. We weten dat een wet invoeren altijd anderhalf tot twee jaar kost, voordat de communicatie goed op gang is en iedereen begrijpt wat hij moet doen. Dat betekent dat je het hebt over twee jaar een pilot en twee jaar invoering, voordat het echt breed uitgespreid is over Nederland. Dus het is zeker niet sneller om het via een pilot te doen.

Mevrouw **Huizinga-Heringa**ⁱ (ChristenUnie):

Er is al heel veel gewisseld twee weken geleden in het debat. De reden dat ik toch naar de interruptiemicrofoon loop, is ook omdat door anderen gevraagd werd waarom de ChristenUnie die pilot wilde. We hebben afgesproken dat de heer Petersen het woord zou voeren, ook namens ons. Maar het is toch ook wel prettig om zelf even aan het woord te zijn. De reden waarom we voorstander van een pilot zijn, verpak ik in een vraag. De minister zegt net: wij hebben twee jaar een invoeringstoets om te kijken hoe we de wet effectief kunnen maken. Dat is wat de minister letterlijk zei. Mijn fractie heeft er zorgen over of de wet, die vast en zeker effectief zal zijn bij grotere bedrijven met een hr-afdeling, ook effectief zal zijn bij kleinere bedrijven. En, zoals wij ook in onze motie schrijven, of het effect van de wet niet te klein is als je het afzet tegen de enorm grote lasten die het werkgevers geeft. Die zorg is de reden dat wij graag vooraf een pilot willen en we niet eerst de wet willen invoeren, om vervolgens te kijken hoe we de wet effectief kunnen maken. Dat is de positie van mijn fractie. De minister gaat hier vast en zeker antwoord op geven.

Minister **Van Gennip**:

Ik had het over uitvoerbaarheid. Dat is echt iets anders dan effectiviteit. De effectiviteit, de doelmatigheid, is uitgebreid aangetoond in allerlei internationale en Nederlandse onderzoeken naar grote en kleine bedrijven. Dat is keer op keer aangetoond. Dat staat echt buiten kijf. Ik weet dat het de eerste constatering van uw motie is, maar daar ben ik het echt mee oneens; de doelmatigheid staat gewoon buiten kijf. Dan komt u bij de vraag over de uitvoerbaarheid. Dat is echt een andere vraag; dat is iets anders dan effectiviteit en doelmatigheid. Bij de uitvoerbaarheid, zo probeerde ik u net toe te lichten, zie je bij TNO en Communities of Practice dus in de praktijk hoe het werkt. Verschillende werkgevers van verschillende omvang en verschillende achtergrond zaten in het TNO-onderzoek. Aan de Communities of Practice doen 70 werkgevers mee, van allerlei achtergronden, die met elkaar zeggen: dit werkt. En om te zorgen dat we dit breed verspreiden in Nederland, dat we ook degenen meenemen die het misschien moeilijker vinden, heb ik gezegd: we gaan zorgen dat we twee jaar niet handhaven. Dat was mede ook naar aanleiding van uw vragen, zeg ik tegen mevrouw Huizinga. Dat doen we, zodat we iedereen meenemen. De regionale desks met die ESF-gelden, de goede brochures en de goede toolbox zorgen ervoor dat we echt iedereen meenemen. En voor de bedrijven onder de 25 werknemers geldt de mondelinge plicht.

Mevrouw **Huizinga-Heringa** (ChristenUnie):

Voor we nou verzinken in het moeras van de uitvoering, de effectiviteit en de doelmatigheid ...

Minister **Van Gennip**:

Dat zijn echt twee verschillende dingen.

Mevrouw **Huizinga-Heringa** (ChristenUnie):

Zeker. Laat ik dan op een andere manier zeggen wat ik bedoel. Mijn fractie heeft er zorgen over of wanneer de wet een wet is geworden, die wet er inderdaad toe zal leiden dat het mkb zal werken volgens de werkwijze. Dat is onze zorg. Wij hebben daar echt vragen bij, en wij zouden graag willen dat voordat die wet verplicht wordt, er eerst gekeken wordt of die werkwijze inderdaad bij een groot deel van het mkb gaat werken. En of je dat nou "invoeringstoets", "uitvoeringstoets", "effectiviteit" of "doelmatigheid" wil noemen, maakt mij eigenlijk niks uit. Dat is onze zorg.

Minister **Van Gennip**:

Het maakt mij wel uit. Maar de Communities of Practice van de AWWN laten zien hoe het in de praktijk werkt. Dus die laten zien hoe het voor een klein of groot bedrijf werkt. Dat is het onderzoek van de AWWN. Daar is een hele website over, YouTube filmpjes zelfs, om aan andere bedrijven te laten zien: kijk, zo heb ik het uitgevoerd, opgepakt; dit werkte in mijn bedrijf wel, dit werkte minder goed, dit was me onduidelijk, maar zo heb ik het opgelost. Dat is wat die Communities of Practice met elkaar doen. Dat zijn nu 70 bedrijven, en dat aantal is groeiende. Een invoeringstoets gaat zorgen dat je dat breed bekijkt.

Dat is wat wij gaan doen, zodat we zorgen dat die mkb'ers echt meegenomen worden, zodat het echt in alle uithoeken van Nederland duidelijk is wat er moet gebeuren en zodat we ook ondersteuning bieden aan degenen die zeggen: ik weet niet precies wat u hiermee bedoelt, wat staat er nu in die AMvB, wat bedoelt u daar nu mee? Daardoor kunnen echt grote handreikingen worden gedaan aan al die kleinere bedrijven. Daar is

die twee jaar uitstel van handhaving voor bedoel. En volgens mij is wat u vraagt met die pilot precies wat we in de Communities of Practice aan het doen zijn.

De **voorzitter**:

Tot slot, mevrouw Huizinga.

Mevrouw **Huizinga-Heringa** (ChristenUnie):

Dat is niet wat ik vraag. Wat ik vraag, is het volgende. Het heeft als achtergrond dat mijn fractie niet iets tot wet wil maken waarvan we niet weten of al die mkb'ers die ermee moeten werken er inderdaad mee uit de voeten kunnen. U zegt: we gaan allerhande dingen instellen en dan gaan ze dat wel leren, dan gebeurt het wel. Wij hebben daar zorgen over; wij denken dat een hoop mkb'ers domweg niet met die wet uit de voeten kunnen, dat het geen effect zal hebben, dat de wet een dode letter zal worden en voor veel bedrijven een papieren tijger. En omdat wij al zo veel van die wetten hebben, zeggen we: laten we nou eerst eens kijken of dit inderdaad kans van slagen heeft. Dat is onze vraag naar een pilot.

De **voorzitter**:

De minister. En dan gaan we langzamerhand naar een afronding van deze korte derde termijn.

Minister **Van Gennip**:

Het klopt, we vervallen in herhaling, maar ik heb toch de behoefte om te zeggen: de effectiviteit, de doelmatigheid, is internationaal en in Nederland aangetoond. Die onderzoeken zijn er gewoon. Dat is de doelmatigheid, de effectiviteit. De uitvoerbaarheid kom je tegen in de Communities of Practice van AWWN, voorafgegaan door dat TNO-onderzoek. Dat waren de voorlopers, 19 grote voorlopers. In die Communities of Practice zie je dus de werkbaarheid. Deze 70 bedrijven zijn ook tevreden over wat ze ermee bereiken, wat het voor hun doet, het feit dat het hun werkwijze heeft veranderd en dat ze ermee aan de slag kunnen. Dat komt dus terug in die Communities of Practice. Volgens mij komt dat tegemoet aan de vraag van mevrouw Huizinga of het werkt voor mkb'ers. Ja, het kan werken voor mkb'ers. Het kan werken voor mkb'ers op het moment dat je het op deze manier doet of op die manier. Daarom heb ik naar aanleiding van de discussie met uw Kamer toegezegd dat we de handhaving twee jaar later starten, zodat er nog geen boetes uitgedeeld worden, en gezorgd dat er goede ondersteuning is, zodat je het breed kunt uitrollen.

De **voorzitter**:

Minister, bent u daarmee aan het einde van uw derde termijn?

Minister **Van Gennip**:

Nee, voorzitter, want ik had nog meer vragen.

De **voorzitter**:

Dan vraag ik u wel om die beknopt te behandelen.

Minister **Van Gennip**:

Zeker, zeker, zeker.

Ik heb nog de vraag van de heer Schalk of ik een novelle wil overwegen. Ik heb u op 1 maart de brief gestuurd met de toezegging over de latere handhaving, vanaf 1 juli 2027, met daarin dat ik intussen inzet op de invoering van de ondersteuning van kleine werkgevers en op de invoeringstoets. Op basis van de invoeringstoets kunnen er signalen naar boven komen. Dan kun je bijvoorbeeld de AMvB aanpassen. Indien nodig kun je zelfs de wet aanpassen op basis van een invoeringstoets, als allebei de Kamers het daar natuurlijk mee eens zijn. Dat kan overigens ook tot een strengere wet leiden. "Minder streng" of "strenger" kan er natuurlijk allebei uitkomen. Dat is het moment om te bezien of je aanpassingen, en zo ja welke aanpassingen, in de AMvB of in de wet zou willen doen. Wat mij betreft is een novelle dus niet aan de orde.

Voorzitter. Dan de vraag om de werkwijze van de ABD en de Arbeidsinspectie te publiceren. Dat was een vraag van mevrouw Perin-Gopie en mevrouw Belhirsch. Ja, ik ben bereid om de werkwijze van de Arbeidsinspectie en de ABD te publiceren. Dat lijkt mij zelfs echt een goed idee. Dat heb ik u de vorige keer ook gezegd. Ik kan u toezeggen dat wat mij betreft mijn ministerie het goede voorbeeld graag wil geven door publicaties van de werkwijze. De Arbeidsinspectie gaat daarin mee. Die is onderdeel van mijn ministerie. Die zal dat dus ook doen. Op de website van de Algemene Bestuursdienst staat de werkwijze rondom het objectief vormgeven van het vacatureproces al uitgebreid beschreven. De ABD zal indien nodig publicatie van de processen volgens het wetsvoorstel, als dat wordt aangenomen, aanpassen en daarover zeer transparant publiceren.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks-PvdA):

Ik heb een korte vraag. Dat is mooi. Als u dan toch bezig bent, gaat u dan ook stimuleren dat binnen de hele rijksoverheid die werkwijze wordt gehanteerd?

Minister **Van Gennip**:

Jazeker, want ook de rijksoverheid en andere overheden zijn natuurlijk werkgevers. Dat nemen wij dus mee in onze ondersteuning en bij het stimuleren en het uitdragen van het belang hiervan.

Voorzitter. Ik begon met wat er vandaag de dag aan de hand is op de arbeidsmarkt. Ik ben geboren in 1968. Als je kijkt naar de cijfers, dan zie je dat de inzet om het verschil te maken op arbeidsmarktdiscriminatie bijna net zo oud is als ik. Dat scheelt twee jaar, voor zover we konden terugvinden. Dat betekent dus dat er al 53 jaar pogingen worden gedaan om die arbeidsdiscriminatie terug te brengen. Dat betreft 55-plussers, senioren, vrouwen en mensen met een buitenlandse achternaam. Dat zijn allemaal mensen die staan te trappelen om mee te doen, om hun talent te kunnen inzetten en om aan het werk te kunnen gaan op het niveau waarvoor ze denken dat ze geschikt zijn.

Ik ben ervan overtuigd dat deze wet doelmatig en effectief is. Ik ben er ook van overtuigd dat die uitvoerbaar en toepasbaar is. Daarom heb ik alle inzet uit de brief die ik u op 1 maart heb geschreven erop ingezet om te zorgen dat we deze wet inderdaad kunnen invoeren, voor Nederland. De keuze is dadelijk aan u. De keuze is echt: zet u zich via deze wet in om arbeidsmarktdiscriminatie aan te pakken of gaat u voor weer uitstel? Misschien duurt het dan wel weer 55 jaar. Ik hoop het niet.

Voorzitter, dat was het.

De **voorzitter**:

Dank u wel, minister.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**:

Ik stel voor dat we conform het vanmiddag genomen besluit van de Kamer met betrekking tot het ordevoorstel van de heer Van Rooijen volgende week stemmen over het wetsvoorstel en de ingediende moties — dat zijn er twee — en we daarbij de motie van het lid Petersen met letter M conform zijn verzoek en zoals gebruikelijk voorafgaand aan de stemming over het wetsvoorstel in stemming brengen.

Dan zijn we hiermee aan het einde van de vergadering gekomen. Ik dank alle leden, de minister, de medewerkers die deze vergadering mogelijk hebben gemaakt, en de aanwezigen op de publieke tribune voor hun komst naar de Kamer.

Sluiting

Sluiting 21.22 uur.

Bijlages

Lijst van besluiten en ingekomen stukken

Lijst van besluiten:

De Voorzitter heeft na overleg met het College van fractievoorzitters besloten om:

a. de stemming over de volgende hamerstukken te doen plaatsvinden op 12 maart 2024: Wijziging van de Wet luchtvaart in verband met een informatieplicht voor luchthavenexploitanten en enkele technische verbeteringen (36168); Goedkeuring van het op 3 mei 1996 te Londen tot stand gekomen Internationaal Verdrag inzake aansprakelijkheid en vergoeding voor schade in verband met het vervoer over zee van gevaarlijke en schadelijke stoffen, 1996 (Trb. 1997, 302 en Trb. 2002, 222) en het op 30 april 2010 te Londen tot stand gekomen Protocol van 2010 bij het Internationaal Verdrag inzake aansprakelijkheid en vergoeding voor schade in verband met het vervoer over zee van gevaarlijke en schadelijke stoffen, 1996 (Trb. 2010, 316) (36323-(R2182)); Uitvoering van het op 3 mei 1996 te Londen tot stand gekomen Internationaal Verdrag inzake aansprakelijkheid en vergoeding voor schade in verband met het vervoer over zee van gevaarlijke en schadelijke stoffen, 1996 (Trb. 1997, 302 en Trb. 2002, 222), zoals gewijzigd door het op 30 april 2010 te Londen tot stand gekomen Protocol van 2010 bij het Internationaal Verdrag inzake aansprakelijkheid en vergoeding voor schade in verband met het vervoer over zee van gevaarlijke en schadelijke stoffen, 1996 (Trb. 2010, 316) (Uitvoeringswet HNS-verdrag) (36331);

Wijziging van de Wet langdurige zorg en de Algemene Kinderbijslagwet in verband met de invoering van ambtshalve toekenning en toekenning met terugwerkende kracht van dubbele kinderbijslag bij intensieve zorg (36385);
Vaststelling van de begrotingsstaat van het Mobiliteitsfonds voor het jaar 2024 (36410-A);
Vaststelling van de begrotingsstaat van het Deltafonds voor het jaar 2024 (36410-J);
Wijziging van de Luchtvaartwet BES in verband met het introduceren van een passend regelgevingskader voor vluchten met onbemande luchtvaartuigen in de openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba (Wet onbemande luchtvaart BES) (36447);
Tijdelijke wet inzake invoering van een belasting op marktinkomsten van inframarginale elektriciteitsproductie overeenkomstig verordening (EU) 2022/1854 van de Raad van 6 oktober 2022 betreffende een noodinterventie in verband met de hoge energieprijzen (PbEU 2022, L 261 I) (Tijdelijke wet inframarginale elektriciteitsheffing) (36453);

b. de stemming over de volgende conceptbrief te doen plaatsvinden op 12 maart 2024: Conceptbrief van de Voorzitter van de Eerste Kamer aan de staatssecretaris van JenV over het plaatsen van een parlementair behandelvoorbehoud bij het wetgevende EU-voorstel inzake mensensmokkel (COM(2023)755);

c. de plenaire behandeling van het volgende debat te doen plaatsvinden op 12 maart 2024:

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) en het Diergezondheidsfonds (F) voor het jaar 2024 (36410-XIV).

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. de volgende regeringsmissives:

- een, van de minister-president, inzake afschrift brief Tweede Kamer inzake voorzitter CTIVD (griffienummer 174822);
- een, van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, inzake uitstelbericht nadere vragen rijksbrede strategie effectieve aanpak desinformatie (griffienummer 172562.10);
- een, van de staatssecretaris Koninkrijksrelaties en Digitalisering, inzake toestemming nadere kennismaking commissie KOREL en de heer E.E. Rijna (griffienummer 174806);
- een, van alsvoren, inzake nieuwe werkwijze wetgevingsproces (griffienummer 174153.01);
- een, van de minister van Buitenlandse Zaken, inzake Besluit CDNI 2023-I-3 Uitvoeringsregeling Verdrag inzake verzameling afgifte en inname van afval in de Rijn- en binnenvaart; Straatsburg, 21 juni 2023 (griffienummer 174823);
- een, van de minister van Economische Zaken en Klimaat, inzake uitstelbrief beantwoording vragen naar aanleiding van aanbeveling betreffende de erkenning van kwalificaties van derdelanders (griffienummer 174745.01);
- een, van de minister van Financiën, inzake geannoteerde agenda eurogroep en Ecofin-Raad maart 2024 en nazending beslisnota schriftelijk overleg eurogroep en Ecofin-Raad januari 2024 (griffienummer 174824);
- een, van alsvoren, inzake verslag eurogroep en informele Ecofin-Raad 23 en 24 februari 2024 (griffienummer 174720.01);
- een, van de staatssecretaris Fiscaliteit en Belastingdienst, inzake afschrift beantwoording schriftelijke vragen Tweede Kamerlid Vermeer (BBB) (griffienummer 174196.03);

een, van de minister van Infrastructuur en Waterstaat, inzake voorhang ontwerpbesluit wijziging Scheepsafvalstoffenbesluit in verband met versnelling fase II verbod varend ontgassen (griffienummer 174825);
een, van alsvoren, inzake aanpassing aanwijzing aan de ILT inzake handhaving operationele regels Search and Rescue (griffienummer 168582.02);
een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, inzake anticiperen wetsvoorstel tot wijziging Wet inkomensvoorziening oudere werklozen in verband met verlenging werkingsduur wet (griffienummer 173709.01);
een, van de staatssecretaris van Justitie en Veiligheid, inzake rapportage onregelmatigheden Wet biometrie in de vreemdelingenketen (Wbvk) (griffienummer 161038.08).

De Voorzitter stelt voor deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd bij de Directie Inhoud ter inzage voor de leden;

2. de volgende geschriften:

een, van P.K., inzake "Vraag om afvalbak plastic" (griffienummer 174814).
Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de vaste commissie voor Infrastructuur, Waterstaat en Omgeving;
een, van M.S., inzake "Technische briefing inzake landelijk dekkend netwerk van infrastructuren voor de zorg-ICT" (griffienummer 174617.01).
Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

De Voorzitter stelt voor deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.